

Vasilij Melik

Izidi volitev v konstituinto leta 1920

I

V članku o volitvah v ustavodajno skupščino kraljevine SHS 28. novembra 1920, ki ga tu objavljam, ne bom govoril o gospodarskem in političnem položaju v državi pred volitvami in ob njih, niti ne o vlogi posameznih političnih strank, ne o programih in geslih; s katerimi so šle v volilni boj in ne o njih pogledih na socialne, nacionalne in ustavne probleme, saj je bilo o tem v zadnjih letih že precej napisanega.¹ Omejil se bom samo na volitve oziroma na prikaz volilnih rezultatov.

Za začetek naj ugotovim, da so bile prve parlamentarne volitve v stari Jugoslaviji, volitve v konstituinto, izredno pozno: bile so le tri dni prej kot dve leti po razglasitvi zedinjenja, torej pozneje kot v vseh drugih kapitalističnih evropskih državah, ki so bile na tak ali drugačen način zapletene v prvo svetovno vojno, ali pa so po njej nastale — razen Albanije. To odlašanje z volitvami verjetno ni pričalo le o neurejenih razmerah, dela nezmožnem začasnem narodnem predstavništvu in vladnih krizah, ampak tudi o strahu vladajočih, predvsem radikalne stranke, pred neugodnim volilnim izidom. Končno je začasno narodno predstavništvo 2. septembra 1920² sprejelo zakon o volitvah narodnih poslancev v ustavodajno skupščino. Ta je v glavnem slonel na volilnih določbah srbske ustave iz leta 1903, ki je bila le neznatno izpremenjena ustava iz leta 1888, in na določbah srbskega zakona o volitvah narodnih poslancev iz leta 1890 ter njegovih poznejših spremembah. Po teh določbah je veljala v predvojni kraljevini Srbiji moška volilna pravica od 21. leta starosti dalje za vse, ki so plačevali 15 in več takratnih dinarjev direktnih davkov (z določenimi olajšavami za nekatere). Za volitve v ustavodajno skupščino leta 1920 je bil cenzus ukinjen in razglašena splošna moška volilna pravica od 21. leta starosti dalje. Ženska volilna pravica, ne splošna

¹ Na primer: Julijana Vrčincac: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca od ujedinjenja do vidovdanskog procesa, Beograd 1956; Milivoje Erić: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941 godine, Sarajevo 1958; Iz istorije Jugoslavije 1918—1945, zbornik predavanja, Beograd 1958; zbornik Narodi Jugoslavije u borbi za slobodu, Zagreb 1959; Dragoslav Janković: Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), (Istorija XX veka, I, Beograd 1959); Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, I, II, Zagreb 1961.

² Enciklopedija Jugoslavije (zv. 4, članek Izborni sistemi, str. 414) navaja napačno 3. septembra. Tega dne je bil zakon podpisan, objavljen pa je bil v 195. številki »Službenih novina« dne 6. septembra.

ne omejena, pa ni bila uvedena, kljub temu da se je v istem času uveljavila v vrsti evropskih držav in da so bili v začasnem narodnem predstavništvu postavljeni predlogi v tem smislu. Tedaj in pozneje je ostala stara Jugoslavija v vrsti držav, ki ženam parlamentarne volilne pravice niso dajale. Razen tega je bila splošnost moške volilne pravice zmanjšana s tem, da je 20. člen zakona o volitvah narodnih poslancev v ustavodajno skupščino določal, da lahko v volilne imenike vpisujejo tiste, ki so »najmanj 6 mesecev stalno nastanjeni v dotični občini«. Ta določba, ki je v Srbiji ni bilo, je bila v škodo predvsem delavskemu razredu. Vojska (oficirji in vojaki) volilne pravice niso imeli.

Volilna pravica je bila dana državljanom SHS. Za državljane SHS je volilni zakon imel vse, ki so bili 1. decembra 1918 državljani Srbije, Črne gore, Hrvatske in Slavonije, in tiste, ki so imeli »pripadništvo« v Bosni in Hercegovini, ali domovinsko pravico nekje na drugem ozemlju nove države. Razen tega so bili šteti v to vrsto tudi »vsi oni Slovani po plemenu in jeziku, ki so se do začetka sestavljanja volilnih imenikov stalno naselili v kaki občini kraljevine SHS«.³

Po volilnem zakonu pa niso bili državljani »oni prebivalci kraljevine SHS izven Srbije in Črne gore, ki imajo po mirovnih pogodbah z Nemčijo, Avstrijo in Madžarsko pravico opcije za svoje nacionalne države, kakor tudi oni, ki so se pred novembrom 1915 izselili iz Južne Srbije, pa so bili dotlej turški podaniki«.⁴ Ta odvzem volilne pravice je zajel predvsem pripadnike nemške in madžarske narodne manjšine. V praksi so te določbe pogosto zlorabljali proti opoziciji, zlasti proti volivcem delavskega razreda.

Vse državno ozemlje je bilo z volilnim zakonom razdeljeno na volilna okrožja.

Za vsako volilno okrožje je bilo določeno, da voli na 30.000 prebivalcev enega poslanca, ostanek nad 17.000 pa je dajal pravico do novega poslanskega mesta. Za podlago izračunavanju je bilo vzeto zadnje štetje, to je predvojno štetje iz leta 1910.⁵ Za volilna okrožja je razglasil zakon v Srbiji (z Makedonijo) ter v Bosni in Hercegovini tedanja upravna okrožja, na Hrvatskem in v Slavoniji županije. Izjema je bila le pri dveh volilnih okrožjih na Kosmetu in v Sandžaku, ki so ju sestavili iz več upravnih okrožij. Medjimurje so priključili varaždinskemu okrožju, Istro modruško-reškemu. Črna gora, v mejah iz leta 1912, je bila v celoti eno volilno okrožje. Okrožja v drugih delih države so bila razmejena po sodni razdelitvi. Vojvodina (točneje Banat, Bačka in Baranja) je bila razdeljena na 5 volilnih okrožij, tako da je vsako zajemalo ozemlje, podrejeno enemu ali dvema sodnima stoloma. Dalmacija je bila razdeljena v dve volilni okrožji: prvo je obsegalo področja okrožnih sodišč Kotor, Dubrovnik in Split, drugo pa področji okrožnih sodišč Šibenik in Zadar. Tudi Slovenija je bila razdeljena na dve volilni okrožji. Prvo je obsegalo področji okrožnih sodišč v Celju in Mariboru — z drugimi besedami nekdanjo Štajersko, poleg tega pa še Prekmurje ter »oni del Koroške, ki pripada zdaj okrajnemu glavarstvu Velikovec in Slovenj Gradec«. Drugo volilno okrožje je

³ 9. člen volilnega zakona.

⁴ Prav tam. Zadnja določba se je nanašala na tiste, ki so imeli v Makedoniji po mirovni pogodbi s Turčijo (po balkanski vojni) pravico opcije in izselitve, pa so se nato za časa prve svetovne vojne ali po njej vrnili. (Glej Stenografske beleške privremenog narodnog predstavništva, V. sveska, str. 55—56).

⁵ 5. člen volilnega zakona.

obsegalo področji okrožnih sodišč v Ljubljani in Novem mestu, torej nekdanjo Kranjsko, razen tega pa po besedilu zakona še »Goriško in ostali del Koroške«. ⁶ Zakon, sprejet pred sklenitvijo rapalske pogodbe z Italijo in pred koroškim plebiscitom, je torej predvideval tudi vključitev vsega spornega ozemlja. Volitve, do katerih je prišlo že po pogodbi z Italijo in po izgubljenem koroškem plebiscitu, pa niso bile opravljene niti na vsem zdaj z mejami začrtanem državnem ozemlju. Velik del logaškega okraja; Kastav, Sušak, Krk, skoraj polovica Dalmacije (večina otokov od Raba do Mljeta ter vsa severna celinska Dalmacija skoraj do Trogira) — vse to je bilo pod italijansko okupacijo ter zato tudi ni volilo. Na tem ozemlju je živelo preko 300.000 ljudi. Tako je v celoti odpadlo drugo dalmatinsko volilno okrožje. Od ozemlja, ki ga je po miru v Neuillyju odstopila Bolgarija, je volil v ustavodajno skupščino samo strumiški kraj v Makedoniji; področje, ki je bilo pridobljeno na vzhodu Srbije (bosiljgradski in caribrodski kraj ter še 9 občin), pa ni bilo vključeno v volitve, ker je bilo komaj pred volitvami izročeno Jugoslaviji. ⁷ Meje z Albanijo, Madžarsko in Romunijo v času volitev še niso bile dokončno potegnjene; tu so volili kraji, ki so pozneje pripadli sosednjim državam, kakor n. pr. Žombolja. ⁸ Volilna okrožja so bila po velikosti med seboj precej različna. V Srbiji (z Makedonijo) so bila izrazito majhna: od 29 jih je 25 volilo po 7 ali manj poslancev — najmanjša štiri so volila po tri poslance — pa tudi od drugih štirih je imelo največje po statistiki iz 1910. leta 260.000 prebivalcev in je volilo devet poslancev. Na vsem drugem ozemlju je bilo le 23 volilnih okrožij, od teh je najmanjše volilo 7 poslancev (liško-krbavska županija z 204.000 prebivalci leta 1910), vsa druga pa 8 ali več. Dvanajst jih je imelo 10 ali več poslancev. Največja tri so volila 21, 17 in 15 poslancev. To sta bili obe slovenski, mariborsko, ki je s 640.000 prebivalci volilo 21 poslancev, in ljubljansko, ki jih je volilo 15 pri 441.000 prebivalcih, poleg njiju pa še zagrebška županija, ki je imela leta 1910 513.000 prebivalcev; volila je 17 poslancev.

Treba je pripomniti, da sta bili ljubljansko in mariborsko okrožje v resnici manjši, kajti ob izračunavanju števila prebivalstva in določanju poslanskih mest je Državni odbor upošteval tudi koroško plebiscitno ozemlje, ki pa potem ni volilo. O tem problemu bom govoril še pozneje v XI. poglavju.

V starem srbskem volilnem sistemu je bilo 24 mest izločenih iz volilnih okrožij in so volila svoje posebne poslance. Ta mesta so bila privilegirana tudi s tem, da so imela sorazmerno večje število poslancev. Od tega je ostal v volilnem sistemu leta 1920 le še zelo skromen ostanek: mesta izven volilnih okrožij in s posebej določenim številom poslancev so bila le tri — Beograd, Zagreb in Ljubljana. Za Beograd je bilo določenih v zakonu 6 poslanskih mest; po splošnih določbah, da pride na 30.000 prebivalcev en poslanec, bi imel po štetju iz leta 1910 pravico le na tri. Za Zagreb so namenili 5 poslancev, pripadla bi mu sicer dva. Ljubljana (s Spodnjo Šiško, ki je bila mestu priključena leta 1914) je dobila 4 poslance; po splošnih določbah bi imela enega. ⁹

Vsako volilno okrožje je bila enota zase, povsem ločena od vseh drugih volilnih okrožij. Razporeditev mandatov v okrožju ni bila v ničemer odvisna

⁶ 4. člen volilnega zakona.

⁷ Almanah kraljevine Jugoslavije V, 1, Zagreb 1937/38, str. 4.

⁸ Prim. Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921. godine, Sarajevo 1924, str. IX.

⁹ 6. člen volilnega zakona.

od volilnih rezultatov zunaj okrožja, v pokrajini ali državi. Zato tudi ni bilo nobenih vsedržavnih ali pokrajinskih kandidatnih list. Vsaka stranka je v vsakem volilnem okrožju nastopala posebej. Lahko je kandidirala tudi samo v eni volilni enoti. Še točneje: stranke uradno v volilnem postopku sploh niso nastopale. Zakon in volilni postopek sta poznala le kandidatne liste z nosilcem oziroma nosilcema liste na čelu; po njem oziroma po njima se je lista uradno imenovala.¹⁰ Za vložitev kandidatne liste je bilo treba zbrati 100 podpisov.¹¹ Lista je morala imeti toliko kandidatov, kolikor je bilo določenih poslanskih mest za dotično volilno okrožje, razen tega pa še po enega namestnika za vsako kvalificirano poslansko mesto.¹²

Poslanci oziroma kandidati so se delili — kakor v predvojni Srbiji — v dve skupini: poslance s splošnimi pogoji in tako imenovane kvalificirane poslance. Vsaka kandidatna lista — razen v mestih (Beogradu, Zagrebu, Ljubljani) — je morala imeti določeno število kandidatov, ki so dokončali kako domačo ali tujo fakulteto ali višjo strokovno šolo v rangu fakultete.¹³ Manjša volilna okrožja so imela po eno kvalificirano poslansko mesto, za večja pa je zakon določal, da morajo izvoliti toliko kvalificiranih poslancev, »kolikokrat se nahaja število štiri v številu poslancev s splošnimi pogoji«.¹⁴ Ko je Državni odbor 6. oktobra 1920 predpisal razdelitev poslanskih mest na obe kategoriji za vsa volilna okrožja,¹⁵ je to dokaj nerodno izraženo besedilo zakona uporabil na ta način, da je delil s 4 celotno število poslanskih mest posameznih volilnih okrožij in s tem število kvalificiranih poslancev še nekoliko povečal.¹⁶ Tako je na okrožja, ki so imela po številu prebivalstva sedem ali manj poslancev, prišel po en kvalificiran poslanec; na okrožja, ki so imela v celoti 8, 9, 10 ali 11 poslancev, po 2; na okrožja, ki so volila po 12, 13, 14 ali 15 poslancev, po 3. Zagrebško okrožje s 17 poslanci je imelo med njimi 4 kvalificirane, mariborsko z 21 poslanci pa 5. Po besedilu volilnega zakona bi moralo mariborsko okrožje imeti 17 navadnih in le 4 kvalificirane poslance.

Mandati so se delili za vsako skupino poslanskih mest posebej: posebej za navadna mesta in posebej za kvalificirana. Za delitev se je uporabljal proporcionalni sistem, kakor je bil v veljavi v Srbiji po ustavi iz leta 1888.¹⁷ Po tem sistemu se je za vsako volilno okrožje število volilnih udeležencev delilo s številom splošnih poslanskih mest. Dobljena številka je bila količnik. Vsaka kandidatna lista je dobila toliko poslancev, kolikorkrat je bil količnik vsebovan v številu glasov, ki jih je lista dosegla. Če se s takim načinom dodeljevanja niso mogla razdeliti vsa poslanska mesta, so se preostala delila listam, ki so imele število ali ostanke glasov najbližje količniku.¹⁸

¹⁰ 66. člen volilnega zakona.

¹¹ 54. člen volilnega zakona.

¹² 35. člen volilnega zakona.

¹³ 14. člen volilnega zakona.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ »Službene novine« 11. oktobra 1920.

¹⁶ Prim. Slobodan Jovanović: Izborni zakon za ustavotvornu skupštino, Arhiv za pravne i društvene nauke 18, 1920/1, str. 211—212.

¹⁷ 95. člen ustave; ustrežajoči 92. člen ustave iz leta 1903 je dobil dopolnilo, ki leta 1920 ni bilo upoštevano: če kakšna kandidatna lista ne dobi niti količnika, se njeni glasovi dodajo kandidatni listi z največjim številom glasov.

¹⁸ 80. člen volilnega zakona.

Naj ta postopek prikažem s praktičnim primerom! V ljubljanskem volilnem okrožju je bilo oddanih 67.318 glasov; poslanskih mest je bilo 15, toda od teh 3 kvalificirana, ki so se delila posebej. Število volilnih udeležencev je bilo torej treba deliti z 12 — dobljeni količnik je znašal 5609. Vloženih je bilo 6 kandidatnih list, ki so dobile naslednje število glasov:

Slovenska ljudska stranka	28268
Samostojna kmetijska stranka	15641
Komunistična stranka	9142
Socialnodemokratska stranka	7134
Demokratska stranka	4500
Narodno socialistična stranka	2633

Število glasov prvih štirih list delimo zdaj s količnikom in dobimo: $28.268 : 5609 = 5$ z ostankom 223, $15.641 : 5609 = 2$ z ostankom 4423, $9142 : 5609 = 1$ z ostankom 3533, $7134 : 5609 = 1$ z ostankom 1525. Klerikalcem torej dodelimo 5 poslanskih mest, kmetijcem 2, komunistom in socialdemokratom pa po enega. S tem smo razdelili 9 mest, razdeliti pa je treba še tri. Zdaj upoštevamo število glasov tistih dveh list (demokratske in narodnosocialistične), ki nista dosegli količnika, ter ostanke, ki so nam ostali pri delitvi števila glasov prvih štirih list s količnikom. Ti glasovi oziroma ostanki so takole razvrščeni:

demokratska lista	4500
kmetijska lista (ostanek)	4423
komunistična lista (ostanek)	3533
narodnosocialistična lista	2633
socialnodemokratska lista (ostanek)	1525
klerikalna lista (ostanek)	223

Prve tri liste, ki imajo najvišje številke, dobe vsaka po enega poslanca, torej demokrati, kmetijci in komunisti. S tem je razdeljenih vseh 12 navadnih poslanskih mest: klerikalci 5, kmetijci 3, komunisti 2, socialni demokrati in demokrati po 1.

Na enak način, toda posebej, so se dodeljevali kvalificirani poslanci. V volilnih okrožjih, ki so imela samo po eno kvalificirano poslansko mesto — in takih je bilo v vsej državi 26, torej ravno polovica — je to avtomatično pripadlo listi z največjim številom glasov. V drugih okrožjih je bilo treba število volilnih udeležencev deliti s številom kvalificiranih mandatov v volilnem okrožju.¹⁹

Naj prikažem še to delitev s praktičnim primerom iz ljubljanskega volilnega okrožja! Tu je bilo troje kvalificiranih mandatov, količnik je torej znašal $67.318 : 3 = 22.439$. Prvi kvalificirani mandat je potemtakem dobila SLS ($28.268 : 22.439 = 1$, ostanek 5829), ki je edina presegla količnik, drugega SKS (15.641 glasov), tretjega komunistična stranka (9142 glasov). Končna razdelitev vseh 15 poslanskih mest je bila torej naslednja: SLS 6, SKS 4, komunisti 3, socialni demokrati 1, demokrati 1.

¹⁹ Prav tam.

Ustanova kvalificiranih poslanskih mest je bila povsem nedemokratična. Kvarila je proporcionalno zastopstvo. Njen namen je bil okrepiti položaj vodilnih strank z dodatnimi mandati. V rudniškem okrožju (v Srbiji), ki je volilo 3 poslance, so dobili demokrati 3300 glasov, radikali 3177, torej le malo manj, zemljoradniki 2102 in komunisti 1071. Najprej sta se delila dva navadna mandata. Enega so dobili demokrati, drugega radikali. Na ta način je preostala tretjina glasov ostala brez zastopstva. Zato pa so demokrati kot najmočnejša stranka dobili še tretjega, kvalificiranega poslanca in so tako s tretjino oddanih glasov dobili dve tretjini poslanskih mest. To je bila res karikatura proporcionalnega zastopstva. V 17 volilnih okrožjih Srbije (v mejah izpred balkanskih vojn — mesta Beograda, ki kvalificiranih poslanskih mest ni imel, nismo šteli zraven) je dobila radikalna stranka 35 % vseh oddanih glasov in prav toliko delež, to je 35 % vseh navadnih poslanskih mest. Ob delitvi kvalificiranih poslanskih mest pa jih je kot stranka, ki je bila v večini okrožij najmočnejša, dobila 12 od 20; na ta način je imela v celoti 40 % vseh poslanskih mest. Na srečo je bila moč strank po posameznih pokrajinah zelo različna in se s kvalificiranimi poslanci niso okoriščali samo radikali ali demokrati. Tako je imela n. pr. komunistična partija v Makedoniji kot najmočnejša stranka prav take koristi kot radikali v Srbiji in si je ob njih zvišala svoj delež poslancev v 7 makedonskih volilnih okrožjih od 40 % na 45,5 %.

Srbija in Makedonija sta bili pokrajini z majhnimi volilnimi okrožji in z enim, le redkokdaj dvema kvalificiranima poslanskima mestoma. Tu se je glavni namen ustanove kvalificiranih mest tudi najbolj jasno kazal v rezultatih. Pa tudi tu ni bilo v vseh okrožjih tako kakor v rudniškem. Bilo je nekaj okrožij, kjer bi razdelitev vseh mandatov po proporciju dala isti rezultat, kakor ga je dala uporaba kvalificiranih poslanskih mest. V pokrajinah, ki so bile nekdanj pod Avstro-Ogrsko, so prevladovala večja volilna okrožja in tu je bilo tudi število kvalificiranih poslanskih mest na okrožje večje. Ob delitvi večjega števila kvalificiranih poslanskih mest pa je že sodelovalo večje število strank in delitev je bila v manjši meri ali pa celo sploh ne v korist najmočnejši stranki. Radičevci so zvišali svoj delež poslanskih mest na Hrvaškem in v Slavoniji (brez mesta Zagreba) s kvalificiranimi poslanci le za 2 %, muslimanska organizacija v Bosni in Hercegovini ter radikali v Vojvodini le za 1 %, klerikalci v Sloveniji (brez mesta Ljubljana) pa sploh nič.

Velikost volilnih okrožij je v splošnem precej vplivala na razdelitev poslanskih mest. Čim manjše je bilo volilno okrožje, tem manj je prišel proporc do veljave, zlasti če je bilo število strank večje. Poleg tega je, kakor smo videli, dodeljevanje kvalificiranih poslanskih mest tu sorazmerje še posebej kvarilo. Zelo neugodna so bila majhna volilna okrožja za tiste manjše stranke, ki so imele svoje volilce razpršene po obširnem ozemlju neke pokrajine. Zamislimo si, da bi bilo največje volilno okrožje v državi, mariborsko, razdeljeno na 5 volilnih okrožij (Celje-Brežice, Slovenj Gradec s Koroško in Konjice, Maribor, Ptuj-Ljutomer, Prekmurje), ki bi volila po 3 do 6 poslancev in ki bi bila po velikosti podobna okrožjem v Srbiji. V tem primeru bi demokrati in narodni socialisti, ki so v celotnem velikem okrožju zbrali 4592 in 2365 glasov ter dobili po enega poslanca, ne dobili v malih okrožjih na istem ozemlju nikjer nobenega. Glasovi teh strank so bili razpršeni, v nobenem okraju stranki nista bili vodilni in sta v najugodnejšem okraju dosegli četrto mesto med vsemi strankami. To se pravi, da sta mogli priti za delitev mandatov v poštev

samo v takem volilnem okrožju, ki je imelo vsaj 5 poslanskih mest. Take stranke so mogle uspeti le v velikih volilnih okrožjih. Ugodna pa so bila mala okrožja za tiste manjše stranke, ki so imele večji del svojih glasov skoncentriran na ožjem področju in so bile tako tu relativno močne. Vzemimo za primer Prekmursko gospodarsko stranko. V vsem velikem mariborskem okrožju je dobila 1960 glasov; tako je bila zadnja med vsemi strankami in ostala brez mandata. V Prekmurju pa je bila s 1497 glasovi, ki jih je tu dobila, za SLS najmočnejša stranka. Če bi bilo Prekmurje volilno okrožje zase, bi volilo tri poslanca, od katerih bi dva dobila SLS, enega pa Prekmurska gospodarska stranka.

Po volitvah v ustavodajno skupščino so mnogo govorili in pisali o nesorazmerjih, ki so se pokazala ob razdelitvi poslanskih mest. Za izvolitev poslanca, so rekli, je bilo potrebno v Srbiji 3212 glasov, v Sloveniji 3956, v Hrvatski in Slavoniji 4720, v Bosni in Hercegovini 5240. Za enega izvoljenega radikalnega poslanca, so navajali, je bilo potrebno povprečno 3127 glasov, za radičevskega 4612, za poslanca Hrvatske zajednice 6467.²⁰ Določen del krivde za ta nesorazmerja je nosila ustanova kvalificiranih poslancev, ki je kvarila proporc. Nekaj so bile krive razlike v velikosti volilnih okrožij. Zelo velik del nesorazmerij pa je bil pogojen s sistemom, kjer je bilo vsako volilno okrožje enota zase. Podlaga za razdelitev poslanskih mest ni bilo skupno število glasov za neko stranko, ampak njen uspeh v vsakem volilnem okrožju posebej. Stranka, ki bi v vsakem volilnem okrožju dobila po 400 glasov, bi ostala brez poslanca, čeprav bi dosegla v vsej državi 22.000 glasov.

V zvezi s tem sistemom sta bila še dva zelo važna vzroka za nesorazmerje med posameznimi pokrajinami (in s tem tudi med posameznimi strankami). Prvič, volilna udeležba je bila v posameznih pokrajinah zelo različna. Kolikor večja je bila abstinenca, toliko manjše število glasov je zadostovalo za izvolitev poslanca. V Srbiji in Makedoniji je bila volilna udeležba 56% in 55%, v Hrvatski in Slavoniji ter Bosni in Hercegovini 69% in 70%. Če bi bila volilna udeležba na Hrvatskem ista kot v Srbiji in bi vse stranke na Hrvatskem dobile sorazmerno manjše število glasov, bi bilo za izvolitev enega poslanca v Hrvatski in Slavoniji potrebno le 3773 glasov namesto 4720, za izvolitev enega radičevskega poslanca pa namesto 4612 le 3689 glasov. Razlika s Srbijo bi se takoj zelo občutno zmanjšala. Drugič, število poslancev je bilo določeno po statistiki iz leta 1910. Število volilnih upravičencev in volilcev pa je bilo seveda znatno manjše v pokrajinah, ki so najbolj trpele v vojnih časih. To je spet ustvarjalo veliko razliko v tehtnosti glasu med Srbijo, ki je izgubila v desetletju 1910—1921 nad 10% svojega prebivalstva, in n. pr. Hrvatsko in Slavonijo, kjer ni prebivalstvo nazadovalo niti za cel odstotek.²¹

II

Preden preidem na volitve, naj spregovorim nekaj besed o virih za volilne rezultate.

Podrobni rezultati volitev v ustavodajno skupščino, z rezultati posameznih volišč, urejenimi po okrajih in volilnih okrožjih, s celotnimi sezname vseh

²⁰ Ferdo Čulinović: Jugoslavija izmedju dva rata, I, Zagreb 1961, str. 311; Danilo Pavlović: Izborni sistem po vidovdanskem ustavu, Beograd 1939, str. 113.

²¹ V 8. op. cit. Prethodni rezultati, str. XIV.

odobrenih kandidatnih list ter seznamom vseh izvoljenih poslancev so izšli v publikaciji »Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu Skupštino Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, izvršenih na dan 28. novembra 1920. god.«, ki jo je izdala ustavodajna skupščina v Beogradu leta 1921. Statistika je izdelana na podlagi volilnega materiala in jo lahko imamo za uradno.²²

Publikacija je v celoti skrbna in solidna, dragocena predvsem zaradi podrobnih podatkov, motijo le nekatere tiskovne in druge napake. O njih in problemih v zvezi z uvrščanjem kandidatnih list po strankah bom še govoril, tu naj omenim samo precej pogosto napako. V večjem številu volilnih okrožij so posamezna volišča napak razvrščena po okrajih in zato vsote za posamezne okraje niso pravilne. V zvečansko-raškem volilnem okrožju sta npr. všteti obe volišči mesta Kosovske Mitrovice v deževski okraj, vsa tri volišča mesta Novi Pazar pa v sjeniški okraj. Obe mesti, Kosovska Mitrovica in Novi Pazar, sta bili upravno izvzeti iz okrajev: ker pa ju volilna statistika ni obravnavala posebej, izven okrajev, bi ju morala uvrstiti v okraj, kamor sta spadali geografsko: Kosovsko Mitrovico v mitroviški okraj, Novi Pazar pa v deževski okraj. Podobnih primerov je še več. V volilnem okrožju Maribor-Celje s Prekmurjem so prišteli štiri volišča iz slovenjgraškega okraja ter temu priključnega koroškega ozemlja ptujskemu okraju: zato so seveda napačne vsote za slovenjgraški in za ptujski okraj. V metohijskem okrožju je rogovska občina namesto v okraj Peč šteta v okraj Djakovica. Vendar so v vseh teh in podobnih primerih vsote za volilno okrožje pravilne.

V zvezi z volilnimi rezultati, kakor so objavljeni v skupščinski publikaciji (in po njej posneti ali preračunani v tej razpravi), moramo opozoriti še na nekaj. Število volilnih udeležencev se zelo pogosto ne ujema z vsoto, ki jo dobimo, če seštejemo glasove, oddane za posamezne stranke oziroma kandidatne liste. Odkod te razlike? Volilci so glasovali z gumijastimi kroglicami. Kroglic, ki so jih po končanih volitvah prešteli po skrinjicah posameznih kandidatnih list, ni bilo vedno ravno toliko, kolikor je bilo po evidenci, ki jo je vodil volilni odbor, ugotovljenih volilnih udeležencev. Marsikje so našli eno ali nekaj kroglic več ali manj kakor pa je bilo zabeleženih glasovalcev. Skupščinska publikacija te razlike povsod posebej omenja.

Rezultati volitev po volilnih okrožjih so bili objavljeni tudi v »Službenih novinah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca« od 2. decembra 1920 dalje v neslužbenem delu pod naslovom Izabrani poslanici. To so bile objave glavnih volilnih odborov posameznih volilnih okrožij. Sledile so si brez določenega reda, vsebovale skupno število volilnih upravičencev, udeležencev ter glasov za posamezne liste in imena kandidatov, ki jih je volilni odbor razglasil za izvoljene. Tu objavljene številke se v celoti ujemajo s tistimi iz publikacije ustavodajne skupščine; razlike so minimalne, nekoliko opaznejše so le pri številu volilnih upravičencev.

Pred volitvami so v neslužbenem delu »Službenih novin« pod naslovom »Kandidati za narodne poslanike« pristojna sodišča objavljala prijavljene in potrjene kandidatne liste. Medtem ko rezultatov volitev in objav kandidatnih list iz »Službenih novin« ne potrebujemo, ker imamo na razpolago publikacijo skupščine, pa je za vsa podrobnejša raziskovanja volitev zelo koristna

²² Glej tudi Objašnjenja v tem »Statističnem pregledu«.

tretja vrsta podatkov, ki jih dajejo »Službene novine«. To so podatki o predsednikih volilnih odborov posameznih volišč, objavljeni dne 1. novembra 1920 (št. 242), s spremembami in popravki dne 19. novembra (št. 258), ob katerih je iz preglednic razvidno, katera področja so bila določena posameznim voliščem. Te informacije nam pomagajo tam, kjer se področje občine ni krilo s področjem volišča, ampak je več občin volilo na enem samem volišču, kakor je bilo zlasti v Sloveniji, v Bosni in Hercegovini in v Vojvodini.

Navadno beremo, da je na volitvah leta 1920 sodelovalo 22 strank²³ — podatek, ki je posnet po skupščinski publikaciji. Po istem viru navajajo naslednje volilne izide za vso Jugoslavijo:²⁴

Število volilnih upravičencev	2.480.623	
Udeležencev	1.607.265 ali 65 %	
	glasov	poslancev
Demokratska stranka	319.448	92
Radikalna stranka	284.575	91
Hrvatska pučka seljačka stranka (Radić)	230.590	50
Komunistična stranka Jugoslavije	198.736	58
ZemljoradZniška stranka	151.605	39
Hrvatska in Slovenska ljudska stranka (Korošec)	111.274	27
Jugoslovanska muslimanska organizacija	110.895	24
Socialdemokratska stranka	46.792	10
Hrvatska težaška stranka (Narodni klub)	38.400	7
Nacionalna turška organizacija	30.029	8
Hrvatska zajednica	25.867	4
Republikanska stranka	18.136	3
Hrvatska stranka prava	10.880	2
Liste izven strank (Trumbić itd.)	6.581	1
Srbska narodna organizacija (Čokorilo)	6.215	—
Narodna socialna stranka	6.186	2
Liberalna stranka	5.061	1
Ratnička stranka	2.484	—
Prekmurska gospodarska stranka	1.960	—
Češka stranka	704	—
Neodvisna muslimanska stranka	449	—
Muslimanska narodna stranka	306	—
Skupno	1.607.265	419

Ti podatki zahtevajo še poseben komentar. Povedal sem že, da so se v volilnem boju uradno pojavljale le po svojih nosilcih imenovane kandidatne liste, ne pa stranke. Stranke so seveda nastopale v volilnem boju pod svojimi imeni; vsaka lista je nastopala bodisi z imenom stranke bodisi s kakim drugim (izvenstrankarska lista, neodvisna lista itd.), vendar je bilo to izven uradnega

²³ Prim. članek Izborni sistemi v Enciklopediji Jugoslavije (4, 1960, str. 415); Danilo Pavlović: Izborni sistem po vidovdanskem ustavu, Beograd 1939, str. 115 itd.

²⁴ Ferdo Culinović: Jugoslavija između dva rata, I, Zagreb 1961, tabela str. 312/313 (nekoliko drugače str. 309); v prejšnji opombi navedeno Pavlovićevo delo; Josip Horvat: Politička povijest Hrvatske 1918—1929, Zagreb 1958, str. 242 itd.

volilnega postopka. Ker je bilo vsako volilno okrožje povsem samostojna enota zase, so ista gibanja lahko dajala svojim kandidatnim listam v različnih volilnih okrožjih različna imena. V posameznih volilnih okrožjih so sklepali tudi kompromise z drugimi političnimi skupinami; kandidatne liste niso bile nujno homogene. Sestavljalec skupščinske publikacije se je torej pri označevanju posameznih list po strankah moral nasloniti na informacije izven volilnega materiala, pri uvrščanju in grupiranju pa je prišla v poštev njegova presoja, vestnost, razgledanost in kritičnost.²⁵ V večini primerov ni bilo pri označevanju in uvrščanju list po strankah nobenih problemov ali težav. Ponekod so se vendarle pojavljale, predvsem v zvezi z malimi strančicami, listami izven strank in tako imenovanimi ločenimi (oddvojenimi) ali disidentskimi listami.

V mnogih okrožjih, zlasti v Srbiji, so se poleg kandidatnih list, ki so jih postavila demokratska in radikalna strankina vodstva, pojavile še ločene kandidatne liste. Rodile so jih užaljenost posameznih manjših ali večjih lokalnih strankinih veljakov, ki niso bili upoštevani na dovolj visokem mestu na kandidatni listi, ali pa so jih sploh prezrli, dalje nesoglasja z določeno politiko, nasprotja med posameznimi lokalnimi centri in podobno. Take liste so cepile glasove in večkrat povzročile izgubo zlasti kvalificiranega poslanskega mesta. V valjevskem okrožju — to pa ni edini primer — so bili demokrati po številu glasov močnejši od radikalov; ker pa so nastopili razcepljeni z dvema kandidatnima listama, je bila radikalna lista najmočnejša in je dobila dva poslanca, demokrati pa le enega. Uporniškim separatnim kandidatom so grozili z izključitvijo iz stranke in podobno. Če so bili izvoljeni, so jih vendarle radi sprejeli v strankin parlamentarni klub. Večkrat pa je moralo vodstvo še pred volitvami popustiti, pristati na ločene liste in jih tako rekoč legalizirati.²⁶

Skupščinska publikacija šteje skupaj vse od vodstva strank postavljene in ločene liste; ne navaja pa, katera lista je bila prava strankina lista, katera ločena. Ponekod je šla skupščinska publikacija v navajanju ločenih list predaleč. Štela je kot ločene liste demokratske stranke in nekaterih drugih strank liste, ki niso bile več postavljene znotraj te stranke, ampak izven nje in jih moramo zato šteti posebej. Za nekaj list je po materialu, ki sem ga imel na razpolago, zelo težko ugotoviti, kakšna je bila njihova smer in kam bi jih bilo pravilno uvrstiti.

Pojavljale so se tudi ločene, posebne liste drugega tipa. Ponekod je vodstvo stranke samo podpiralo postavljanje posebnih kandidatnih list iste smeri — tam, kjer je bilo upati, da bodo s tem pridobljeni glasovi, ki bi tisti stranki ne bili dani direktno. Tako so nastajale (zlasti v Bosni) razne liste s posebnimi imeni, tudi posebne strančice, za katerimi so stale velike stranke. Skupščinska publikacija je (dokaj nedosledno) take liste deloma štela kot ločene liste velikih strank, deloma pa kot liste posebne samostojne stranke.

V svoji pregledni tabeli združuje skupščinska publikacija sorodne stranke, ki so živele po posameznih pokrajinah, pa so se njih poslanci združili po volitvah v enoten klub. Tako združuje poslance Slovenske ljudske stranke, Hrvatske pučke stranke ter Bunjevačko-šokačke stranke, ki so v ustavodajni skupščini nastopali v enotnem Jugoslovanskem klubu. Tako združuje v rubriki

²⁵ Prim. Laza M. Kostić: Statistika izbora narodnih poslanika 1923, Beograd 1924, str. XXIII—XXIV.

²⁶ Prim. »Demokratija« (Beograd) 26. nov. 1920.

zemljaradniške stranke glasove za Savez zemljaradnika iz Srbije, Savez težaka iz Bosne in Hercegovine, težaško stranko iz Dalmacije, Samostojno kmetijsko stranko iz Slovenije in Seljački savez iz Hrvatske in Slavonije. Vendar skupščinska publikacija ni dosledna: glasove za Hrvatsko zajednico v Hrvatski in Slavoniji ter Dalmaciji in glasove za Hrvatsko težaško stranko šteje posebej, dasi so bili poslanci prav tako združeni v enotnem Narodnem klubu. Prav tako ne povezuje med seboj glasov za Cokorilovo Srbsko narodno organizacijo v Bosni in za Srbsko ratničko stranko v Srbiji. Zaradi tega je seveda veliko vprašanje, če lahko govorimo ob volitvah v konstituanto ravno o 22 političnih strankah. Če računamo vse stranke in strančice, ki so se pojavljale v volilnem boju, same zase ali v povezavi z drugimi, jih je bilo mnogo več. Če pa jih povežemo po volilnem sodelovanju in po vstopu izvoljenih poslancev v enoten klub, jih je bilo manj.

Nekaj kandidatnih list je v skupščinski publikaciji prištetih napačni stranki. Tako je s Srečkovićevo listo v niškem okrožju, ki ni bila demokratska, ampak radikalna, ali z Gluhićevo listo v tuzlanskem okrožju. Napak je navedeno število demokratskih in radikalnih poslancev v preglednici za vso državo. Poseben problem je štetje glasov in poslanskih mest za radikale in tako imenovano Nacionalno turško organizacijo v Makedoniji, Kosmetu in Sandžaku. O tem bom posebej razpravljal v IV. poglavju.

Razvrstitev strank in skupin, kakor je podana v skupščinski publikaciji, podatke o številu glasov zanje in število poslancev je treba ponekod popraviti. O konkretnih primerih bom govoril v naslednjih poglavjih, v zadnjem poglavju pa bomo podal *popravljen* preglednico volilnih rezultatov.

III

V Srbiji so delovale pred prvo svetovno vojno predvsem štiri buržoazne stranke: napredna (ki je bila kljub svojemu imenu konservativna), narodna (ki je v 19. stoletju nosila bolj znano ime liberalne stranke), radikalna in samostojna radikalna. Obe stari stranki naprednjakov in liberalov od nastopa tedaj naprednih radikalov v osemdešetih letih 19. stoletja pri svobodnih volitvah nista mogli več računati na večino v skupščini, ker so se množice volilcev, zlasti na kmetih, oklenile radikalov. Radikalna stranka se je naglo in brez prestanka razvijala v desno. Zaradi oportunistične politike vodstva in pakiranja z dvorom se je od nje v začetku 20. stoletja odcepilo levo krilo in ustvarilo novo samostojno radikalno stranko. Odtlej so bili samostalci četrta in najbolj leva buržoazna stranka v Srbiji, poleg tega pa tudi edina, ki je bila po letu 1903 radikalom resen tekmeč. Naprednost, borbenost in doslednost samostalne stranke pa je plahnela, tako da so se načelne razlike med buržoaznimi strankami vedno bolj zmanjševale.²⁷

Vlada je bila od leta 1906 dalje v rokah radikalov. Le v času krize (1909—1911) in prve svetovne vojne (1914—1917, 1918) so bili poleg njih v vladi tudi zastopniki drugih strank.

²⁷ Prim. Izveštaj glavne partijske uprave, podnesen X kongresu Srpske socijaldemokratske partije (Istorijski arhiv KPJ, Tom III, Beograd 1950, str. 250); Dimitrije Tucović: Ustavne i političke borbe (Izabrani spisi, Knjiga II, Beograd 1950, zlasti str. 271 in sledeče).

Zadnje parlamentarne volitve v predvojni Srbiji 1. aprila 1912 so dale naslednje izide:²⁸

radikali	204.882	32 % vseh vol. upravičencev
samostalci	120.986	19 % vseh vol. upravičencev
naprednjaki in liberali	113.986	18 % vseh vol. upravičencev
socialni demokrati	24.787	4 % vseh vol. upravičencev

Volilnih upravičencev je bilo 634.221, udeležilo pa se jih je volitev 465.059 ali 73 %.

Skupna opozicija proti vladajoči radikalni stranki je že pred prvo svetovno vojno zbliževala vse tri druge buržoazne stranke: prišlo je najprej do volilnega sodelovanja in poskusov združitve narodne in napredne stranke, potem pa tudi do povezave teh dveh strank s samostalci, čeprav so prvi prihajali z desnice, zadnji pa z leve. Tako je bil leta 1914 sklenjen volilni sporazum med vsemi tremi strankami, do volitev pa zaradi vojne ni več prišlo. Po vojni so se leta 1919 združile samostalna radikalna, narodna in napredna stranka z demokratsko državotvorno stranko, ki je nastala v deželah bivše habsburške monarhije v novo Demokratsko stranko, ki je tako v Srbiji združila vso predvojno buržoazno protiradikalno opozicijo razen majhnega dela nekdanjih liberalov (Stojan Ribarac) in naprednjakov (Mileta Novaković). Demokratska stranka je bila torej v Srbiji sestavljena iz zelo heterogenih elementov. Kljub temu, da so bila v nekaterih točkah stališča demokratske stranke pozitivnejša, bi v celoti težko našli med njo in radikalno stranko neko bistveno razliko. Obe sta bili v času volitev v konstituantno izraziti buržoazni stranki, glavni zaščitnici obstoječega reda, monarhije in centralizma. Kljub ostremu medsebojnemu boju za oblast sta vendar v glavnem sodelovali v vladi kot osnovni koalicijski sili. Tako je bilo za časa volitev od 17. maja 1920 do 16. decembra 1922, pa tudi vsi najvažnejši zakoni in vidovdanska ustava so bili sprejeti z glasovi obeh strank. Ob volitvah je bil radikal Vesnić predsednik vlade, demokrat Drašković, bivši samostalec, pa notranji minister.

Po prvi svetovni vojni je nastalo v Srbiji več novih strank. Med njimi je bilo največ muh enodnevnice, ki se niso mogle uveljaviti. Dve pa moramo omeniti posebej: republikansko in zemljaradniško. Obe sta se obdržali ves čas stare Jugoslavije, obe sta ob volitvah v konstituantno predstavljali levo buržoazno opozicijo. Republikanska demokratska stranka, pozneje imenovana Jugoslovanska republikanska stranka, je nastala v začetku leta 1920, vanjo pa je stopilo poleg nekaterih drugih skupin najbolj napredno krilo nekdanje samostalne radikalne stranke z Jašo Prodanovićem in Ljubo Stojanovićem, nekdanjim šefom samostalcev.²⁹

Kmečke stranke so nastajale po prvi svetovni vojni po vsej Jugoslaviji. V tem pojavu moremo videti tako posledico revolucionarnega vrenja, ki je zajelo kmete, kakor tudi poskus buržoazije, da ustvari zrevolucioniranemu kmetu, razočaranemu nad dotedanjimi buržoaznimi strankami, novo stranko,

²⁸ Istorijški arhiv KPJ, Tom III, Beograd 1950, str. 273; Laza M. Kostić: Statistika izbora narodnih poslanika 1923, Beograd 1924, str. XX.

²⁹ Prim. Milan Grol: Republikanska demokratija (Misao 3, 1920, str. 969 in sledeče).

neomadeževano od preteklosti, z dokaj radikalnim programom, ki poudarja kmeta kot temelj in nosilca države in proglašča neko posebno pot razvoja, ki naj ne bi bila niti kapitalistična niti socialistična ali komunistična, ampak kmečka.³⁰ Na ta način naj bi se kmet odvrnil od zveze z delavskim gibanjem, ki bi mogla biti za buržoazijo usodna. Taka kmečka stranka je nastala v Srbiji leta 1920 pod imenom Savez zemljoradnika. Med njegovimi glavnimi voditelji sta bila Mihailo Avramović, eden glavnih organizatorjev kmečkega združenstva v Srbiji, ter Jovan Jovanović (Pižon), nekdanji radikalni minister in poslanik

Srbija v mejah izpred balkanskih vojn je volila v konstituantno 103 poslance. Imela je 17 volilnih okrožij, od katerih je najmanjše volilo 3, največje pa 9 poslancev. Razen tega je še mesto Beograd volilo 6 poslancev. Na eno volilno enoto je torej prišlo povprečno 6 poslancev. V vseh 18 volilnih enotah so bile postavljene 103 kandidatne liste. V vsakem volilnem okrožju so bile najmanj po 4, največ pa jih je imelo beograjsko volilno okrožje, kjer se je bojevalo 10 različnih list za 5 poslanskih mest. Povprečno je prišlo na eno volilno enoto 6 kandidatnih list.

Na volitvah so nastopile komunistična partija ter šest buržoaznih strank: radikalna, demokratska, zemljoradniška, republikanska, liberalna (to se pravi, Ribarčeva skupina starih liberalov, ki se ni vključila v demokratsko stranko) ter Srpska ratniška stranka. Zadnja je bila povezana s Čokorilovo Srpsko narodno organizacijo v Bosni in Hercegovini.³¹ Na listah obeh skupin so kandidirali mnogi isti ljudje. Eden glavnih predstavnikov ratniške stranke je bil Radivoje Novaković, leto pozneje prvi predsednik Srpske stranke in direktor njenega glasila »Velika Srbija«.³² Stranka se je vezala še z nekaterimi manjšimi skupinami, kakor je bila n. pr. Stranka zemljoradnika i radnika.³³ V radikalni in demokratski stranki je bilo precej ločenih list. Postavljeni sta bili še dve kandidatni listi, ki jih po gradivu, ki sem ga imel na razpolago, nisem mogel povezati z nobeno zgoraj naštetno stranko. Prva je »zanatlijsko-demokratska lista« v mestu Beogradu (nosilec Ljubiša Barić), ki jo skupščinska publikacija neupravičeno šteje k ločenim demokratskim listam, druga pa je lista Milana Bogosavljevića v kragujevskem okrožju, ki jo skupščinska publikacija kot drugo od dveh ratniških list v tem okrožju prišteva k ratniški stranki.

Nekoliko poenostavljeno bi mogli reči, da je ena tretjina tistih, ki so se volitev v Srbiji udeležili, glasovala za radikale, druga, nekoliko šibkejša za demokrate, tretja pa za opozicijo. Če seštejemo glasove komunistične, zemljoradniške in republikanske stranke, ki so stale v volilnem boju levo od demokratov in radikalov, dobimo malo več (102.737) glasov, kot so jih dobili demokrati (101.338); če jim prištejemo še glasove za druge liste, dobimo malo manj glasov (110.673), kot pa so jih dobili radikali (113.340). Od opozicijskih strank sta se v večji meri uveljavili le komunistična partija ter zemljoradniška

³⁰ Glej članke o komunizmu v zemljoradniškem glasilu »Selo« 21. in 28. nov. 1920 ali n. pr. članek Vasiliij Popović: Nacionalno načelo u savremenoj istoriji (Godišnjica Nikole Čupića 36, 1927, zlasti str. 71–72).

³¹ Prim. »Obzor« 19. stud. 1920.

³² Stanojevićeva Narodna enciklopedija: Srpska stranka.

³³ »Selo« 7. nov. 1920.

stranka. Republikanci so le v enem (beograjskem) okrožju dosegli nad 5 % glasov vseh volilnih upravičencev, Ribarčevi liberali in ratnička stranka niti v enem.

Volilni izidi v Srbiji so bili naslednji:

Volilnih upravičencev: 577.620

Udeležencev: 525.350 ali 56 %

Osemnajst volilnih enot, 103 kandidatne liste za 103 poslanska mesta, od teh 20 kvalificiranih

Radikalna stranka:	a	b	c	č	d
18 »uradnih« radikalnih kandidatnih list je dobilo 102.189 glasov in 39 (12) poslancev; 7 ločenih list 11.151 glasov in 2 poslanca; skupno	25	113.340 ³⁴	20 %	41	(12)

Demokratska stranka:

18 »uradnih« demokratskih kandidatnih list je dobilo 86.121 glasov in 29 (6) poslancev; 8 ločenih list 15.217 glasov in 3 poslance; skupno	26	101.338 ³⁵	18 %	52	(6)
Komunistična stranka Jugoslavije	18	50.385	9 %	14	(1)
Savez zemljoradnika	16	45.121	8 %	14	(1)
Republikanska stranka	8	7.231	1 %	1	
Liberalna stranka	4	5.061	1 %	1	
Srpska ratnička stranka	4	2.269 ³⁶			
lista Ljubiše Barića (mesto Beograd)	1	384			
lista Milana Bogosavljevića (kragujevsko okrožje)	1	222			

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Od obeh konkurentov v vladni koaliciji so bili radikali v celem močnejši, dasi ne dosti močnejši od demokratov in to na splošno tako v mestih kakor na podeželju. Po posameznih okrožjih so bile razlike. Radikali so bili močnejši od demokratov v podrinskem, beograjskem, užiškem, čačanskem, kragujevskem, moravskem, kruševskem, krajinskem, timoškem in niškem okrožju; demokrati so bili močnejši od radikalov v smederevskem, topliškem, pirot-skem in vranjskem, medtem ko so bile v valjevskem, požarevskem in rudniškem okrožju razlike med glasovi za eno in drugo stranko malenkostne.

V večini okrožij sta bili radikalna in demokratska stranka (včasih v zamenjanem vrstnem redu) po številu glasov na prvem in drugem mestu; šele

³⁴ Po podatkih skupščinske publikacije je dobila radikalna stranka 111.597 glasov. Publikacija šteje eno ločeno radikalno listo manj, namreč Srečkovićevo v niškem okrožju, ki jo prišteva demokratom. Vsa časopisna poročila pa jo imenujejo radikalno (n. pr. »Politika« 24. nov. 1920).

³⁵ Po podatkih skupščinske publikacije je dobila demokratska stranka 103.465 glasov. Publikacija šteje sem še dve ločeni listi več, namreč Srečkovićevo v niškem okrožju ter zanatlijsko (Barićevo) v mestu Beogradu.

³⁶ Po podatkih skupščinske publikacije je dobila ratnička stranka 2484 glasov. Publikacija šteje sem (kot oddvojeno listo) še Bogosavljevićevo listo v kragujevskem okrožju.

na tretjem in četrtem mestu, navadno s precejšnjo razliko glasov, sta sledili komunistična in zemljoradniška (nekje prej prva, nekje druga). To zaporedje je bilo zamenjano le v treh okrožjih: v podrinskem na severozahodu, kjer je bila zemljoradniška stranka na drugem mestu za radikali, v mestu Beogradu, kjer so radikalom sledili komunisti, ter v pirotškem okrožju na vzhodu, kjer je bila komunistična partija na prvem mestu pred demokrati in radikali. Opozicijske liste so imele tudi le v štirih volilnih enotah skupaj več glasov kakor pa prva od obeh vladnih strank: v podrinskem, kjer je opozicija z 11.661 glasovi dobila skoraj toliko glasov kot radikali in demokrati skupaj (12.320), v Beogradu ter v pirotškem in požarevskem okrožju.

Zemljoradniški stranki sicer ni uspelo, da bi v Srbiji potegnili kmeta v pretežni meri za seboj in ga odvrnili od glasovanja za radikalno in demokratsko stranko, vendar je v znatnem številu okrožij pritegnila nad 10 ali okrog 10 odstotkov volilnih upravičencev: največ (skoraj 15 %) v podrinskem okrožju, potem v valjevskem, rudniškem, čačanskem, kruševskem, kragujevskem, smederevskem, požarevskem in timoškem; nad 5 % še v užiškem in moravskem; medtem ko v beograjskem okrožju in na vzhodu in jugovzhodu Srbije razen v timoškem okrožju ni dosegla dosti uspehov.

Za komunistično partijo je glasovalo v Srbiji 50.385 volilcev ali 9 % od števila volilnih upravičencev in 15,5 % od števila glasujočih. Od 103 poslanskih mest jih je dobila 14. Bila je najmočnejša opozicijska stranka. V primerjavi z zadnjimi predvojnimi volitvami (1912), ko je dobila Srbska socialnodemokratska stranka 24.787 glasov (4250 v mestih, 20.537 na podeželju) ali 4 % od števila volilnih upravičencev, je komunistična stranka število volilcev podvojila. Razlika v številu poslanskih mest je bila še večja, saj je pred vojno socialna demokracija imela le dva od 166 poslancev.

Če ne govorimo o mestu Beogradu, kjer je glasovala za KPJ četrtnina vseh volilnih upravičencev, je dobila komunistična partija v Srbiji največ glasov v jugovzhodnih in vzhodnih predelih: v vranjskem okrožju (zlasti v leskovškem okraju in prav v Leskovcu), v niškem okrožju (zlasti v niškem okraju, kjer je imela absolutno večino v Nišu in še v desetih vaških občinah), v pirotškem okrožju (kjer je bila najmočnejša stranka, posebej še v belopalanškem, zlasti pa v nišavskem okraju, kjer je imela absolutno večino v Pirotu ter v 18 od 35 ostalih občin in kjer je dosegla sploh največji uspeh v Srbiji: nad četrtnino glasov vseh volilnih upravičencev ter le malo pod polovico vseh oddanih glasov) in v timoškem okrožju (zlasti v južnem, zaglavskem okraju, kjer je bila najmočnejša stranka v Knjaževcu ter imela absolutno večino v 11 od 33 ostalih občin; ta okraj je bil po deležu komunističnih glasov od števila volilnih upravičencev z 20 % drugi najmočnejši v Srbiji). Drugo področje močnih volilnih uspehov komunistične partije je bilo na drugem koncu Srbije, v severozahodnem podrinskem okrožju (zlasti v mačvanskem okraju, kjer je imelo 7 občin absolutno ali relativno komunistično večino). V vseh okrožjih, ki sem jih naštel, je dosegla partija skoraj 10 ali pa nad 10 % glasov vseh upravičencev.

Prav v teh dveh področjih, na jugu in jugovzhodu ter v podrinskem okrožju, je dobila tudi leta 1912 Srbska socialnodemokratska partija največji del svojih glasov. To so bili predeli, kjer je bila, po besedah Dušana Popovića iz leta 1912, kakor v podrinskem okrožju in posebej v mačvanskem okraju, proletarižacija na vasi v ogromni meri izvršena, kjer je kapitalizem zavladal

tudi v poljedelstvu, kjer je bila pismenost najbolj razvita in kjer so socialistične organizacije že leto ali dve aktivno delovale. To so bila področja, kakor v timoškem okrožju in posebej v zaglavskem okraju, kjer so kmečke množice živele kot proletarci, hodile v pečalbo in na ta način prihajale v dotik z modernimi odnosi in idejami drugod, čutile na svojih ramenih vso težo in tudi vso okrutnost in brutalnost kapitalizma — ali pa je bil živo industrijsko področje, kakor v vranjskem okrožju in posebej v leskovškem okraju, odkoder je velik del prebivalstva hodil na delo v Beograd in druga mesta ter prihajal v kontakt s socialističnimi sindikalnimi organizacijami.³⁷

V osmih okrožjih (valjevskem, užiškem, rudniškem, kragujevškem, požarevskem, moravskem, kruševskem in krajinskem) je dobila partija 5—10 % glasov. Manj kot 5 % je imela le v štirih okrožjih: beograjskem in smederevskem na severu ter čačanskem in topliškem na jugu. V zadnjem je bil tako delež partije kot sploh vsakršne opozicije povsem neznamenit, daleč najneznamenitši v Srbiji.

V naslednji preglednici dajem rezultate volitev v tistih 17 največjih mestih Srbije (v obsegu mestnih občin), ki so po štetju 31. januarja 1921 štela več kot 5000 prebivalcev.³⁸

	Prebivalcev	Volilnih upravičen- cev	Volilnih udelež- cev	Komunisti	Radikali	Demokrati	Zemljoradniki	Republi- kanci	Liberalci	Ratniki	Ostali
Beograd	111.739	16422	12558	4050	4303	3193	—	455	—	176	384
Niš	25.109	4554	2662	1554	522	575	11	—	—	—	—
Kragujevac	15.643	2800	1976	959	348	490	5	98	—	54	22
Leskovac	13.702	3129	1904	1151	252	454	8	39	—	—	—
Požarevac	10.604	2357	1046	193	489	195	88	7	66	28	—
Piroć	10.458	2311	1524	917	363	231	13	—	—	—	—
Valjevo	9.757	1864	1211	582	198	273	28	30	—	—	—
Šabac	9.231	1963	1329	647	327	327	5	—	23	—	—
Zaječar	9.108	1384	608	124	195	141	148	—	—	—	—
Vranje	8.221	2144	1111	350	121	463	136	41	—	—	—
Kruševac	7.561	1724	1007	286	515	186	20	—	—	—	—
Smederevo	6.307	1245	634	170	184	253	6	15	6	—	—
Negotin	5.869	1214	799	158	307	76	—	—	258	—	—
Prokuplje	5.393	963	625	174	71	371	14	—	—	—	—
Paraćin	5.191	1194	621	208	109	292	7	5	—	—	—
Čačak	5.093	1077	769	228	281	251	9	—	—	—	—
Čuprija	5.039	1232	733	142	123	375	55	38	—	—	—
Skupno		47577	31051	11893	8708	8146	553	728	353	258	406
V odstotkih			65 %	25 %	18 %	17 %	1 %	2 %	1 %		

³⁷ Dušan Popović: Selo i socijalizam (Radničke novine 1912, ponatisnjeno v Istoriskem arhivu KPJ, Tom III, Beograd 1950, str. 230).

³⁸ Število prebivalcev v tej in v vseh naslednjih podobnih preglednicah po publikaciji Opšte državne statistike Kraljevine Jugoslavije: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 god., Sarajevo 1932.

Komunistična partija je bila v mestih mnogo močnejša kakor na podeželju. V zgoraj naštetih mestih je glasovalo zanjo 25 % vseh volilnih upravičencev, dobra tretjina vseh udeležencev. Od 182 volišč, na katerih so dosegli komunisti preko 20 % glasov vseh volilnih upravičencev (vseh volišč v Srbiji je bilo 1595), jih je bilo 51 v gornjih in še drugih mestnih občinah. Na podeželju je partija v celoti po svoji moči zaostajala za zemljoradniško stranko. Vendar jo je prekašala v šestih okrožjih: v užiškem ter v vzhodni in jugovzhodni Srbiji (v vranjskem, pirotskem, niškem, timoškem in krajinskem okrožju). Tudi na vasi so bila področja z zelo močnim deležem komunističnih kroglic. Našteli smo jih že zgoraj ob splošnem pregledu razporeditve glasov za komunistično partijo. V mestih pa ni bila partija samo najmočnejša opozicijska stranka, ampak najmočnejša stranka sploh. Bila je močnejša od radikalne in demokratske stranke, ki sta sicer razpolagali v mestih s skoraj prav tolikim deležem volilcev kot na podeželju, toda teža teh volilcev je bila zaradi precej višje volilne udeležbe v mestih dokaj manjša.

Komunistična, radikalna in demokratska stranka so bile v mestih edine tri množične stranke. Delež glasov za komunistično partijo je bil največji v največjih mestih. V petih mestih je glasovala za komunistične kandidate tretjina in več volilnih upravičencev. To je dalo v Nišu, Leskovcu in Pirotu absolutno, v Kragujevcu in Šabcu pa zelo močno relativno večino. V Beogradu je glasovala za partijo četrtnina upravičencev; po številu glasov so bili komunisti takoj za radikali. V Valjevu je partija imela relativno večino. S tem sem naštel sedem od osmih največjih mest v Srbiji. Med največjimi mesti je bilo le v Požarevcu nizko število glasov za komunistične kandidate (8 %). Požarevac pa je imel tudi izmed teh osmih mest največji delež kmečkega prebivalstva.³⁹ Manjša mesta na preglednici so imela nižji odstotek komunističnih glasov kakor večja — večinoma do 20 % upravičencev. Še manjši je bil ta delež v večini mest in mestec, ki jih v tabeli nisem upošteval, ker so imela manj kot 5000 prebivalcev.

V nekaterih rudarskih in industrijskih krajih je dobila partija nižje število glasov, kakor bi pričakovali. Pri tem je treba upoštevati, da po razdejanju vojnih let ob času volitev mnoga podjetja še niso obnovila dela, ali so ga obnovila šele v manjšem obsegu, da je v teh podjetjih mnogokje delalo prebivalstvo, ki je bilo po svojem izvoru in zavesti še kmečko, pa seveda tudi to, da marsikje še ni bilo delavskih organizacij.

Dasi je vlada, če gledamo na glasovanje udeležencev in na razdelitev poslanskih mest, zmagala, pa so volitve v Srbiji pomenile v celoti vzeto velik poraz obeh vladnih strank. Ta se je kazal še zlasti v izredno močni abstinenci volilcev. Volilna udeležba ni bila nikjer v državi tako nizka kakor v Makedoniji (55 %) in Srbiji (56 %). Povprečne udeležbe 65 % po vsej državi ni v Srbiji razen mesta Beograda doseglo ali preseglo niti eno volilno okrožje. V dveh okrožjih (vranjskem in niškem) ni prišla na volišča niti polovica volilcev. V posebni luči se pokaže abstinenca v Srbiji ob primerjavi s prejšnjimi in poznejšimi skupščinskimi volitvami. Leta 1906 je znašala volilna udeležba 67 %, leta 1908 70 %, leta 1912 73 % in leta 1923 celo 75 %.⁴⁰ Abstinenca ob

³⁹ Anton Melik: O poklicni sestavi prebivalstva v mestih Jugoslavije (Geografski vestnik 12-13, 1936/37, str. 195, 196).

⁴⁰ Laza M. Kostić: Statistika izbora narodnih poslanika 1923, Beograd 1924, str. XX.

volitvah v konstituantu je bila, kakor vidimo iz te primerjave, nekaj povsem izjemnega. Radikali, ki so dobili leta 1912, ob zadnjih predvojnih volitvah, 204.882 glasov ali 52 % glasov vseh volilnih upravičencev, so jih ob volitvah v konstituantu zbrali le 113.340 ali 20 %. Demokrati so dosegli leta 1920 nekaj manj glasov (101.338) kot leta 1912 samostalci sami zase (120.986) ali pa prav tako sami zase liberali in naprednjaki (113.986). Ker pa je nastala demokratska stranka z združitvijo vseh teh strank, pomeni, da je padlo število glasov zanjo od 37 % na 18 % (oziroma 19 %, če prištejemo še glasove za Ribarčevo liberalno skupino). Ker opozicijske stranke niso dobile vseh teh odpadlih glasov, je povsem jasno, da ogromen del nekdanjih radikalnih in demokratskih volilcev leta 1920 ni šel na volitve, ampak je ostal doma. To priča, da je vladalo z obema vladnima strankama globoko nezadovoljstvo. V revolucionarnem razpoloženju tega časa ne radikalna ne demokratska stranka ni bila sposobna, da bi spravila vse svoje prostovoljne ali neprostovoljne volilce na volišče.

Pri naslednjih skupščinskih volitvah leta 1923, ko je buržoazija že povsem trdno sedela na oblasti, se je staro stanje povrnilo: radikali so dobili 241.312 glasov, demokrati 157.626,⁴¹ volilna udeležba je bila znova znatno višja.

Pomen abstinence ob volitvah v konstituantu zelo dobro kaže tudi anketa, ki jo je takoj po volitvah organiziral beograjski buržoazni, demokratski stranki naklonjeni dnevnik »Pravda«. Anketa naj bi dala odgovor na vprašanje, odkod tako katastrofalno majhna udeležba na volitvah v Srbiji. V objavljenih odgovorih se neprestano ponavljajo misli kakor: »Ljudstvo je nezadovoljno z delom vseh vlad in političnih prvakov, posebno v zadnjih treh letih« ali »To izmučeno in razžaljeno ljudstvo je manifestiralo svoje nezadovoljstvo s tem, da ni hotelo glasovati za vladajoči stranki.«⁴² Govori se o razočaranju nad vojno, nad nekaznovanimi vojnimi dobičkarji, bogataši, sodelavci z okupatorji, nad politiki in njihovimi neizpolnjenimi obljubami, nad neurejenimi razmerami, korupcijo itd., itd. Govori se direktno o porazu vladnih strank.⁴³

IV

Druga pokrajinska enota v kraljevini SHS dvajsetega leta je bila »Južna Srbija«.

»Južna Srbija« je zajemala poleg ozemlja, ki ga je dobila Srbija v balkanskih vojnah, še vse črnogorske pridobitve iz teh vojn. Primerjava tedanje upravne (in s tem volilne) razdelitve z današnjo nam pokaže, da spada danes v ljudsko republiko Makedonijo sedem tedanjih okrožij: skopsko (ne v celoti), tetovsko, ohridsko, bitolsko, tikveško (s središčem v Kavadarcih), bregalniško (s središčem v Štipu), in kumanovsko (ne v celoti). Kosovsko (s središčem v Prištini), prizrensko, metohijsko (s središčem v Peći), ki je spadalo po balkanskih vojnah k Črni gori, in zvečansko (s središčem v Kosovski Mitrovici) okrožje tvorijo današnji Kosmet. Zvečansko okrožje pri volitvah v konstituantu ni volilo zase, ampak skupaj z raškim okrožjem. Prijepoljsko in raško (s središčem v Novem Pazaru) okrožje spadata danes neposredno k LR Srbiji; toda raško okrožje je volilo skupaj z zvečanskim, kakor smo pravkar ugotovili,

⁴¹ Prav tam, str. XXVI.

⁴² »Pravda«, Beograd, 18. dec. 1920.

⁴³ Pravda«, Beograd, 6. dec. 1920.

prijepoljsko pa skupaj s pljevaljskim, bijelopoljskim in beranskim. Zadnja tri okrožja so bila po balkanskih vojnah črnogorska in tudi danes spadajo v LR Črno goro.

Od 7 makedonskih volilnih okrožij so volila najmanjša po 3 poslance, največje pa je imelo 8 poslanskih mest; povprečno je prišlo na volilno okrožje 5 poslanskih mest. Skupaj je dobila Makedonija 33 mandatov. Kandidatne liste so bile v petih okrožjih po 4, v dveh jih je bilo po 5, torej skupaj 30; povprečno so prišle na eno volilno okrožje 4 kandidatne liste.

Komunistična partija je postavila svoje kandidatne liste v vseh makedonskih volilnih okrožjih. Buržoaznih strank iz vrst domačega makedonskega prebivalstva ni bilo. Volilci so morali izbirati med srbskimi strankami, ki so se naslanjale na nosilce svoje nacionalne politike in na zase pridobljene domače veljake. Od teh so nastopale v volitvah tri: demokratska in radikalna, ki sta bili na vladi, od opozicijskih pa republikanska v nekaterih volilnih okrožjih. Skupščinska publikacija navaja 9 demokratskih, 5 radikalnih in 3 republikanske liste. Poleg tega našteva še 6 kandidatnih list »nacionalne turške organizacije«.

Nacionalna turška organizacija, znana tudi pod nazivom Džemijet — prvotni naziv je bil Jugoslavjada Islam muhafazajı hukuk džemijeti, v prevodu Društvo za zaščito pravic muslimanov — je bila ustanovljena leta 1919. Predstavljal je stranko begov in hodž, združevala pa naj bi muslimane »iz južnih pokrajin« Makedonije, Kosmeta in Sandžaka, Turke in Šiptare.⁴⁴

Oznake list (in z njimi zvezano štetje glasov), kakor jih daje skupščinska statistična publikacija, niso povsem točne in ne dajejo prave slike volilnega boja v Makedoniji. Edino v bitolskem okrožju postavljena »turška« kandidatna lista Čenana Zije je imela samo muslimanske kandidate in ni bila, kolikor sem mogel ugotoviti, povezana niti z radikali niti z demokrati. Vseh drugih pet kandidatnih list, ki jih skupščinska publikacija prišteva »nacionalni turški organizaciji«, je bilo povezanih z radikalno stranko. Na vsaki izmed njih je kandidiralo po nekaj radikalov. To so bili največ kandidati na drugem mestu ali kandidati za kvalificirano poslansko mesto, pa tudi oboje skupaj. Tako je bil v tetovskem okrožju na listi Halima bega Derale drugi kandidat Puniša Račić, poznejši atentator, poleg njega pa tudi še drugi radikali. Prav tako najdemo muslimane kot kandidate na listah v tetovskem in ohridskem okrožju, ki jih skupščinska publikacija označuje za radikalne. V tikveškem in bregalniškem okrožju po skupščinski publikaciji radikalnih list ni bilo, časopisje pa je pisalo tudi za ti dve okrožji o radikalnih listah. To sta bili listi, ki ju je skupščinska publikacija prištela turški organizaciji, ki pa sta imeli razen svojega turškega nosilca za kandidate same radikale. Tudi izvoljena nosilca obeh list so poročila po volitvah prištevala k radikalom. Vseh sedem v zvezi z radikali izvoljenih muslimanskih poslancev v Makedoniji, Kosmetu in Sandžaku je v skupščini pristopilo k radikalnemu klubu; kakor kaže, se jim je pridružil tudi Čenan Zija. Aprila 1921 so vsi ti izstopili iz radikalnega kluba, prav tako so izstopili iz demokratskega kluba štirje od

⁴⁴ Prim. Lazar Koliševski: Politički izveštaj na Centralniot komitet na Komunističkata partija na Makedonija (referat održan na I kongres na KPM), Skopje 1949, str. 34.

šestih v istih pokrajinah na demokratskih kandidatnih listah izvoljeni muslimani ter osnovali nov poseben klub muslimanov iz južnih pokrajin z 12 člani.⁴⁵

Tudi demokratska stranka se je povezovala s turškimi in šiptarskimi veljaki. V tikveškem okrožju je bila poleg uradne demokratske kandidatne liste vložena še »demokratska muslimanska lista«, katere nosilec je bil Ali beg Hadži Kadrbeđović, po svoji sestavi pa je bila mešana muslimansko-demokratska. Demokratski listi v skopskem in tetovskem okrožju ter obe, uradna in ločena v ohridskem, so imele med svojimi kandidati prav tako muslimane. Od teh je bil eden, Čamil Jašarbeđović, drugi kandidat v tetovskem okrožju, tudi izvoljen; pozneje je prestopil v muslimanski klub.

Skupščinska publikacija s svojim poimenovanjem kandidatnih list v Makedoniji, Kosmetu in Sandžaku glede radikalov ne kaže stanja, kakor je bilo ob volitvah, ampak kaže položaj, ki je nastal ob odcepitvi muslimanskih poslancev. Zato so v Makedoniji vse liste z muslimanskimi nosilci označene kot liste turške organizacije, ne glede na to, ali so bile ob volitvah uradne radikalne ali povezane z radikali. Pravilno bi torej rekli takole: v Makedoniji so demokrati in radikali kandidirali v vseh 7 okrožjih. Od 7 sta imeli dve radikalni listi muslimanska nosilca; poleg tega so bile še tri ločene muslimansko-radikalne liste. Demokrati so imeli 2 ločeni listi, od teh je bila ena muslimansko-demokratska, z nosilci muslimani. Izven povezave z radikali ali demokrati je bila postavljena ena muslimanska lista v bitolskem okrožju.

Rezultati volitev v Makedoniji so bili naslednji:

Volilnih upravičencev: 197.689.

Udeležencev: 109.490 ali 55 %.

Sedem volilnih enot, 30 kandidatnih list za 33 poslanskih mest, od teh 8 kvalificiranih.

	a	b	c	č	d
Komunistična partija Jugoslavije	7	40.201	20 %	15	(5)
Demokratska stranka: 7 »uradnih« demokratskih kandidatnih list je dobilo 28.866 glasov in vse poslance; 2 ločeni listi 2507 glasov; skupno	9	31.373	16 %	11	(3)
Radikalna stranka: 7 »uradnih« radikalnih kandidatnih list je dobilo 18.661 glasov in 4 poslance; 3 ločene liste 9311 glasov in 2 poslanca; skupno	10	27.972 ⁴⁶	14 %	6	
Republikanska stranka	3	5.785	3 %		
Muslimanska lista Cenana Zije	1	4.158	2 %	1	

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Kakor za vso državo v času pred volitvami ne moremo govoriti o pravem svobodnem volilnem boju, saj je vlada na vse mogoče načine ovirala delo Komunistične partije Jugoslavije, prepovedovala njena zborovanja, zapirala

⁴⁵ »Domovina« (Sarajevo) 28. aprila 1921, »Pravda« (Beograd) 9, 13, 19, 22. aprila 1921, »Politika« 29. junija 1921, Lazar M. Kostić: Statistika izbora narodnih poslanika 1923, Beograd 1924, str. XXXV.

⁴⁶ Skupščinska publikacija navaja za radikale 10.702 glasova in 2 poslance, za nacionalno turško organizacijo pa 21.428 glasov in 5 poslancev (sem šteje vse radikalno-muslimanske liste z muslimanskimi nosilci ter listo Cenana Zije).

njene ljudi,⁴⁷ tako je vladal v Makedoniji še poseben režim. Milan Bogdanović je pisal v beograjski »Republiki«, da je Makedonija polna žandarjev, da državljani v Makedoniji nimajo niti najosnovnejših državljskih pravic. »Vsaka nepokorščina Makedoncev političnim vladnim strankam se razlaga kot protidržavno dejanje. Kdor je proti radikalom in demokratom, ta je tam proti državi!«⁴⁸

Kljub vsem oviram in pritisku pa je dosegla Komunistična partija Jugoslavije v Makedoniji ogromno zmago: dobila je petino glasov vseh volilnih upravičencev in 37 % vseh oddanih glasov; od 33 izvoljenih poslancev je bilo 15 komunističnih. V petih okrožjih je bila komunistična partija najmočnejša stranka, v štirih je dobila nad petino glasov vseh volilnih upravičencev. V tikveškem okrožju je dosegla celo 30 % in imela absolutno večino v kavadarskem in strumiškem okraju. V bregalniškem okrožju je dobila 23 % glasov vseh volilnih upravičencev z absolutno večino v ovčepoljskem, štipskem in maleškem (pehčevskem) okraju. V kumanovskem okrožju z istim odstotkom (23 %) je imela absolutno večino v kratovskem okraju in v polovici občin krivopalanškega okraja, skoraj absolutno večino pa v žegligovskem (kumanovskem) okraju. V skopskem okrožju je dobila 25 % ter absolutno večino v veleskem okraju in v velikem delu občin skopskega okraja. Za temi rezultati so zastajali tisti v zahodnih okrožjih. V bitolskem okrožju je imela partija 18 % glasov vseh upravičencev in bila še najmočnejša stranka z absolutno večino v prespanskem okraju ter z močno relativno večino v bitolskem in prilepskem okraju. V ohridskem okrožju (15,5 %) je bila KPJ druga najmočnejša stranka; imela je absolutno večino v ohridskem okraju, toda slab uspeh (pod 10 % glasov volilnih upravičencev) v struškem, zlasti pa v debarskem okraju. V tetovskem okrožju je dosegla v celoti manj kot 10 %.

Uspehi komunistične partije na volitvah v ustavodajno skupščino so bili v ozki zvezi z agrarno strukturo Makedonije. Čitluški sistem je bil v času volitev sicer že formalno ukinjen, vendar pa položaj čifčij še daleč ni bil rešen in urejen. Čifčije so morali — sicer ne povsod — plačevati z naredbami določeno začasno rento. Stari fevdalni veleposestniki, lastniki čitlukov, so imeli mnogokje še ogromno moč.⁴⁹ Področja volilnih uspehov komunistične partije se krijejo s področji čitluškega sistema. Nasprotno, kjer ni bilo čitlukov, kjer so bili kmetje svobodni, je bilo malo ali pa nič komunističnih glasov. Za primerjavo imamo na razpolago sicer nepopolno statistiko iz leta 1910, ki daje po turških okrajih (kazah) podatke o tem, koliko vasi je čitluških, koliko brez čitlukov in koliko mešanih.⁵⁰ Primerjava z letom 1920 je sicer otežkočena zaradi drugačne upravne razdelitve, vendar ne onemogočena. Po statistiki se kaže, da so bili povsem brez čitlukov na ozemlju Vardarske Makedonije nekda-

⁴⁷ Prim. Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine, I. knjiga, Beograd 1921, seja 18. aprila 1921, str. 11—12; Julijana Vrčinac: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca od ujedinjenja do vidovdanskog procesa, Beograd 1956, str. 87.

⁴⁸ Citirano po časniku »Obzor« (Zagreb) 3. pros. 1920; prim. tudi Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine, I. knjiga, seja 20. aprila 1921, str. 6.

⁴⁹ Milivoje Erić: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941 god., Sarajevo 1958, str. 385.

⁵⁰ Po delu Razbojnikov: Čifligarstvoto v Makedonija i Odrinsko, Solun 1913 objavljena v Dimitar pop-Georgiev: Sopstvenosta vrz čiflicite i čifligarskite agrarno-pravni odnosi vo Makedonija do Balkanskata vojna 1912, Skopje 1956, str. 81—82 ter v knjigi Milivoja Erića, str. 102.

nji turški okraji (kaze): debarski, resanski (Galičnik) in gostivarski. Skoraj povsem brez čitlukov je bil tudi kičevski okraj (52 vasi brez čitlukov, ena s čitluki, ena mešana). Ustrezni okraji iz leta 1920 so imeli pri volitvah v konstituantno najmanjši delež komunističnih glasov:⁵¹

Okraj	Upravičenci	Udeleženci	Komun. glasovi
Debar	3.870	1.961	94
Galičnik	3.547	1.351	68
Gostivar	5.840	2.900	104
Kičevo	7.388	4.176	318

Vsi drugi turški okraji Vardarske Makedonije so imeli znatnejši (večji ali manjši) delež čitluških vasi. Primerjajmo tu posebej le podatke o razširjenosti čitluškega sistema leta 1910 in volilne izide za okraje, ki so bili po turški razdelitvi najbližji prej omenjenim:

Okraj	Število vasi	Od tega:		Volilnih uprav.	Udeležencev	Komun. glasov
		čitluških	mešanih			
Tetovo	39	10	—	15.977	6.415	1.877
Prilep	89	19	52	11.442	4.458	2.087
Bitola	192	42	73	13.081	6.571	2.706
Ohrid	76	11	27	6.298	3.554	1.843

Težnja po radikalni rešitvi agrarnega vprašanja je bila eden najvažnejših vzrokov, ki so privedli makedonskega kmeta pri volitvah v konstituantno do množične podpore komunistični stranki.

Takoj po volitvah najdemo v buržoaznem tisku trditev,⁵² ki se potem v pisanju o volitvah v konstituantno nešteto krat ponavlja, sem in tja celo zunaj buržoaznih vrst, trditev, da so za KPJ glasovali predvsem nacionalni nasprotniki jugoslovanskega zedinjenja in države, da se mora Partija za svoj uspeh pri volitvah zahvaliti »mnogoštevilnim manjšinam, nemški, madžarski in albanski, katerih pripadniki so z glasovanjem za komuniste hoteli jasno izraziti svoje globoko negotovanje do nove skupne države.⁵³ Glavni namen take trditve je bil očrniti in na ta način moralno zmanjšati volilni uspeh partije. Resnica je bila povsem drugačna. Madžari in Nemci, kakor vemo, volilne pravice niso imeli. Primerjava volilnih rezultatov v Makedoniji s podatki štetja 1921 o šiptarskem in turškem materinskem jeziku oziroma deležu muslimanskega prebivalstva⁵⁴ pa kaže, da je bilo v muslimanskih občinah na splošno manj glasov za komunistično partijo kakor v pravoslavnih. V predelih brez čitlukov ni bilo komunističnih glasov niti v muslimanskih niti v pravoslavni občinah. V čitluških predelih pa so imele muslimanske občine navadno manjši delež komunističnih glasov kakor pravoslavne. Vendar to ni veljalo brez izjem.

⁵¹ Skupščinska publikacija volilnih rezultatov šteje k okraju Galičnik pomotoma tudi mesto Tetovo, podatki za gostivarski okraj pa so pomotoma naslovljeni »Srez Tetovo« in narobe.

⁵² Prim. »Obzor« 1. pros. 1920 in drugje.

⁵³ K. St. Pavlović: Vojislav Marinković i njegovo doba (1876—1935), Knjiga prva, London 1953, str. 92.

⁵⁴ Že citirani Definitivni rezultati dajejo podatke o veroizpovedi in materinskem jeziku prisotnega prebivalstva za vsako občino.

Marsikje je bil tudi med muslimanskim prebivalstvom znaten delež komunističnih glasov. Tako so imele nekatere muslimanske občine absolutno ali relativno komunistično večino kakor n. pr. Gorno Količane (s šiptarskim in turškim prebivalstvom) ali Gradovci (s šiptarskim prebivalstvom) v skopskem okraju, Sirkovo (s turškim prebivalstvom) v kavadarskem okraju, ali Kremenica (Kenali) s pretežno turškim prebivalstvom v morihovskem okraju.

V mestih (v obsegu mestnih občin), ki so štela leta 1921 nad 5000 prebivalcev, so bili volilni izidi naslednji:

Kraj	Prebivalcev	Volilnih upravičencev	Udeležencev	komunisti	Od tega so dobili glasov:			Čenan Zija
					radikali	demokrati	republikanci	
Skopje	40.666	7.287	3.450	1.406	1.783	196	94	
Bitola	28.420	5.729	2.502	723	526	451	—	1002
Prilep	18.508	4.743	1.800	744	178	382	—	496
Tetovo	15.119	3.392	926	245	314	367	—	
Veles	14.155	3.374	2.085	1.536	417	110	22	
Kumanovo	13.400	3.067	1.735	809	655	269	—	
Štip	11.173	3.332	1.355	954	275	104	22	
Ohrid	9.587	2.059	793	373	194	226	—	
Debar	7.125	1.459	900	44	72	781	—	
Strumica	6.733	1.702	725	418	150	131	26	
Kavadarci	5.522	1.427	986	398	340	167	102	
Skupaj	36.571	17.255	7.650	4.704	3.184	266	1.498	
V odstotkih od upravičencev		47 %	21 %	13 %	9 %	1 %	4 %	

Največji uspeh je dosegla komunistična partija v Velesu in Štipu; v obeh krajih je glasovalo zanjo več kot 40 % volilnih upravičencev, v Velesu celo 46 %. Nad 20 % volilnih upravičencev je imela še v Strumici, Kumanovu in Kavadarcih, z absolutno večino v prvem in relativno v drugih dveh mestih. Nekaj pod 20 % in relativno večino je dosegla v Skopju, nad 10 % še v Prilepu, Ohridu in v Bitoli. Le v Bitoli, Tetovem in Debru komunistična lista ni bila na prvem mestu med vsemi kandidatnimi listami (v Skopju so imeli radikali sicer več glasov, toda le na obeh svojih listah skupaj).

Partija je bila v Makedoniji skoraj enako močna v mestih in v vaseh: tu in tam je zbrala petino glasov vseh volilnih upravičencev. Vendar je ta delež na deželi pomenil dobro tretjino (35 %) vseh oddanih glasov, v mestih, kjer je bila volilna udeležba izredno nizka (samo 47 %), pa precej več in sicer 44 % oddanih glasov.

Od obeh vladnih strank je v Makedoniji demokratska presegla radikalno po številu glasov, še bolj pa po številu poslancev. Makedonsko prebivalstvo, kolikor ni glasovalo za komunistične kandidate ali ostalo doma, je volilo večidel demokrate; radikalne kandidature pa so dobile največ glasov med muslimanskimi volilci.

Muslimansko prebivalstvo Makedonije, po jeziku turško, šiptarsko, pa tudi makedonsko, je bilo pod močnim političnim vplivom svojih reakcionarnih vrhov. Ti pa v Makedoniji niso nastopali tako samostojno in enotno kakor v Bosni in Hercegovini. Le kandidatura Čenana Zije v bitolskem okrožju je bila, kot kaže, samostojna. Sicer pa so se muslimanski prvaki vezali z obema

vladnima strankama, z radikali in demokrati, kakor sem že omenil. Večji del muslimanskih vrhov in njihovih volilcev je šel v zavezništvo z radikali. Kakor nam kaže primerjava volilnih rezultatov s statistiko verske strukture prebivalstva, je velika večina muslimanskih volilnih udeležencev glasovala v tikveškem, bregalniškem, skopskem in kumanovskem okrožju za radikalne oziroma ločene radikalne liste z muslimanskimi nosilci. Drugače je bilo v tetovskem in ohridskem okrožju. Tu je velika večina muslimanskih volilcev glasovala za demokratsko stranko. To so splošne ugotovitve, ki seveda niso brez izjem. Tudi v »radikalnih« okrožjih so glasovali muslimani posameznih manjših področij ali občin za demokrate ali narobe. Del muslimanskih množic pa se je že izmaknil pritisku svojega reakcionarnega vodstva in glasoval za komunistično partijo.

V največjem delu Makedonije je bila komunistična stranka edina opozicijska stranka. Le v treh okrožjih je nastopala s svojimi kandidaturami še republikanska stranka. Ta je dobila v celoti na volitvah majhno število glasov (5.785). Večina republikanskih kroglic je bila s področja kočanskega in dela radoviškega okraja v bregalniškem okrožju: v teh predelih je imela republikanska stranka absolutno večino in je zbrala okrog sebe kmečke množice prav tako, kakor komunistična stranka v sosednjih krajih in v večini Makedonije. Do poslanca so manjkali republikancem v bregalniškem okrožju le 3 glasovi.

V

Pokrajine Kosovo, Metohija in Sandžak — drugi del tedanje »Južne Srbije« — so se delile na 5 volilnih okrožij, kakor sem nakazal v začetku prejšnjega poglavja. Najmanjše je volilo 3, največje 6 poslancev. Povprečno so prišla na okrožje 4 poslanska mesta; to je bilo najnižje povprečje v vsej državi.

Kandidatnih list je bilo postavljenih vsega skupaj 20, v vsakem okrožju so bile najmanj 3, največ jih je bilo 5, povprečno torej po štiri. Komunistična partija je postavila svoje liste le v štirih volilnih okrožjih. Prijepoljsko-pljevaljsko-bijelopoljsko-beransko okrožje je bilo edino v vsej Jugoslaviji brez komunističnih kandidatur.

V skupščinski publikaciji so zabeležene 4 radikalne liste v treh volilnih okrožjih ter 2 listi turške nacionalne organizacije v ostalih dveh okrožjih. Napaka je tu podobna kakor v Makedoniji. Vse radikalne in turške liste, kakor jih označuje statistična publikacija, so bile v resnici liste radikalne stranke, povezane z delom muslimanskih veljakov. Vse liste (bilo jih je 6, od teh ena ločena) so bile mešane radikalno-muslimanske. Tako sta bila na listi, ki je v skupščinski publikaciji označena kot radikalna, v kosovskem okrožju izvoljena radikal Živko Popović kot prvi in džemijetovec Bejtula Redžepović kot drugi kandidat. Na listi, ki je v skupščinski publikaciji označena kot turška, so bili v zvečansko-raškem okrožju izvoljeni džemijetovec Mehmed Alija Mahmutović kot prvi kandidat, radikal Spaso Nićiforović kot drugi kandidat in radikal Nastas Petrović kot kvalificirani kandidat. Nosilci list so bili v treh okrožjih (zvečansko-raškem, metohijskem in prizrenskem) muslimani, v drugih dveh pa radikali.

Demokratska stranka je kandidirala v vseh volilnih okrožjih. Imela je tudi več ločenih list. Četrta stranka, ki je nastopala v volilnem boju, je bila republikanska, ki pa je kandidirala v enem samem (metohijskem) volilnem okrožju, pa tudi tu ni dosegla nobenih uspehov.

Izidi volitev so bili takile:

Volilnih upravičencev: 123.211

Udeležencev: 72.586 ali 59%.

Pet volilnih enot, 20 kandidatnih list za 22 poslanskih mest, od teh 5 kvalificiranih.

Demokratska stranka:

5 »uradnih« demokratskih kandidatnih list je dobilo	a	b	c	č	d
52.525 glasov in 10 (2) poslancev; 4 ločene liste.					
11.614 glasov in 3 (1) poslance; skupno	9	44.139	56 %	13	(3)

Radikalna stranka:

5 »uradnih« radikalnih kandidatnih list je dobilo					
18.282 glasov in vse poslance; 1 ločena lista 407					
glasov; skupno	6	18.689 ⁵⁵	15 %	6	(1)

Komunistična partija Jugoslavije	4	9.248	8 %	5	(1)
--	---	-------	-----	---	-----

Republikanska stranka	1	507	0,5 %		
---------------------------------	---	-----	-------	--	--

(a: število kandidatnih list, b:število glasov, c:odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Volilni izidi v mestnih občinah nad 5000 prebivalcev so bili naslednji:

	Prebivalcev	Volilnih upravičencev	Udeležencev	Od tega so dobili glasov:			
				komunisti	demokrati	radikali	republikanci
Prizren	16.414	3535	1413	768	562	285	—
Peć	14.722	2960	1358	490	507	235	126
Priština	14.538	3005	1979	588	591	1000	—
Djakovica	14.295	2947	1399	229	1003	153	54
Novi Pazar	11.185	2305	1161	211	168	782	—
K. Mitrovica	10.045	1784	806	226	211	572	—
Gnjilane	8.870	1921	832	37	411	384	—
Pljevlja	6.356	1139	779	—	514	465	—
Skupno		19592	9730	2549	3567	5654	160
V odstotkih			50 %	12 %	18 %	19 %	1 %

Komunistična partija je dosegla povprečno na Kosovu, v Metohiji in Sandžaku 8 % glasov vseh upravičencev, 13 % glasov vseh udeležencev. V mestih so bili ti rezultati boljši (12 % glasov vseh upravičencev) kakor na podeželju. V podrobnostih so bili rezultati seveda nekoliko drugačni kakor v povprečju. Kar se tiče mest, so glasovi za partijo presegli 10 % volilnih upravičencev v Peći, Prištini in Kosovski Mitrovici, v Prizrenu so segli celo preko 20 % in tvorili absolutno večino. Po posameznih okrajih je dosegla partija večinoma okrog 5 %, ponekod do nekaj nad 10 % glasov upravičencev.

⁵⁵ Skupščinska publikacija navaja za radikale 10.088 glasov in 5 poslance, za nacionalno turško organizacijo 8601 glas in 3 poslance.

Izreden uspeh je dosegla v prizrenskem okrožju. Tu je bila z 22 % od števila volilnih upravičencev najmočnejša stranka. Imela je absolutno večino v mestu Prizrenu, v 14 od 16 občin gorskega (vraniškega) okraja in v 10 občinah šarplaninskega (prizrenskega) in podrimskega (orahovskega) okraja. To so bile muslimanske občine tako s srbskim kot šiptarskim prebivalstvom. Glavno področje teh velikih uspehov partije je bila gosto naseljena živinorejska pokrajina, kjer pa so bile črede ovac skoncentrirane v lasti majhnega števila ljudi. Tu je nekdanj cvetela puškarska obrt, zdaj pa je večina prebivalstva hodila v pečalbo.⁵⁶

Glavni zmagovalec volilnega boja na Kosmetu in v Sandžaku je bila demokratska stranka, ki je dosegla absolutno večino glasov. Skoraj v vseh okrajih je bila močnejša od radikalne stranke. Ta je bila kos demokratom le v mestih ter v nekaterih okrajih zvečansko-raškega okrožja. Kakor radikali so se tudi demokrati vezali z muslimanskimi veljaki. Vse demokratske liste v prizrenskem in metohijskem okrožju so bile mešane in so imele muslimanske nosilce. Med njimi je bil n. pr. Sefejdinbeg Mahmudbegović iz znane šiptarske begovske rodbine. Mešana je bila kandidatna lista v kosovskem okrožju. V zvečansko-raškem in prijepoljskem okrožju sta bili uradni demokratski listi sicer čisti, toda od ločenih list sta bili dve mešani in ena od teh je imela muslimanskega nosilca. Te povezave z muslimani so bile za demokrate uspešnejše kakor za radikale. Večina muslimanskih volilcev je glasovala za demokrate.

VI

Črna gora, zmanjšana na meje pred balkanskimi vojnami, je bila eno samo volilno okrožje. Tu je nastopalo v boju za 10 poslanskih mest sedem kandidatnih list: komunistična, radikalna, republikanska, dve demokratski in še dve posebni. Nosilec »uradne« demokratske liste je bil dr. Pavle Čubrović,⁵⁷ druge pa Andrija Radović, nekdanji predsednik črnogorske vlade.⁵⁸ Skupščinska publikacija navaja tri demokratske liste. Kot tako šteje tudi listo, ki ji je bil na čelu Spasoje Piletić. V volilnem boju se je ta lista pojavljala kot neodvisna⁵⁹ in Piletić v skupščini ni vstopil v demokratski klub, ampak je ostal izven klubov.⁶⁰ Novica Šaulić je bil nosilec liste, ki je v skupščinski publikaciji označena kot neopredeljena, v časopisnih poročilih pa kot »nezavisna omladinska lista«.⁶¹

Komunistična stranka je bila s četrtno glasov vseh volilnih upravičencev in več kot tretjino glasov vseh volilnih udeležencev (38 %) glavni zmagovalec volilnega boja v Črni gori. Njeni glasovi pa so bili precej neenakomerno razporejeni. Absolutno večino je dosegla v nikšiškem okrožju, kjer je imela

⁵⁶ Milisav Lutovac: Gora i Opolje (Naselja i poreklo stanovništva, Knjiga 35, Beograd 1955, zlasti str. 241—258).

⁵⁷ »Demokratija« (Beograd), 26. nov., 4. dec. 1920.

⁵⁸ Po nekaterih časopisnih poročilih je bila to »uradna« demokratska lista (»Politika« 24. nov. 1920).

⁵⁹ »Politika« 24. 30. nov. 1920.

⁶⁰ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine, I. Knjiga, seja 23. apr. 1921, str. 26; Politika 29. jun. 1921.

⁶¹ »Politika« 24. nov. 1920.

absolutno, ponekod pa relativno večino na vseh voliščih razen v severozahodnem delu, v goranskem okraju ob Pivi ter na enem volišču šavniškega okraja. Skoraj absolutno večino je dosegla v podgoriškem okrožju, z absolutno ali relativno večino na večini volišč. Malodane brez komunističnih glasov je bil tu le večinoma šiptarski okraj Tuzi ob albanski meji. V teh dveh okrožjih, nikšiškem in podgoriškem, je bilo oddanih 8131 glasov za komunistično partijo. Tretje, toda manjše središče komunističnih glasov je bil virpazarski okraj (1009 glasov).

Volilni izidi so bili naslednji:

Volilnih upravičencev: 43.370

Udeležencev: 28.612 ali 65%.

Ena volilna enota, 7 kandidatnih list za 10 poslanskih mest, od teh 2 kvalificirani.

	a	b	c	č	d
Komunistična partija Jugoslavije	1	10.869	25 %	4	(1)
Demokratska stranka:					
Cubrovičeva »uradna« demokratska kandidatna lista je dobila 4062 glasov in 1 poslanca; ločena Radovičeva lista je dobila 1488 glasov in 1 poslanca; skupno	2	5.550 ⁰²	13 %	2	
Republikanska stranka	1	4.613	11 %	2	(1)
Radikalna stranka	1	3.837	9 %	1	
Neodvisna Piletičeva lista	1	2.405	6 %	1	
Neodvisna mladinska lista (Šaulić)	1	1.338	3 %		

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

V obeh črnogorskih mestnih občinah, ki sta imeli nad 5000 prebivalcev, so imeli komunisti večino, na Cetinju absolutno, v Podgorici (današnjem Titogradu) relativno, s 35 % in 26 % glasov vseh upravičencev. Navajam podatke:

	Prebivalcev	Volilnih upravičencev	Udeležencev	Od tega so dobili glasov:					
				komunisti	republi-kanci	demo-krati	radikalni	Piletić	Šaulić
Podgorica	8212	1831	1071	482	22	106	388	69	4
Cetinje	5492	785	504	272	29	67	111	24	1

Od buržoaznih strank je dosegla lep uspeh opozicijska republikanska stranka, ki jo je v Črni gori vodil Jovan Djonović. Republikanska lista je dobila 4613 glasov, torej skoraj dve tretjini tistega števila, ki ga je stranka dosegla v vsej Srbiji. Vladni stranki, demokratska in radikalna, sta izšli iz volilnega boja poraženi, saj nista v nasprotju z rezultati v Srbiji, Makedoniji, Sandžaku, Kosmetu in Vojvodini dobili obe skupaj niti polovice oddanih glasov. Kar se tiče njunega medsebojnega razmerja je radikalna stranka tudi v Črni gori zaostajala za demokrati.

⁰² Po skupštinski publikaciji 7.955 glasov s 3 poslanci (s Piletičevo listo).

VII

V Banatu, Bački in Baranji je bilo 5 volilnih okrožij; najmanjše z 8, največje z 10 poslanskimi mesti. Povprečno je prišlo na eno volilno okrožje 9 poslancev. Kandidatnih list je bilo v enem volilnem okrožju največ 6, najmanj 4. Vsega skupaj jih je bilo 26, torej povprečno 5 na eno volilno enoto.

V volilnem boju je nastopalo sedem strank: komunistična, socialnodemokratska, radikalna, demokratska, zemljoradniška, bunjevska in hrvatska klerikalna. Izven teh strank sta bili še dve posebni listi: v kikindskem okrožju tako imenovana »vanstranačkog kola lista«, ki jo je vodil Ljubomir Lotić, ter v pančevskem okrožju lista, katere nosilec je bil Lazar Običan. Ta je v skupščinski publikaciji označena kot ločena zemljoradniška lista; v resnici je bil Običan ustanovitelj in voditelj posebne Privredno-seljačke stranke,⁶³ ene mnogih strančic, ki so se pojavljale pred volitvami.

Volilni izidi so bili naslednji:

Volilnih upravičencev: 145.267

Udeležencev: 93.226 ali 64 %.

Pet volilnih enot, 26 kandidatnih list za 44 poslanskih mest, od tega 10 kvalificiranih,

	a	b	c	č	d
Radikalna stranka	5	43.850	30 %	21	(5)
Demokratska stranka	5	18.133	12 %	10	(3)
Komunistična partija Jugoslavije	5	13.955	10 %	5	
Socialdemokratska stranka	4	6.856	5 %	3	(1)
Bunjevačko-šokačka stranka in Hrvatska pučka stranka: 2 kandidatni listi bunjevačko-šokačke stranke sta dobili 5155 glasov in 4 (1) poslance; 1 lista Hrvatske pučke stranke je dobila 556 glasov; skupno	3	5.711	4 %	4	(1)
Zemljoradniška stranka	2	3.016 ⁶⁴	2 %	1	
Vanstranačkog kola lista (Lotić)	1	1.045	1 %		
Privredno-seljačka stranka (Običan)	1	657			

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Glede mest zaradi drugačnega značaja naselij v Vojvodini ni bilo mogoče v spodnji razpredelnici upoštevati istega kriterija (5000 prebivalcev) kot za Srbijo, Makedonijo, Kosmet in Sandžak. Zato navajam podatke le za tista mesta, ki so imela ob štetju leta 1921 nad 10.000 prebivalcev.⁶⁵ Računan je obseg mestnih občin. V tabeli manjkajo mesta Stara Kanjiža, Apatin in Bačka Topola. Ker Nemci in Madžari niso imeli volilne pravice, ta mesta, ki so bila

⁶³ »Selo« (Bgorad) 7. nov. 1920.

⁶⁴ Skupščinska publikacija navaja z Običanovo listo vred 3673 glasov.

⁶⁵ Skoraj povsem isto sliko bi dobili tudi, če bi upoštevali pravni kriterij: mesta, ki so imela naslov svobodnih kraljevskih mest in mest z urejenim senatom. Izpadel bi le Stari Bečej, vključena pa bi bila Bela Crkva.

po ogromni večini madžarska oziroma nemška, sploh niso imela svojih volišč. Tako je n. pr. Stara Kanjiža skupaj z občinama Horgoš in Martonoš volila v Martonošu. Nesorazmerja med številom prebivalcev in številom volilnih upravičencev pri posameznih mestih v tabeli izvirajo iz istega vzroka. Sombor, ki je imel dobri dve tretjini srbskega in hrvatskega prebivalstva, je imel skoraj 5000 volilnih upravičencev, le malo manjša Senta, kjer je bilo Srbov in Hrvatov manj kot 10 %, samo 649.

Volilni izidi po mestih z nad 10.000 prebivalci so bili:

	Prebival- cev	Upravičen- cev	Udeleženi- cev	komunisti	Od tega so dobili glasov:					
					social- demokrati	demokrati	radikali	zemljorad- niki	bunjevačko- šokačka	ostali
Subotica	90.961	13048	6652	2296	—	796	751	—	2264	526 HPS
Novi Sad	59.122	4824	2758	524	241	377	1812	—	—	
Sombor	31.342	4977	3128	150	840	192	1408	—	540	
Senta	30.694	649	439	2	—	89	347	—	—	1 HPS
Vel. Bečkerek	27.522	2646	1343	190	25	454	572	74	—	28 Lotić
Vršac	27.011	2436	1386	23	417	296	606	43	—	—
Vel. Kikinda	25.774	4481	2430	744	253	305	658	60	—	410 Lotić
Stari Bečej	19.663	2004	1206	44	248	109	806	—	—	
Pančevo	19.407	2237	1243	84	20	233	888	8	—	10 Običan
Skupaj	37302	20565	5857	2044	2851	7848	185	2804		
V odstotkih		55 %	10 %	5 %	8 %	21 %		8 %		

V Vojvodini je, kakor v vseh drugih delih Jugoslavije, ki so bili prej pod Avstro-Ogrsko (razen v Dalmaciji), nastopila pri volitvah v konstituanto poleg komunistične stranke tudi socialna demokracija. Oboji skupaj so dobili v Vojvodini dobrih 14 % glasov vseh volilnih upravičencev, 22 % glasov vseh udeležencev. Od tega so imeli komunisti dve tretjini, socialni demokrati eno tretjino. Največ glasov za obe delavski stranki (ogromna večina med njimi je bila za komunistično listo) je bilo v Banatu v okraju Novi (Turski) Bečej v kikindskem volilnem okrožju, kjer sta dobili 38 % (od volilnih upravičencev) ter absolutno večino, in v okraju Veliki Bečkerek (danes Zrenjanin), kjer sta imeli relativno večino. Središče tega področja največjega volilnega uspeha je bilo na prehodu iz oktobra v november 1918 prizorišče »rdeče republike«, velikih revolucionarnih dogodkov, ko je revno kmečko prebivalstvo v vaseh Melenci, Elemir, Kumane, Taraš med Velikim Bečkerekom in Novim Bečejem prevzelo oblast in začelo deliti zemljo, dokler ni vojska na zelo krvav način vzpostavila buržoazni »red in mir«. ⁶⁶ Relativno večino sta imeli delavski stranki tudi v okraju Velika Kikinda. Okrog 15 % glasov vseh volilnih upravičencev sta dosegli v mnogih okrajih v Bački (Novi Sad, Kula, Odžaci, Apatin, Sombor), kjer sta po moči zaostajali le za radikali. Od večjih mest sta

⁶⁶ Arpad Lebl: Sindikalna borba agrarnog proletarijata, Beograd 1954, str. 123—124, 128, 130; Ljubomir Milin: Beli teror, Novi Sad 1959, str. 48.

imeli preko 20 % glasov vseh upravičencev v Veliki Kikindi (z relativno večino) in Somboru, nekaj manj v Subotici, kjer je dobila komunistična lista največ glasov, in v Vršču, nad 10 % še v Novem Sadu in Starem Bečeju. Komunisti so predvsem prevladovali nad socialnimi demokrati v Banatu (razen v Vršču), v subotiškem volilnem okrožju, kjer socialni demokrati niso niti kandidirali, pa v novosadskem okraju, medtem ko so bili v drugem delu Bačke in v Baranji socialni demokrati močnejši.

Srbske buržoazne politične stranke in skupine, ki so delovale v Vojvodini pred nastankom Jugoslavije, so se v prvih povojnih letih priključile v glavnem radikalni in demokratski stranki. Tako je radikalna stranka Srbov na Ogrskem ter v Hrvatski in Slavoniji pristopila k srbijanski radikalni stranki, v demokratsko stranko pa je prišla srbska samostalna stranka in razne druge skupine. Radikali so bili v Vojvodini po številu glasov od vseh strank daleč na prvem mestu. Najmočnejši so bili v južnem Banatu, v Bački (z izjemo severovzhodnega dela, subotiškega okrožja) in v Baranji. Tu so imeli absolutno ali močno relativno večino. Od srbskih opozicijskih strank so nastopili v Vojvodini le zemljoradniki, toda le v obeh banatskih volilnih okrožjih in z majhnim uspehom.

V subotiškem in somborsko-baranjskem volilnem okrožju je postavila kandidatni listi bunjevačko-šokačka stranka, ki je bila pred prvo svetovno vojno edini buržoazni politični predstavnik Bunjevcev. Njeni poslanci so se v konstituenti povezali s poslanci sebi najbližjih strank, slovenske in hrvatske klerikalne ljudske stranke. Poleg liste bunjevske stranke je bila v subotiškem okrožju postavljena še posebna kandidatna lista, ki je bila, kakor sodim, direktno hrvatsko usmerjena in povezana s Hrvatsko pučko stranko.⁶⁷ Imela pa ni uspeha. Kaže, da je del Bunjevcev glasoval za radikalno stranko, ki je postavila na drugo mesto svoje kandidatne liste v subotiškem okrožju Bunjevca Ivana Crnkovića, zastopnika posebne Subotičke zemljodelske stranke.⁶⁸

VIII

V Bosni in Hercegovini je bilo vsega skupaj 6 volilnih okrožij; najmanjše je volilo 8 poslancev, največje 14. Povprečno je torej prišlo 10 poslancev na eno volilno enoto. Kandidatnih list je bilo postavljenih v vsej deželi 53. Povprečno je prišlo na eno volilno enoto 9 kandidatnih list; to je bilo najvišje povprečje v Jugoslaviji. Najmanj kandidatur je bilo v bihaškem okrožju (7), največ v tuzlanskem (11).

V volilnem boju je nastopilo 9 strank: komunisti, socialni demokrati, radikalni, demokrati, Savez težaka, Srpska narodna organizacija, Jugoslovanska muslimanska organizacija, Hrvatska težačka stranka in Hrvatska pučka stranka. Rezultati so bili:

⁶⁷ Skupščinska publikacija šteje liste bunjevske stranke k Hrvatski pučki stranki in ima zato v subotiškem okrožju dve listi te stranke.

⁶⁸ Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine, I Knjiga, seja 26. aprila 1921, str. 21.

Volilnih upravičencev: 472.237.

Udeležencev: 330.958 ali 70 %.

Šest volilnih enot, 53 kandidatnih list za 63 poslanskih mest, od tega 14 kvalificiranih.

	a	b	c	č	d
Jugoslovanska muslimanska organizacija	6	110.895	23 %	24	(6)
Radikalna stranka: 6 kandidatnih list radikalne stranke je dobilo 59.443 glasov in 11 (3) poslancev; 2 posebni muslimanski listi 755 glasov; skupno	8	60.198 ⁶⁹	13 %	11	(3)
Savez težaka	6	54.506 ⁷⁰	12 %	12	(3)
Hrvatska težačka stranka (HTS)	6	38.400	8 %	7	(1)
Hrvatska pučka stranka (HPS)	5	20.774	4 %	3	(1)
Demokratska stranka: 6 kandidatnih list demokratske stranke je dobilo 17.980 glasov in 2 poslanca; 2 posebni muslimanski listi 1122 glasov; skupno	8	19.102 ⁷¹	4 %	2	
Komunistična partija Jugoslavije	6	18.074	4 %	4	
Srpska narodna organizacija (Čokorilo)	3	6.215	1 %		
Socialnodemokratska stranka	5	2.784	1 %		

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Mesta (v obsegu mestnih občin) nad 5000 prebivalcev so volila takole:

Od tega so dobili glasov

	Prebival- cev	Upravičen- cev	Udeleženi- cev	komunisti	social- demokrati	radikali	demokrati	tež.	SNO	musl.	HPS	HTS
Sarajevo	66.317	13333	7745	2013	205	1534	276	71	88	2798	417	343
Mostar	18.176	4567	2973	509	14	639	80	67	—	1351	99	216
Banja Luka	18.001	3797	2772	502	47	518	142	40	—	1215	96	214
Tuzla	13.354	2781	2058	731	10	359	125	18	9	633	18	155
Bijeljina	11.013	2021	1594	115	10	356	143	5	5	894	21	49
Zenica	7.632	1792	1241	462	—	80	29	7	98	457	60	48
Brčko	6.832	1510	1017	81	20	212	102	8	27	453	59	55
Bihać	6.372	1381	1108	47	2	125	49	5	—	669	—	217
Travnik	6.334	1307	1090	137	—	91	11	8	16	550	96	180
Derventa	6.176	1377	1063	164	9	164	16	19	—	521	51	118
Prijedor	5.596	1000	719	107	13	182	28	30	—	315	11	35
Trebinje	5.188	962	784	92	0	201	13	98	—	333	2	45
Skupno		35828	24162	4958	330	4461	1014	372	243	10187	930	1675
V odstotkih			67 %	14 %	1 %	12 %	3 %	1 %	1 %	28 %	3 %	5 %

⁶⁹ Skupščinska publikacija daje radikalom 59.443 glasov, ker šteje vsako muslimansko listo posebej kot stranko zase.

⁷⁰ Skupščinska publikacija daje Savezu težaka 55.108 glasov, ker mu napak prišteva muslimansko težaško listo v tuzlanskem okrožju.

⁷¹ Skupščinska publikacija daje demokratom 18.500 glasov, ker šteje zraven le muslimansko težaško listo v mostarskem okrožju, tuzlansko pa napak prišteva Savezu težaka.

Tudi v Bosni so poleg komunistov nastopali s svojimi posebnimi listami socialni demokrati v vseh okrožjih razen v travniškem. Obe stranki skupaj sta dosegli 20.858 glasov — 4,4 % upravičencev, 6,3 % udeležencev. Vsi štirje izvoljeni poslanci so pripadali komunistični stranki, ki je tudi dobila skoraj sedemkrat več glasov kot socialni demokrati. Nad 10 % glasov volilnih upravičencev so dosegli komunisti v tuzlanskem okraju, kjer so imeli na nekaterih voliščih absolutno ali relativno večino, v okraju Žepče, kjer so bili močni zlasti v Zavidovičih (na drugem mestu za muslimani), v zeniškem ter fojniškem in konjiškem okraju. V vseh teh okrajih so bili komunisti za jugoslovansko muslimansko organizacijo najmočnejša stranka.

Komunistični glasovi so bili po veliki večini dobljeni v večjih in manjših mestih, rudarskih in industrijskih središčih, na vasi jih pa ni bilo dosti. V večjih mestih (nad 5000 prebivalcev) so bili komunisti za muslimansko organizacijo najuspešnejša stranka in so dobili v celem 14 % glasov vseh volilnih upravičencev. Največ glasov so dosegli v Tuzli in Zenici (26 %); v obeh mestih so imeli relativno večino. V Sarajevu so dosegli 15 %, s socialnodemokratskimi glasovi vred slabih 17 %, nekaj nad 10 % še v Banji Luki, Mostarju, Derventi, Prijedoru in Travniku. Večji so bili uspehi komunistov še v marsikaterih manjših krajih, n. pr. v industrijskem Varešu ali v Bosanskem Brodu, kjer so imeli močno relativno večino.

O kaki podobni koncentraciji socialnodemokratskih glasov ne moremo govoriti. Socialnodemokratski glasovi so bili v celem tako rekoč raztreseni po posameznih voliščih in so bili prav v mestih in industrijskih krajih neznatni v primerjavi s komunističnimi glasovi.

Volilci buržoaznih strank so se v Bosni in Hercegovini opredeljevali po nacionalni oziroma verski pripadnosti. Obe hrvatski stranki, muslimanska organizacija ter tako imenovana Srbska narodna organizacija so že v svojih nazivih kazale, da se omejujejo na eno narodnost ali vero. Drugače je bilo z demokratsko in radikalno stranko ter Savezom težaka. Demokratska stranka je bila ustanovljena kot stranka Srbov, Hrvatov in Slovencev; radikalna stranka je začela širiti svoje delovanje tudi izven Srbov; Zveza težakov je hotela pritegniti tako Srbe kot Hrvate in muslimane. Primerjava volilnih rezultatov z versko in nacionalno statistiko prebivalcev, tako po velikih enotah kot po posameznih voliščih, kaže, da je za radikale, demokrate in težake glasovalo v glavnem le srbsko prebivalstvo.

V demokratsko stranko so pristopili nekateri, večinoma naprednejši muslimanski politiki kakor Zaim Šarac, Šukrija Kurtović in drugi, ki so tudi kandidirali na demokratskih listah pri volitvah v ustavodajno skupščino. Poleg tega je bila v mostarskem okrožju postavljena posebna, v skupščinski publikaciji kot »demokratska muslimanska težačka lista« označena kandidatna lista z Alijem Kurtovićem kot nosilec; v tuzlanskem okrožju je bil Šefkija Gluhić nosilec kandidatne liste tako imenovane »muslimanske težačke stranke«; na obeh listah so kandidirali nekateri isti ljudje; isti ljudje pa so se pojavljali drugje na listah demokratske stranke. Glasove za ti dve listi torej prav lahko prištejemo glasovom za demokratsko stranko.

Tudi radikalna stranka se je trudila, da bi pritegnila del muslimanskih politikov. Na njeni listi v banjaluškem okraju je bil ing. Sulejman Salihagić, ki je kot edini bosanski musliman izven JMO (ker Pašić ni obdržal tu pridobljenega mandata) tudi prišel v ustavodajno skupščino, toda že čez pol leta

je demisioniral.⁷² V sarajevskem okrožju je bila postavljena lista »muslimanske narodne stranke« (nosilec Mustajbeg Malilbašić), v tuzlanskem »neodvisna muslimanska lista« (nosilec Šerif Arnautović). Za obema je stala radikalna stranka. Vendar ne demokrati ne radikali niso uspeli; vse te štiri liste so dobile le neznatno število glasov (demokratska 520 in 602, radikalna 306 in 449).

Savez težaka je kandidiral na svojih listah tudi Hrvate in muslimane. Hotel je zbrati v svojih vrstah muslimanske kmete, saj je bilo med njimi zelo veliko število beglučarjev.⁷³ Toda poskus ni uspel. Muslimanske množice so se »grupirale pod vodstvom nazadnjaških hodž in begov, ki so zaradi svojih razrednih interesov razpihovali versko mržnjo v neukih in zaostalih muslimanskih množicah«⁷⁴ in glasovale za Jugoslovansko muslimansko organizacijo. Ta je tako zbrala glasove domala vsega muslimanskega prebivalstva Bosne in Hercegovine. Dosegla je 110.895 glasov, tretjino vseh oddanih glasov ter dobila 38 % vseh bosanskih poslanskih mest.

Povezavo med versko in nacionalno strukturo ter glasovanjem ob volitvah v konstituantno kaže naslednja primerjava. Na eni strani navajam podatke o deležu pravoslavnega, katoliškega in muslimanskega prebivalstva leta 1921,⁷⁵ na drugi pa podatke o deležu glasov za posamezne skupine buržoaznih strank. V prvo skupino sem štel glasove za radikalno stranko, demokratsko stranko, Savez težaka in Srbsko narodno organizacijo, v drugo skupino glasove za Hrvatsko pučko in Hrvatsko težačko stranko, v tretjo skupino pa glasove za Jugoslovansko muslimansko organizacijo ter vse štiri z radikali in demokrati povezane muslimanske liste. Delež glasov za vsako teh skupin sem računal od števila volilnih udeležencev, zmanjšanega za število glasov, ki so pripadli komunistični in socialnodemokratski stranki. Dobil sem naslednjo razpredelnico:

Okrožje	Prebivalstvo			Glasovi za stranke		
	prav. %	kat. %	musl. %	srb. %	hrv. %	musl. %
Bihač	57	6	37	53	4	43
Banjaluka	57	26	17	62	18	20
Travnik	34	39	26	35	54	31
Tuzla	43.5	14.5	41	41.5	12	46.5
Sarajevo	34	18	45	35	9	56
Mostar	34	45	23	37	37	26

Delež muslimanske skupine ali bolje rečeno Jugoslovanske muslimanske organizacije je povsod nekaj večji od deleža muslimanskega prebivalstva; delež hrvatskih strank je povsod nekaj manjši od deleža katoliškega prebivalstva, delež srbskih strank je ponekod večji, ponekod pa manjši od deleža pravoslavnega prebivalstva. Te razlike imajo več vzrokov. Med drugim je treba upoštevati, da je bil med muslimani delež ženskega prebivalstva naj-

⁷² Stenografske beleške ustavotvorne skupštine, II knjiga, Beograd 1921, seja 18. jun. 1921, str. 1.

⁷³ Pero Sljajepčević v »Jugoslavenski Njivi« 5. 1921, str. 326.

⁷⁴ Dragoslav Janković: Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), Istorija XX veka I, Beograd 1959, str. 108.

⁷⁵ Po že citiranih Definitivnih rezultatih popisa stanovništva.

nizji, pri katoliškem pa najvišji,⁷⁶ nadalje da moti primerjavo (sicer ne preveč števil) delež prebivalstva židovske in drugih ver, da volilci delavskih strank in prav tako tisti, ki niso glasovali, niso bili enakomerno porazdeljeni med vse tri konfesije itd. Poročila o volitvah se v glavnem strinjajo v mnenju, da so šli muslimani najbolj strnjeno na volitve. Delež glasov, ki jih je dobila JMO v celotni Bosni, je večji od deleža muslimanskega prebivalstva (31 %) tudi če ga ne računamo le od glasov za buržoazne stranke, ampak od celotnega števila oddanih glasov (33,5 %). Določen, čeprav majhen del hrvatskega prebivalstva je glasoval tudi za radikale, demokrate ali za težaško zvezo. Tako je bilo v okraju Ljubuški 39.477 katolikov (po statistiki leta 1921) in 6874 glasov za obe hrvatski stranki, 2375 muslimanov in 594 glasov za muslimanski listi, 170 pravoslavnih in 425 glasov za radikale, demokrate in težake. V okraju Prozor je bilo n. pr. 7955 katolikov in 1424 glasov za hrvatski stranki, 4438 muslimanov in 1023 glasov za JMO, 46 pravoslavni in 61 glasov za radikale, demokrate, težake in čokorilovce.

Glasove srbskega oziroma pravoslavnega prebivalstva Bosne in Hercegovine, kolikor niso pripadli delavskima strankama, so si delili: radikalna in demokratska stranka, Savez težaka in Čokorilova Srpska narodna organizacija. Savez težaka, organizacija, ki je nastala leta 1919 ob zahtevah bosanskih kmetov po radikalni agrarni reformi in se poleti leta 1920 spremenila v politično stranko, je bil med srbskimi strankami v Bosni najbolj napreden. Že pred volitvami je bil povezan s Savezom zemljoradnika iz Srbije, pozneje pa se je z njim združil v enoten klub in stranko.⁷⁷ Srbska narodna organizacija, ki jo je vodil Djordje Čokorilo, je bila izrazito nacionalistična, šovinistična, protihrvatska in protimuslimanska.⁷⁸ Srbske množice so glasovale predvsem za radikalno in težaško stranko. Radikalna je dobila 59.443 glasov, težaška pa 54.506 in celo enega poslanca več kot radikali. Prednost radikalov v številu glasov je bila plod glasovanja v mestih. Tu so imeli radikali ogromno premoč nad vsemi drugimi tremi srbskimi strankami (4300 : 1505). Na vasi pa težaki niso prav nič zaostajali za njimi. V nekaterih krajih je prevladovala ena, v drugih druga stranka; tako so bili težaki izrazito močnejši v bihaškem okrožju, pa tudi v tuzlanskem, medtem ko so imeli radikali več glasov v banja-luškem, travniškem, mostarskem in (z najmanjšo razliko) v sarajevskem okrožju. Demokrati so za radikali in težaki močno zaostajali in so le redkokje dobili večino srbskih glasov; taka njihova trdnjava je bila n. pr. okraj Kotor Varoš. Medtem ko so radikali, demokrati in težaki kandidirali v vseh okrožjih, je Čokorilova skupina postavila svoje liste le v travniškem, sarajevskem in tuzlanskem okrožju, dobila 6215 glasov, toda ostala brez poslanca.

Na hrvatski strani sta nastopali dve stranki: klerikalna Hrvatska pučka stranka in Hrvatska težačka stranka. Dasi se je pojavila z demagoškim imenom kmečke stranke, ni imela Hrvatska težačka stranka ničesar skupnega ali sorodnega z gibanjem istega imena na srbski strani: bila je povezana s Hrvatsko zajednico v banski Hrvatski in Slavoniji; ban Matko Laginja, ki je bil nosilec kandidatne liste Hrvatske zajednice v virovitiški županiji, je bil n. pr.

⁷⁶ Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 10. Oktober 1910, Sarajevo 1912, str. XXVI.

⁷⁷ O nastanku in težnjah Saveza težaka glej Pero Slijepčević: O Savezu Zemljoradnika u Bosni i Hercegovini. »Jugoslovenska Njiva« 5, 1921, str. 325—327.

⁷⁸ Janković: cit. delo, str. 108.

nosilec liste Hrvatske težačke stranke v mostarskem okrožju. Poslanci Zajednice in težačke stranke so bili v skupščini združeni v Narodnem klubu. Od skupnih 59.174 hrvatskih glasov je dobila Hrvatska težačka stranka 38.400 ali slabi dve tretjini. Klerikalna pučka stranka je bila le v mostarskem okrožju močnejša od svoje tekmice.

IX

Na ozemlju zgodovinske enote Hrvatske in Slavonije s priključenim Medjimurjem je bilo 8 volilnih okrožij, razen tega pa je volilo še mesto Zagreb pet poslancev. Najmanjše volilno okrožje je volilo 7 poslancev, največje 17; povprečno je prišlo na eno od devetih volilnih enot 10 poslancev. Najmanj kandidatnih list je imela liško-krbavska županija (5), največ mesto Zagreb (10). Povprečno jih je bilo 8 na eno volilno enoto.

Volilni izidi so bili:

Volilnih upravičencev: 637.028

Udeležencev: 438.799 ali 69 %.

Devet volilnih enot, 72 kandidatnih list za 95 poslanskih mest, od teh 19 kvalificiranih.

	a	b	c	č	d
Hrvatska pučka seljačka stranka (Radić)	9	230.590	37 %	50	(12)
Demokratska stranka	9	78.406	12 %	19	(4)
Radikalna stranka	8	39.050	6 %	9	(2)
Komunistična partija Jugoslavije	9	31.281 ⁷⁹	5 %	7	(1)
Hrvatska zajednica	9	22.950	4 %	3	
Hrvatska pučka stranka (klerikalci)	7	11.871	2 %	3	
Hrvatska stranka prava (frankovci)	6	10.880	2 %	2	
Socialnodemokratska stranka	5	7.611	1 %		
Seljački savez	5	2.980			
Savez zemljoradnika	1	1.075			
Češkoslovaška napredna kmečka stranka	1	704			
izvenstrankarska Banjaninova lista	1	553			
izvenstrankarska Potočnjakova lista	1	449			
centrumaška lista (Mijo Radošević)	1	360			

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Na volitvah sta nastopili tako komunistična stranka kot socialnodemokratska stranka. Poleg tega je bila v mestu Zagrebu postavljena še centrumaška kandidatna lista, ki ji je bil nosilec dr. Mijo Radošević, toda zbrala je le majhno število glasov (360). V celem so delavske liste dosegle 39.252 glasov ali 6 % od števila volilnih upravičencev in 9 % od števila oddanih glasov. Delavske stranke so bile razen v mestih, o katerih bomo še govorili, in v okolici Zagreba, kjer so imeli v zagrebškem okoliškem okraju preko 10 % glasov (od števila upravičencev), močne posebej v dveh predelih. Prvi je bil v Primorju, v okrajih Novi, Crikvenica in Sušak,⁸⁰ kjer so imeli komunisti abso-

⁷⁹ Skupščinska publikacija prinaša 31.641 glasov, ker napačno prišteva tudi Radoševićovo listo.

⁸⁰ Sušak sam zaradi italijanske okupacije ni volil.

lutno večino tako v celoti kot tudi skoraj na vseh posameznih voliščih. V vseh teh okrajih (z vštetim mestom Bakar) so dobili 3127 glasov od 5377 udeležencev. Tudi okraja Vrbovsko in Delnice sta imela komunističnih glasov nad 10 % vseh volilnih upravičencev; partija je bila tu po moči prva za radičevci. Socialni demokrati v modruško-reški županiji niso kandidirali. Glavno področje komunističnih uspehov je bil tu rodoviten, gosto naseljen flišni predel, kjer je bilo precej vinogradov, kjer je bil velik del prebivalstva zaposlen v pomorstvu in odkoder je bilo ob kapitalističnem razvoju zelo veliko izseljevanje.

Drugo področje, kjer sta delavski stranki dobili večji delež glasov, sta bili Slavonija in Srem. V požeški županiji so dosegli komunisti, ki so tod edini kandidirali, okrog 10 % glasov vseh volilnih upravičencev v okrajih Požega in Slavonski Brod. V obeh okrajih so bili tudi za radičevci najmočnejša stranka. V virovitiški županiji so dosegli komunisti in socialni demokrati skupaj 14 % vseh volilnih upravičencev. Posebej so bili močni v okrajih Valpovo (37 %), kjer so imeli absolutno večino vseh oddanih glasov, Našice (21 %), Donji Miholjac (18,5 %) in Osijek (15 %). V sremski županiji sta dobili obe delavski stranki skupaj nekaj nad 10 % glasov, največ v okrajih Šid (21 %), Irig (15 %), Vukovar (15 %) in Stara Pazova (10 %). Slavonija in Srem sta imeli, kakor Vojvodina, mnogo poljedelskega delavstva. To se je v začetku stoletja v znatni meri vključilo v sindikalne organizacije, v delavsko gibanje, ki pa je po letu 1907, ob velikem terorju oblasti, doživelo precejšen padec.⁸¹

Z izjemo teh dveh področij je bilo število komunističnih in socialnodemokratskih glasov na podeželju majhno.

Volilni izidi v mestih, ki so bila upravno izločena iz območja županij ali okrajev, torej v Zagrebu in še 18 drugih mestih, so bili (glej tabelo na naslednji strani):

Izven naštetih mest je znašal delež delavskih strank 5 % vseh upravičencev, 7 % vseh oddanih kroglic; po številu glasov je zaostajal za radičevci, demokrati in radikali. V naštetih mestih so dobile delavske stranke 17 % od glasov vseh volilnih upravičencev ali dobro četrtino (26 %) glasov vseh udeležencev, to je več kot katerakoli buržoazna stranka. V mestih je bila komunistična stranka na drugem mestu, tik za Hrvatsko zajednico. Od devetih mest te vrste, ki so na Hrvatskem in v Slavoniji štela leta 1921 nad 10.000 prebivalcev, so dobile delavske stranke v treh nad 20 % glasov vseh volilnih upravičencev: v Slavonskem Brodu (27 %), kjer je imela komunistična partija absolutno večino, v Vukovarju (36 %), kjer je do nje le malo manjkalo, in v Osijeku (22 %). V štirih mestih so imele delavske stranke od 10—20 %: v Zagrebu (18 %), kjer so imeli komunisti (15,5 %) relativno večino, v Karlovcu, Varaždinu in Vinkovcih. V dveh mestih niso dobile niti 10 %: v Zemunu in v Sremski Mitrovici. V 7 mestih, ki so imela 5000—10.000 prebivalcev, je delež delavskih strank le v enem primeru prekašal 20 %, namreč v Sisku (28 %), ki je imel relativno socialnodemokratsko večino, v dveh je bil nekaj pod 20 % (Slav. Požega, Petrovaradin), v enem okrog 10 % (Petrinja), v treh pa precej pod 10 %.

⁸¹ Arpad Lebl: Sindikalna borba agrarnog proletarijata, Beograd 1954, str. 105—112.

Od tega so dobili glasov

	Prebivalcev	Volilnih upravičencev	Udeležencev	komunisti	soc. demokrati	radičevci	HSP	Hrv. zajedn.	HPS	demokrati	radikali	drugi
Zagreb	108.674	24773	15641	3854	304	1060	3321	2902	312	2726	234	465
Osijek	34.485	3322	2845	760	41	15	—	1050	247	193	508	31
Zemun	18.528	2528	1528	145	7	3	—	240	12	222	889	10
Karlovac	16.863	3772	2178	537	87	692	23	387	32	267	122	31
Varaždin	13.647	2645	1642	173	105	122	152	678	75	337	—	—
Sremska Mitrovica	11.845	1961	1230	21	14	192	—	135	11	87	708	62
Sl. Brod	10.623	3240	1620	887	—	41	80	274	83	174	63	18
Vukovar	10.242	2487	1901	902	4	25	—	499	64	74	322	8
Vinkovci	10.160	1528	957	183	29	30	—	358	128	78	137	14
Sisak	8.806	1806	1220	163	347	124	10	308	6	239	15	5
Koprivnica	8.115	2046	1440	69	—	958	29	266	22	60	3	40
Bjelovar	7.873	1744	1054	69	—	401	99	268	6	127	65	18
Sl. Požega	7.040	1148	781	221	—	17	8	277	76	116	41	25
Sr. Karlovci	5.907	1420	1130	24	2	42	—	310	39	155	549	8
Petrinja	5.541	1156	912	112	—	480	3	196	—	108	7	3
Petro- varadin	5.115	867	590	88	68	32	—	304	6	83	6	3
Križevci	4.698	1204	760	208	—	195	162	111	11	61	4	8
Senj	3.036	490	426	77	—	141	—	86	—	120	2	—
Bakar	2.408	695	372	95	—	3	4	66	—	190	5	9
Skupno		59032	39225	8591	1008	4573	3891	8715	1130	5417	3680	1206
V odstotkih			65%	15%	2%	8%	7%	15%	2%	9%	6%	2%

Od glasov za delavske stranke na Hrvatskem in v Slavoniji je dobila komunistična partija skoraj štiri petine glasov (79%), socialna demokracija pa komaj dobro petino. Socialni demokrati v polovici županij (modruško-reški, liško-krbavski, bjelovarsko-križevski, požeški) sploh niso postavili svojih kandidatur. V mestih — z izjemo v Sisku — so prevladovali komunisti. Socialni demokrati so bili številčno enaki komunistom le v vzhodnem Sremu in v varaždinski županiji z Medjimurjem, močnejši od njih pa v zagrebski okolici in v okraju Sisak.

Volitve na Hrvatskem so pomenile v celoti popolno zmago Radičeve Hrvatske pučke seljačke stranke, ki je po volitvah spremenila svoje ime v Hrvatsko republikansko seljačko stranko. Stranka, ki je imela v zadnjem predvojnem saboru ob omejeni volilni pravici le 3 poslance, je postala zdaj ne le prva, ampak tudi gospodujoča hrvatska stranka. Dobila je absolutno večino in 50 od 93 poslancev. S poslušom za revolucionarne težnje hrvatskih kmečkih množic, za njihovo globoko nezadovoljstvo in razočaranje je uspelo Radiću zbrati in organizirati hrvatskega kmeta v veliko politično silo. Dvig Radičeve stranke na Hrvatskem je bil, kakor so to že večkrat poudarjali,⁸²

⁸² N. pr. Jovan Marjanović v zborniku Iz istorije Jugoslavije 1918—1945; Beograd 1958, str. 219.

v marsičem podoben dvigu radikalne stranke v Srbiji štirideset let prej, v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja. Tudi tam je radikalna stranka skoraj čez noč zbrala okrog sebe nezadovoljne in razočarane kmečke množice in prebudila v njih revolucionarne energije. Tudi nadaljnja pot je bila pri obeh strankah v marsičem podobna. Radikalni stranki se je pridružila srbska buržoazija, zaplavala je v vode kompromisov in paktiranja, se pomikala vedno bolj na desno in končala kot najbolj reakcionarna stranka. Hrvatski republikanski seljački stranki se je po volitvah v konstituanto pridružila in približala hrvatska buržoazija in v njej prevladala s svojimi težnjami in koncepcijami in tudi tu ji je uspelo mnogo dlje, kakor je bilo potrebno, zadržati kmečke množice v stranki, sklicujoč se na tradicijo in na nekdanji program.

Leta 1920 je nastopala HPSS samo v okviru zgodovinskih meja banske Hrvatske in Slavonije. Zunaj teh meja svojih kandidatur še ni postavljala. V Hrvatski in Slavoniji je absolutno obvladala hrvatsko vas — s tremi izjemami. Prva izjema je bila vzhodna Slavonija s Sremom. Okraji Donji Miholjac — Našice — Požega — Slavonski Brod — Županja — Vinkovci so bili na vzhodu zadnji, v katerih je HPSS še imela ogromno večino nad drugimi hrvatskimi buržoaznimi strankami. Vzhodno od tod vpliv radičevcev na vasi ni bil prav nič večji od vpliva Hrvatske zajednice in Hrvatske pučke stranke. V Slavoniji in Sremu sta bili tudi na vasi močni obe delavski stranki. Drugo izjemo je tvorilo Primorje od Sušaka do Novega, kjer je gospodovala komunistična partija; tod je bila Hrvatska zajednica dosti močnejša od radičevcev. Na obeh teh področjih se je območje šibkosti radičevske kmečke stranke dokaj dobro ujemalo z območjem močnejšega vpliva delavskih strank na podeželju. Tretja izjema je bil slunjski okraj in del ogulinskega okraja: tu je dominirala Hrvatska stranka prava.

Moč Radičeve stranke je bila leta 1920 še omejena na vas; v mestih je imela le malo vpliva. Medtem ko je dosegla izven zgoraj naštetih 19 mest 39 % glasov vseh volilnih upravičencev, jih je imela v mestih le 8 % in je po moči veliko zaostajala tako za komunistično stranko kot za buržoazno Hrvatsko zajednico in bila le malo močnejša od Hrvatske stranke prava. Delež radičevcev v mestih pa se še zmanjša, če upoštevamo, da so mesta z največjim deležem radičevskih glasov (Bjelovar, Koprivnica, Karlovac itd.) zajemala zelo veliko kmečkega prebivalstva.⁸³

Glavna stranka hrvatske buržoazije je bila leta 1920 Hrvatska zajednica, ki sta jo leta 1919 ustanovili Starčevićeva stranka prava in Hrvatska napredna stranka. Zajednica je bila ob času volitev zastopana v vladi, njen član Matko Laginja pa je bil ban. Na volitvah je doživela strahoten poraz; uspeh radičevcev ji je zadal smrtni udarec. Izgubila je (razen v Slavoniji in Sremu) vpliv na vasi. Kljub kandidaturam v vseh okrožjih je dobila le tri poslance in vsega 22.950 glasov. Vendar je bila v mestih še najmočnejša stranka. V mestih, izvzetih iz območja županij in okrajev, je zbrala 8715 glasov ali 15 % vseh volilnih upravičencev, v drugih središčih okrajev pa 4477 glasov, skupaj torej 13.192, kar sestavlja nad polovico vseh njenih volilcev. Bila je torej stranka mestnega prebivalstva. V virovitiški in sremski županiji (brez

⁸³ Anton Melik: O poklicni sestavi prebivalstva v mestih Jugoslavije (Geografski vestnik 12-13, 1936-1937, str. 192 in naslednje).

mest in okrajnih središč) je dobila 4154 glasov, na vsem drugem ozemlju Hrvatske in Slavonije pa 5604 glasove.

Frankovska Hrvatska stranka prava je nastopila na volitvah leta 1920 v petih županijah in v mestu Zagrebu, svojih kandidatur pa ni postavila v sremski, virovitiški in liško-krbavski županiji. Stranka ni nastopala povsod pod svojim imenom; tako je nosila njena kandidatna lista v modruško-reški županiji naziv »listina složnih Hrvata«. ^{83a} Dobila je vsega skupaj 10.880 glasov in 2 poslanca. Njeno glavno oporišče je bilo v Zagrebu, kjer je bila najmočnejša buržoazna stranka (pred Hrvatsko zajednico) in kjer je zbrala 3321 glasov ali skoraj tretjino vseh svojih volilcev. Na vasi je imela množično podlago le v slunjskem okraju in v delu ogulinskega okraja, kjer je zbrala skoraj vse hrvatske glasove: v obeh okrajih je glasovalo zanjo 3843 ljudi, torej več kot tretjina vseh njenih volilcev. Na drugem ozemlju, tako v mestih kot na deželi, je dobila 3716 glasov.

Hrvatski klerikalci so nastopili na volitvah v konstituanto samostojno kot Hrvatska pučka stranka. Kandidature so postavili v šestih županijah in v Zagrebu. Z 11.871 glasovi in 3 poslanci so dosegli le neznamenit uspeh. Niti v mestih niti na deželi niso našli večje opore. Večina njihovih glasov je bila iz varaždinske županije z Medjimurjem ter iz Slavonije in Srema; vendar moremo tudi tu govoriti o nekem relativno večjem deležu glasov le v nekaterih občinah sremske in virovitiške županije, zlasti še v djakovskem okraju, kjer so predstavljali s 1768 glasovi najmočnejšo stranko.

V petih županijah je postavil svoje kandidature Seljački savez. Vodil ga je Franjo Poljak, ki je bil malo prej izstopil iz demokratske stranke. Savez se je povezoval z zemljo-radniki iz Srbije, ⁸⁴ bil je pa dokaj konservativnejši. Tudi to je bil poskus buržoazije, da bi pritegnila množice s kmečko ideologijo, toda brezuspešen, ker so se kmečke množice priključile mnogo bolj radikalni Radićevi stranki. Seljački savez ni dosegel večje podpore, razen v nekaj vaseh virovitiške županije.

Februarja 1919 so predstavniki različnih srbskih, hrvatskih in slovenskih političnih strank in skupin z ozemlja nekdanje monarhije na sestanku v Sarajevu napravili prvi formalni korak k organiziranju nove »demokratske državotvorne stranke Srbov, Hrvatov in Slovencev«, ki naj bi družila Srbe, Hrvate in Slovence brez ozira na ime, verske razlike ali pokrajinske meje, kakor je dejal eden njenih glavnih organizatorjev Svetozar Pribičević. ⁸⁵ Malo pozneje je prišlo do združenja te formacije s samostojno radikalno, narodno in napredno stranko iz Srbije in s tem do nastanka Demokratske stranke. ⁸⁶ Na ozemlju Hrvatske in Slavonije je bila Hrvatsko-srbska koalicija glavni sestavni del nove tvorbe. Toda večje ali manjše skupine iz nekdanje koalicije se demokratski stranki niso pridružile ali pa so jo kmalu zapustile. Tako so ob volitvah v konstituanto sestavljali ogromno večino volilcev demokratske stranke v Hrvatski in Slavoniji pristaši nekdanje Srpske samostalne stranke.

^{83a} Obzor 22. stud. 1921

⁸⁴ Prim. »Selo« (Beograd) 31. okt. 1920.

⁸⁵ Citirano po Istorija XX veka, I, Beograd 1959, str. 114.

⁸⁶ Prim. Prodanovičev članek Demokratska stranka v Stanojevićevi Narodni enciklopediji: »Jugoslavenska Njiva« 1919, str. 122; Ivan Ribar: Politički zapisi, Beograd 1948, str. 76 in naslednje.

V Demokratski stranki je bilo sicer nemajhno število hrvatskih politikov različnega strankarskega porekla — da omenimo samo Ivana Ribarja, ki je izšel iz Lorkovićeve napredne stranke,⁸⁷ toda volilci hrvatske narodnosti so predstavljali največ osmino volilcev demokratske stranke v Hrvatski in Slavoniji.

Glavni volilci radikalne stranke v Hrvatski in Slavoniji so bili pristaši nekdanje Srpske radikalne stranke s tega področja, ki je bila pred prvo svetovno vojno nekaj, toda le malo časa članica Hrvatsko-srbske koalicije, leta 1919 pa se je združila prav tako kakor radikalna stranka iz Vojvodine s Pašičevo radikalno stranko. Tudi tu je prišlo do določenih sprememb: tako se je n. pr. pridružila radikalni stranki tudi ena izmed skupin nekdanje Srpske samostalne stranke z Bogdanom Medakovićem na čelu. S hrvatske strani hrvatsko-srbske koalicije se je pridružil radikalom Antun pl. Mihalovich, bivši hrvatski ban v letih 1917—1919. Delež hrvatskih volilcev pa je bil nedvomno v radikalni stranki še mnogo manjši kot v demokratski; lahko rečemo, da je bil neznaten.

Primerjavo med nacionalno pripadnostjo in opredelitvijo za buržoazne politične stranke na volitvah v konstituantno kaže spodnja razpredelnica. V njej navajam odstotke pravoslavnega prebivalstva po popisu leta 1921, ter odstotke glasov, ki so jih dobile demokratska, radikalna in zemljoradniška stranka. Te odstotke sem računal od števila oddanih glasov, zmanjšanega za število glasov delavskih strank. Ker narodnostna statistika (oziroma statistika materinskega jezika) za leto 1921 Srbov in Hrvatov ne loči, sem moral uporabiti statistiko ver. K pravoslavnemu prebivalstvu je spadalo na ozemlju Hrvatske in Slavonije leta 1921 predvsem še nekaj ruskih beguncev ter 2000 Romunov; vendar to pri primerjanju gotovo ne bo motilo. Posebej pri slavonskih županijah nastopa druga težava: ker Nemci in Madžari niso imeli volilne pravice, deleža srbskega (pravoslavnega) prebivalstva seveda ne bi smeli izračunavati od celotnega prebivalstva. Zato sem tam, kjer je živelo več Nemcev in Madžarov, te odštel od celotnega prebivalstva in od tega zmanjšanega števila ponovno izračunani delež pravoslavnega prebivalstva navedel v oklepaju.

Volilno okrožje (županija)	Pravoslavno prebivalstvo		Glasovi za radikale, demokrate in zemljoradnike (v %)
	(v %)	(v %)	
Lika-Krbava	53		57
Modruš-Rijeka	35		45
Zagreb (županija)	25		25
Zagreb (mesto)	8	(9)	27
Varaždin-Medjimurje	1		4
Bjelovar-Križevci	13	(14)	14.5
Požega	26	(28)	28.5
Virovitica	18	(24)	33
Srem	47	(59)	64

Kakor vidimo, je delež glasov za demokratsko, radikalno in zemljoradniško stranko skoraj povsod višji od deleža srbskega prebivalstva. Določen

⁸⁷ Ivan Ribar: Politički zapisi, Beograd 1948, str. 104.

del hrvatskega prebivalstva je glasoval za demokrate in radikale. Tako beležimo n. pr. v varaždinskem okraju (brez mesta) 38 pravoslavnih prebivalcev, hkrati pa 659 glasov za demokratsko stranko, v okraju Čakovec je bilo 1022 pravoslavnih in 819 demokratskih glasov, v okraju Prelog je bilo 105 pravoslavnih in 217 demokratskih glasov. V čabarskem okraju je bilo 77 pravoslavnih prebivalcev, oddanih pa je bilo 124 demokratskih in 6 radikalnih glasov. V okraju Sušak (brez Sušaka) je bilo 522 pravoslavnih, pa je za demokrate glasovalo 512 volilcev in za radikale 13. Demokratska stranka je bila v tem okraju, ki ni imel niti 3% srbskega prebivalstva, najmočnejša od buržoaznih strank, dvakrat močnejša od Hrvatske zajednice. Primerjajmo še nadalje v obmorskem pasu:

	Pravoslavnih prebivalcev	Demokratskih glasov	Radikalnih
mesto Bakar	145	190	5
okraj Crikvenica	328	174	8
okraj Novi	41	57	6
okraj Senj	7	67	5
mesto Senj	73	120	2

V mestu Zagrebu je bilo oddanih za demokrate 2726 kroglic, za radikale 254. Leta 1921 je živelo v Zagrebu 9293 pravoslavnih: če računamo, da je imel volilno pravico v povprečju vsak četrti prebivalec — v Zagrebu je imelo volilno pravico 23% prebivalstva, v vsej Hrvatski in Slavoniji povprečno 24% —, bi moglo biti v Zagrebu največ okrog 2200 srbskih glasov. Treba je seveda upoštevati, da se 37% volilnih upravičencev ni udeležilo volitev in da so med temi na vsak način bili tudi Srbi, in končno, da je bilo oddanih preko 4000 glasov za delavske stranke, in da so med temi glasovi bili tudi srbski. Po tem lahko sklepamo, da je bilo med tistimi, ki so v Zagrebu glasovali za demokratsko in radikalno stranko, največ do 2000 Hrvatov. Seveda je kolikor toliko zanesljiva ugotovitev deleža hrvatskih glasov za demokratsko in radikalno stranko zelo težka in bi mogla biti le plod podrobnih raziskav. Na podlagi nekaterih analiz rezultatov po okrožjih in okrajih bi lahko rekli, da je bilo za demokratsko in radikalno stranko, predvsem pa za demokratsko, oddanih na vsem ozemlju Hrvatske in Slavonije do nekaj preko 10.000 hrvatskih glasov. Seveda je to zelo približna številka; pravilna bi utegnila biti višja, pa tudi manjša.

Demokratska stranka je bila v Hrvatski in Slavoniji enkrat močnejša od radikalne; dobila je 78.406 glasov in 19 poslancev, radikalna pa 39.050 glasov in 9 poslancev. Radikalna stranka je bila od demokratske močnejša v virovitiški županiji (z majhno razliko), predvsem pa v Sremu, kjer je bilo razmerje 25.658 : 3979. Dve tretjini vseh radikalnih glasov v Hrvatski in Slavoniji se je nabralo v Sremu. Izven Slavonije so nabrali radikali le 4856 glasov. V varaždinski županiji niti niso kandidirali. Izven Slavonije je torej pri srbskem prebivalstvu gospodovala demokratska stranka.

Srbski Savez zemljoradnika je postavil svojo edino kandidaturo v Sremu, toda mogel je zbrati le malo glasov.

V požeški županiji je posebno kandidatno listo postavila malo prej v Daruvaru ustanovljena Československa pokrokovna rolnicka strana (Češko-

slovaška napredna kmečka stranka);⁸⁸ vendar zanjo ni glasovala niti večina češkega prebivalstva v tem okrožju.⁸⁹

Prav tako nista uspeli obe »izvenstrankarski« listi, ki sta se pojavili v mestu Zagrebu in v modruško-reški županiji; nosilec prve je bil Jovan Banjanin, druge pa Franko Potočnjak.

X

Dalmacija je volila zaradi italijanske okupacije le v svojem vzhodnem volilnem okrožju. Rezultati boja med sedmimi kandidatnimi listami so bili naslednji:

Volilnih upravičencev: 89.019.

Udeležencev: 49.969 ali 57%.

Ena volilna enota, 7 kandidatnih list za 11 poslanskih mest, od teh 2 kvalificirani.

	a	b	c	č	d
Hrvatska pučka stranka	1	13.947	16 %	3	(1)
Težaška stranka	1	10.636	12 %	3	(1)
Komunistična partija Jugoslavije	1	8.074	9 %	1	
Radikalna stranka	1	6.008	7 %	1	
Demokratska stranka	1	5.189	6 %	1	
Izvenstrankarska lista	1	3.196	4 %	1	
Hrvatska zajednica	1	2.917	3 %	1	

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Klerikalna Hrvatska pučka stranka, ki je dobila največ glasov, je podedovala predvsem volilne množice nekdanje dalmatinske čiste stranke prava in tudi nekaj njenih nekdanjih kandidatov (Ante Dulibić). Dosegla je absolutno večino v sinjskem okraju, kjer pa je bilo precej glasov oddanih tudi za demokrate, imela je močno absolutno večino v imotskem okraju, v omiškem sodnem okraju pa je delila največ glasov s težaško stranko.

Težaška stranka, povezana z zemljoradniki iz Srbije ter s težaki iz Bosne in Hercegovine, je imela največ glasov v trogirskem in splitskem sodnem okraju, absolutno večino na Braču, v okrajih Makarska in Metkovič z večjim, zahodnim delom Pelješca. V zahodnem delu dubrovniškega okraja, od Stona do Rijeke, so bile glavne postojanke Hrvatske zajednice. Od Rijeke do vzhodnih meja dubrovniškega okraja so prevladovali komunistični glasovi. V kotorskem okraju je imela absolutno večino radikalna stranka.

Primerjava z nacionalno strukturo nam pokaže, da je srbsko prebivalstvo v Dalmaciji glasovalo v ogromni večini za radikale, tako v kotorskem okraju kakor tudi v srbskih predelih sinjskega okraja. Glasove za demokratsko stranko so v Dalmaciji oddali predvsem hrvatski volilci.

⁸⁸ »Československe listy« (Zagreb) 19. nov. 1920; »Nova Evropa« 2. dec. 1920, str. 328.

⁸⁹ »Československe listy« (Zagreb) 11. dec. 1920; isto kaže tudi primerjava s statistiko materinskega jezika.

Nosilec liste izven strank je bil Ante Trumbić, nekdanji predsednik Jugoslovanskega odbora in prvi zunanji minister kraljevine SHS. Posebnost volitev v Dalmaciji je bila ta, da so postavili Trumbića za nosilca liste tudi demokrati, težaki in klerikalci. Tako je bil v istem volilnem okrožju na štirih listah izvoljen za poslanca. Sprejel je mandat z izvenstrankarske liste in je tudi v ustavodajni skupščini ostal izven klubov. Poleg Trumbića sta kandidirala na izvenstrankarski listi Josip Smodlaka, pred vojno voditelj napredne demokratične stranke v Splitu, in Melko Čingrija, eden voditeljev predvojne Hrvatske stranke. Lista je dobila največ svojih glasov v Splitu in v drugih mestih in mestecih.

Komunistična stranka je dosegla precejšen uspeh, če pomislimo, da je dobila pri zadnjih državnozborskih volitvah v Avstriji leta 1911 socialno-demokratska stranka v vsej Dalmaciji samo 312 glasov. Zdaj pa je imela komunistična partija 9% glasov vseh volilnih upravičencev in slabo šestino (16%) vseh oddanih glasov. Zbrala je glasove na treh glavnih področjih. Prvo področje je bilo v splitskem okraju, kjer je bila za težaško najmočnejša stranka in imela relativno večino v Splitu, absolutno v Solinu, Trogiru, na Šolti, v Klisu in drugod. Drugo tako področje je bilo v dubrovniškem okraju, kjer je bila partija v celem najmočnejša stranka, zlasti pa je bila močna v predelu od Dubrovačke Rijeke na vzhod, kjer je bila najmočnejša v dubrovniški občini, v Cavtatu in sploh skoraj na vseh voliščih. Tretje področje je bila Boka Kotorska, kjer je bila partija za radikali edina stranka z večjim številom glasov; imela je absolutno večino v Tivtu. V vseh treh okrajih — splitskem, dubrovniškem in kotorskem, — je dosegla 10 do 20% glasov vseh volilnih upravičencev.

Oglejmo si še volilne izide v največjih dveh mestih, Splitu in Dubrovniku, spet v obsegu celotnih občin. Poleg nekaterih drugih naselij je pri Splitu všteti tudi Solin, pri Dubrovniku pa Gruž.

Število glasov:

	Prebivalcev	Upravičencev	Udeležencev	komunisti	Od tega so dobili glasov:					
					radikali	demokrati	težaki	HZ	HPS	Izven strank
Split	31.549	8533	4317	1592	117	725	655	77	163	1002
Dubrovnik	13.340	2615	1770	659	240	139	51	235	219	259

XI

V Sloveniji sta bili le dve volilni okrožji, eno za nekdanjo Kranjsko (z Jezerskim) s 15 poslanskimi mesti, drugo za nekdanjo Štajersko s Prekmurjem in delom Koroške, ki je brez plebiscita pripadel Jugoslaviji, z 21 poslanskimi mesti. Poleg tega je posebej volilo štiri poslance še mesto Ljubljana (s Spodnjo Šiško). Na eno volilno enoto je prišlo povprečno po 13 poslanskih mest in po 6 kandidatnih list: najmanj v mestu Ljubljani (5), največ na Štajerskem (7).

Volitve so dale tele rezultate:

Volilnih upravičencev: 215.272,
 Udeležencev: 158.265 ali 73,5 %.
 Tri volilne enote, 18 kandidatnih list za 40 poslanskih mest, od teh 8 kvalificiranih.

	a	b	c	č	d
Slovenska ljudska stranka: Za izvoljene je bilo razglašenih 14 poslancev namesto 15; v skupščini jih je bilo do 29. dec. 1921 14, nato 15; skupno	3	58.971	27 %	14-15	(3)
Samostojna kmetijska stranka: Za izvoljene je bilo razglašenih 9 poslancev namesto 8; v skupščini jih je bilo do 29. dec. 1921 9, nato 8; skupno	2	33.010	15 %	9-8	(2)
Jugoslovanska socialnodemokratska stranka: Za izvoljene je bilo razglašenih 7 (2) poslancev namesto 6 (1); v skupščini jih je bilo vseskozi 7 (2); skupno	3	29.541	14 %	7-6	(2-1)
Komunistična stranka Jugoslavije: Za izvoljene je bilo razglašenih 5 (1) poslancev namesto 6 (2); v skupščini jih je bilo vseskozi 5; skupno	3	16.289	8 %	5-6	(1-2)
Demokratska stranka: 3 kandidatne liste demokratske stranke so dobile 12.288 glasov in 3 poslance; lista Prekmurske gospodarske stranke 1960 glasov; skupno	4	14.248 ⁹⁰	7 %	3	
Narodnosocialistična stranka	3	6.186	3 %	2	

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Izide volitev v Sloveniji ne moremo prikazati brez posebnega komentarja k zgornjim številkam.

Fran Erjavec je v svoji knjigi »Slovinci« (Ljubljana 1923, str. 101) objavil izide volitev v konstituantu takole:

	Glasov	Poslancev
Slovenska ljudska stranka	57.174	14
Samostojna kmetijska stranka	33.577	8
Socialnodemokratska stranka	30.695	6
Komunistična stranka Jugoslavije	16.376	5
Narodno socialistična stranka	6.187	2
Jugoslovanska demokratska stranka	12.328	3
Prekmurska gospodarska stranka	1.960	—
	158.297	38

V bistvu enake podatke so dali vsi, ki so pozneje pisali o volitvah v stari Jugoslaviji na Slovenskem, tako n. pr. Milko Kos v članku »Stranke političke u Slovenačkoj« v Stanojevičevi Narodni enciklopediji SHS, Melita Pivec v delu »Programi političnih strank in statistika volitev« (Zbornik Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 372) in Metod Mikuš v razpravi Razvoj slovenskih političnih strank v stari Jugoslaviji (Zgodovinski časopis 9, 1953, str. 114).

Državni odbor je določil Sloveniji 40 poslanskih mest. Pri izračunavanju prebivalstva (po statistiki 1910) je navedel za mariborsko volilno okrožje

⁹⁰ Skupščinska publikacija šteje Prekmursko gospodarsko stranko posebej.

639.283 prebivalcev, za ljubljansko pa 440.984. Pri tem je štel tudi koroško plebiscitno ozemlje in sicer velikovski politični okraj k mariborskemu, drugo ozemlje pa k ljubljanskemu okrožju, kakor je bilo predvideno v volilnem zakonu (glej 1. pogl.). Po plebiscitu 10. oktobra 1920 je bila Koroška izgubljena in na tem ozemlju volitev v konstituantno kraljevino SHS seveda ni bilo. Dvoje poslanskih mest je bilo zato preveč: Slovenija v mejah stare Jugoslavije (z odračunanim ozemljem pod italijansko okupacijo) bi imela pravico le do 38 poslanskih mest. Vendar državni odbor nove odredbe ni izdal in volitve so potekale za vseh 40 poslanskih mest. Vprašanje pravilnosti tega postopka se je obširno obravnavalo v tisku,⁹¹ v konstituenti pa se, kakor se vidi iz stenografskih zapisnikov, vprašanje zmanjšanja slovenskega zastopstva ni nikdar pojavilo.

Drugo vprašanje je razporeditev poslanskih mest po političnih strankah. Tu so oporekali pravilnosti izvolitve Ivana Kirbiša (samostojnega kmetijca) in Zvonimira Bernota (socialnega demokrata) v mariborskem okrožju: verifikacija je bila odložena, dokler se ne zberejo vsi volilni akti.⁹² Glavni volilni odbor v Mariboru je bil namreč razglasil za izvoljene v tem okrožju 7 klerikalcev, 6 socialnih demokratov, 5 samostojnih kmetijcev, po enega komunista, demokrata in narodnega socialista. Na ta način je bilo v vsej Sloveniji izvoljenih 14 klerikalcev, 9 samostojnih kmetijcev, 7 socialnih demokratov, 5 komunistov, 3 demokrati in 2 narodna socialista. Tako razporejenih 40 poslancev je prišlo v skupščino; taka razporeditev je veljala ob glasovanju za ustavo in z izjemo komunističnih mandatov, ki so bili 4. avgusta 1921 razveljavljeni, še naprej do decembra 1921. Tedaj pa je prišlo — več kot leto dni po volitvah — na dnevni red poročilo verifikacijskega odbora o volitvah v mariborskem okrožju. Ugotovljeno je bilo, da je glavni volilni odbor v Mariboru napak preštel glasove in napak razporedil poslanska mesta. Namesto samostojnega kmetijca Kirbiša bi moral biti razglašen za izvoljenega klerikalec Skoberne; socialni demokrati bi smeli dobiti samo eno kvalificirano poslansko mesto, drugo, to je Bernotovo, bi morale pripasti komunistu dr. Milanu Lemežu (ki je sicer že bil izvoljen za poslanca v Ljubljani). Proti tej ugotovitvi dejanskega stanja ni nihče protestiral. Napaka je bila očitna. Časopisje je bilo že takoj po volitvah objavljalo pravilnejše številke in pravilno razporeditev mandatov,⁹³ glavni volilni odbor v Mariboru pa je štel približno 1800 klerikalnih glasov premalo, 1150 socialnodemokratskih in 570 kmetijskih glasov preveč. Verifikacijski odbor je v svojem poročilu 29. decembra 1921 predlagal razveljavljenje Kirbiševega mandata in razglasitev Skoberneta za poslanca, ni pa se dotaknil druge potrebne zamenjave Bernot-Lemež. To je vzbudilo nezadovoljstvo, vendar je bil predlog istega dne sprejet, Skoberne razglašen za poslanca, verifikacijskemu odboru pa je bilo naročeno, da čimprej reši še vprašanje drugega mandata.⁹⁴ Vendar se to ni nikdar zgodilo — zakaj ne, ni težko uganiti: šlo je za komunističnega poslanca. Tako je ostal socialni demo-

⁹¹ Prim. »Slovenec« 4. dec., »Slovenski Narod« 5. dec., »Politika« 5. dec., »Obzor« 1, 4, 7. pros. 1920.

⁹² Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine, I. knjiga, seja 22. dec. 1920, str. 14.

⁹³ N. pr. »Slovenec« 30. nov., »Obzor« 1. pros. 1920.

⁹⁴ Stenografske beleške narodne skupštine, Redovan saziv za 1921/22 god., I. knjiga, seja 29. dec. 1921, str. 48, 49.

krat Zvonimir Bernot vse do razpusta skupščine decembra 1922 poslanec, čeprav njegov mandat nikdar ni bil verificiran.⁹⁵

Skupščinska publikacija navaja za mariborsko okrožje številke, ki se le za nekaj glasov razlikujejo od ugotovitev verificacijskega odbora v poročilu 29. decembra 1921 (njenih številk sem se držal tudi sam), razporeditev mandatorov pa prikazuje tako, kakor jo je razglasil glavni volilni odbor v Mariboru in kakor je veljala prvo leto skupščinskega dela.

Podatki o številu glasov, ki jih daje F. Erjavec, so posneti (z nekaterimi nebitvenimi napakami) po poročilih glavnih volilnih odborov vseh treh volilnih enot, ki so bila objavljena v Uradnem listu.⁹⁶ Med njimi je seveda tudi netočno mariborsko poročilo. Pri prikazovanju razporeditve poslanskih mest na posamezne stranke pa je ubral Erjavec povsem svojo pot. Upošteval ni niti stanja, kakor je nastalo z odločitvijo mariborskega volilnega odbora, niti razporeditve, kakršna bi morala biti in kakor jo je deloma uveljavila skupščina leta 1921, ampak je enostavno oba sporna mandata odštel ter dobil tako za Slovenijo 38 poslanskih mest brez Kirbiša in Bernota, pa tudi brez Skoberneta in Lemeža. Tak postopek seveda ni bil pravilen; v toliko so izidi volitev v konstituantu, kakor jih je prikazal F. Erjavec (in za njim drugi), napačni.

Ob sporu okrog mariborskih mandatov prejmemo odgovor na vprašanje: ali je imela komunistična stranka v konstituenti 58 ali 59 poslancev. V literaturi se navaja ponekod ta, ponekod ona številka. Obe sta tudi pravilni. Prva prikazuje stanje v skupščini (brez mariborskega kvalificiranega mandata), druga stanje, kakršno bi moralo biti ob pravilno ugotovljenem volilnem izidu za mariborsko okrožje. Tako je pravilno, da si brez pojasnila, zapisal F. Čulinović, da je dobila partija »59 mandatov, medtem ko ji je bilo uradno priznано 58 poslanskih mest«.⁹⁷

Obe delavski stranki sta dobili v Sloveniji 45.830 glasov ali 21 % celotnega števila volilnih upravičencev, 29 % oddanih glasov. To je bil ogromen porast v primerjavi s časom pred prvo svetovno vojno. Tedaj je bil tak odstotek dosežen le v Trstu, edinem velemestu na Slovenskem, pa na Slovenskem Koroškem, kjer je socialna demokracija poleg delavstva pritegnila velik del revnega kmečkega prebivalstva.

Za primerjavo podajam tu število socialističnih glasov ob državnoborskih volitvah leta 1907 in 1911.

	1907			1911		
	upravičencev	social. dem.	%	upravičencev	social. dem.	%
Slovenska Štajerska	101.965	6.994	7	104.455	6.389	6
Slovenska Koroška	39.743	8.530	21	43.177	9.548	22
Kranjska	98.788	5.031	5	99.265	6.979	7
Slovenska Goriška	45.136	2.711	6	47.151	4.258	9
Trst	39.821	9.448	24	45.246	10.236	23
Slovenska Istra	18.992	1.525	8	20.034	1.734	9
Skupno	544.445	34.239	10	559.306	39.144	11

⁹⁵ Primerjaj Stenografske beleške, zlasti zapise poimenskih glasovanj (zadnje 17. nov. 1922).

⁹⁶ Uradni list deželne vlade za Slovenijo 4. dec. 1920 (za Ljubljano in ljubljansko okrožje), 17. dec. 1920 (za mariborsko okrožje).

⁹⁷ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, I, Zagreb 1961, str. 310.

V tej tabeli smo zajeli sodne okraje, ki so v celoti ali deloma segali na slovensko narodnostno ozemlje. Na Štajerskem smo šteli poleg nekdanje tako imenovane Spodnje Štajerske še sodne okraje Arvež, Cmurek in Radgono, na Koroškem sodne okraje Šentpavel, Pliberk, Zeleznko Kaplo, Velikovec, Dobro veš, Borovlje, Celovec, Rožek, Beljak, Podklošter, Trbiž, Šmohor; na Goriškem poleg povsem slovenskih okrajev in mesta Gorice še sodna okraja Krmin in Tržič, v Istri sodne okraje Koper, Piran in Podgrad. Prekmurje in Beneška Slovenija nista zajeta.

Ozemlje, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Jugoslaviji, je bilo seveda mnogo manjše, volitev v konstituanto pa zaradi italijanske okupacije ni bilo tudi v velikem delu logaškega okraja. Če upoštevamo rezultate državnozbornih volitev 1911 na ozemlju nekdanje Spodnje Štajerske in (v mejah avstrijskih sodnih okrajev) na tistem ozemlju Kranjske, ki je volilo v konstituanto leta 1921, rezultate volitev v konstituanto pa brez Prekmurja in brez Jugoslaviji priključenih delov Koroške, dobimo naslednjo primerjavo.⁹⁸

Leto 1911:	Upravič.	Udelež.	klerikalci	Od tega so dobili glasov:		
				liberalci	Nemci	soc. dem.
Štajerska	92.501	59.530	28.426	12.116	11.889	6.303
Kranjska	84.721	74.012	46.432	16.604	3.167	5.153
Skupno	177.222	133.542	74.858	28.720	15.056	11.456
Leto 1921:						
Štajerska	97.242	71.444	22.701	24.170	—	24.553
Kranjska	97.080	76.114	30.030	27.158	—	18.933
Skupno	194.322	147.558	52.731	51.328	—	43.486

Število glasov za delavski stranki se je približno štirikrat povečalo. V slovenjgraškem okraju, kamor so spadali tudi priključeni deli slovenske Koroške, je 37 % volilnih upravičencev glasovalo za socialnodemokratsko ali komunistično stranko. Na 20 voliščih (od 29) sta imeli delavski stranki absolutno ali relativno večino, socialnodemokratska stranka pa je bila sama na prvem mestu med vsemi strankami. V mariborskem okraju je glasovalo za delavski stranki 28 % upravičencev, absolutno ali relativno večino sta imeli na 29 (od 65) voliščih; obe delavski listi skupaj sta dobili več glasov kot najmočnejša buržoazna stranka (klerikalna). Koroška, Mislinjska, Šaleška in Dravska dolina, Pohorje, Maribor s široko okolico, Dravsko polje in področje okrog Poljčan so dali ogromno število kroglic za delavski stranki. Vzhodni del mariborskega okraja, Slovenske gorice (razen Mariboru najbližjega dela), pa je imel manj kot 10 % socialističnih glasov. Isto velja za ljutomerski okraj in za Prekmurje. To sta bila edina okraja na Štajerskem, kjer je bil delež glasov za delavski stranki nižji od 10 %. Tu sta dosegli le na enem volišču (Murska Sobota) absolutno večino, v enem pa relativno. Ptujski in konjiški okraj sta dala za delavski stranki 10 % do 20 % glasov vseh upravičencev. Od 48 volišč

⁹⁸ Podobno primerjavo je objavil Fran Erjavec v »Naših zapiskih« 12, 1920, str. 188—190. Številke, ki jih navaja, pa so precej različne od naših.

je bila na 13 dosežena absolutna ali relativna večina — predvsem okrog Zreč in Konjic, na Dravskem polju, v Ptujju in okolici ter Rogatcu in Rogaški Slatini. V celjskem okraju sta dosegli delavski stranki 32 %, v brežiškem 22 % glasov. V celjskem bi bili socialni demokrati in komunisti skupaj najmočnejša stranka, v brežiškem so zaostajali le za samostojno kmetijsko. V celjskem okraju je 26 volišč (od 53) dalo absolutno ali relativno večino delavskima strankama, v brežiškem 9 od 21. Med njimi je bila večina gornjegrajskega sodnega okraja, vrsta volišč v Savinjski dolini, Celje z obširno okolico, premogovno področje, Sevnica, Senovo-Rajhenburg (danes Brestanica) ter ves vzhodni del brežiškega okraja od Brežic do Dobove in Bizeljskega. Šibkejše število delavskih glasov je dala Dolenjska. Od dolenjskih okrajev je imel novomeški 7 %, kočevski okrog 10 %, krški 17 %, litijski pa 25 % glasov. V zadnjem gre visoki delež pripisati rudarskemu Zagorju na levem bregu Save, del na desnem bregu Save je imel manj kot 10 % komunističnih in socialističnih volilcev. V teh štirih okrajih na Dolenjskem je dalo od 90 le 14 volišč absolutno ali relativno večino za delavski stranki: od teh jih je bilo 5 v premogovnem področju na levem bregu Save, od drugih je imenovati Kočevje, Kresnice, Radeče, Šentjanž-Trzišče ter Spodnje Posavje ob hrvatski meji. Zelo močni sta bili delavski stranki v Beli krajini (27 %). Dragatuš, Gradac in Vinica so imeli absolutno, Črnomelj relativno socialistično večino. Veliko glasov za delavski stranki je dala tudi Notranjska (logaški okraj, ki je imel tedaj sedež v Cerknici): 30 %. Obe stranki skupaj sta imeli tako na Notranjskem kot v Beli krajini relativno večino. Ljubljanski okoliški okraj je imel 22 % komunističnih in socialističnih glasov: od 26 volišč so ti glasovi v sedmih dosegli relativno ali absolutno večino. Ta volišča so bila razen prvega vrhniškega in borovniškega vsa v neposredni okolici Ljubljane (Moste-Selo, Glince-Vič, Zgornja Šiška). Dolenjska stran ljubljanskega okraja je imela podobno nizek delež kot vsa Dolenjska. V mestu Ljubljani je 24 % volilnih upravičencev glasovalo za komunistično stranko ali JSDS. Kamniški in kranjski okraj sta prinesla 17 % glasov delavskima strankama. Od 43 volišč v obeh okrajih jih je imelo 5 relativno ali absolutno večino za obe delavski stranki (Kamnik Dob, Blagovica, Stražišče pri Kranju, Jezersko). Radovljiški okraj je bil spet eno najmočnejših področij delavskih glasov. V vsem okraju je glasovalo za delavski stranki 31 % volilnih upravičencev in je bila SLS le za 11 glasov močnejša od obeh. Na 7 voliščih (od 17) sta dobili absolutno ali relativno večino. Vsa so bila v bližini Jesenic (Breznica, Gorje, Sava-Jesenice, Koroška Bela, Dovje, Kranjska gora).

V posebni razpredelnici dajem rezultate volitev v večjih urbanskih središčih na Slovenskem. Tu sem lahko upošteval primernejše kriterije kakor za druge pokrajine. Upošteval nisem samo mest ali trgov (saj so n. pr. Trbovlje dobile tak naslov šele pozneje), ampak vse tiste občine, katerih glavno naselje je šlo več kot 2000 prebivalcev, in pri večjih centrih tudi njihove glavne že urbanizirane okoliške občine. Ponekod sem moral upoštevati več občin, kakor bi jih hoteli po tem kriteriju, ker so bile združene v enem samem volišču. Posebej je to neprilичno pri Vrhniku, saj je tu poleg že tako ogromne vrhniške občine volila še občina Rovte; zaradi te kmečke okolice je tu tudi nesorazmerno veliko število glasov za samostojno kmetijsko stranko in za SLS.

Od tega so dobili glasov:

	Prebival- cev	Upravičen- cev	Udeleženi- cev	komunisti	JSDS	demokrati	SKS	NSS	SLS	Prek. g. s.
Ljubljana	53.294	10.961	8.796	1499	1158	3196	—	1188	1762	—
Moste	5.439	1.037	847	365	90	53	46	90	205	—
Vič	5.097	601	485	146	77	72	15	23	152	—
Zg. Šiška	2.346	532	434	65	112	22	82	58	95	—
Maribor	30.662	5.856	2.864	402	916	484	28	590	414	29
Studenci	3.630	869	629	397	61	16	8	88	49	10
Pobrezje-Zrkovci	2.777	665	510	94	268	47	15	25	52	11
Tezno-Radvanje	2.649	432	338	223	47	9	7	14	31	7
Trbovlje-Hrastnik	16.077	3.211	2.850	1893	418	123	67	42	290	17
Dol pri Hrastniku	1.074	227	203	77	38	22	4	5	57	0
Celje	7.756	1.051	798	6	336	284	11	101	58	3
Celje okolica	7.310	1.340	1.074	8	611	102	19	48	281	4
Jesenice s Kor. Belo	8.145	1.863	1.714	799	118	135	37	155	470	—
Zagorje	3.987	930	800	487	55	51	16	117	74	—
Aržiše-Kolovrat-										
Bukovica	3.315	549	489	289	40	12	31	15	102	—
Kotredž	1.288	259	243	143	7	2	5	7	79	—
Vrhnika-Rovte	7.783	1.218	1.026	68	253	39	110	19	583	—
Kočevje-Stara cerkev-										
-Sela	6.078	811	371	205	31	24	6	64	41	—
Ptuj	4.449	595	420	11	183	93	13	81	37	3
Tržič-Sv. Ana-Sv. Ka-										
tarina	3.746	773	677	65	164	50	27	19	352	—
D. Lendava	3.027	394	215	9	20	27	6	40	99	14
Murska Sobota	2.950	872	400	1	248	23	7	6	83	32
Kranj	2.905	487	417	26	19	275	3	21	73	—
Novo mesto	2.459	433	348	44	6	117	85	26	70	—
Škofja Loka	2.105	475	416	30	19	99	20	23	225	—
Skupno	34.459	27.364	7352	5295	5431	666	2865	5732	130	
V odstotkih			79%	21%	15%	16%	2%	8%	17%	

Slovenija je bila edina pokrajina v Jugoslaviji, kjer je dobila socialno-demokratska stranka več glasov kakor komunistična. Dobila je celo skoro še enkrat več glasov (29.541 proti 16.289). Vsa ta premoč socialne demokracije je bila na Štajerskem. V mariborskem volilnem okrožju je dobila JSDS 21.249 glasov, KP J pa le 5648. Na Kranjskem, nasprotno, je bila komunistična partija močnejša (9142 : 7134 v ljubljanskem volilnem okrožju, 1499 : 1158 v Ljubljani). Na Štajerskem s Koroško in Prekmurjem je bila socialna demokracija močnejša v vseh okrajih, toda ne v vseh industrijskih krajih. Tako je imela komunistična stranka ogromno večino v glavnem rudarskem središču Slovenije, v Trbovljah, nadalje v Loki pri Zidanem mostu ter na mariborskem področju v Studencih, na Tezmem in v Limbušu (medtem ko sta imela mesto Maribor in Pobrezje socialnodemokratsko premoč). Na Kranjskem je komunistična stranka prevladovala v radovljiškem, ljubljanskem, kamniškem in litijskem

okraju, torej v Ljubljani in okolici, na Gorenjskem (razen v kranjskem okraju) ter v premogovnem Posavju. Notranjska (cerkniški okraj) je bila socialnodemokratska. Na Dolenjskem sta imeli obe stranki približno enako glasov; Bela krajina je bila spet socialnodemokratska. Seveda velja taka razporeditev le na splošno; sredi prevladujočega območja komunistične stranke so bile »enklave« s socialnodemokratsko večino (n. pr. Gorje pri Bledu, Zgornja Šiška pri Ljubljani itd.) in narobe (Vinica v Beli krajini, Jezersko itd.).

Na splošno bi mogli reči naslednje:

Prvič, v pravih delavskih središčih so prevladovali glasovi za komunistično stranko (na Štajerskem tudi to ne drži povsem, saj je v Meziški dolini in Celju gospodovala JSDS), socialna demokracija pa je dobila veliko glasov na podeželju, med na pol kmečkimi in kmečkimi ljudmi.

Drugič, v večjih urbanskih naseljih, ki smo jih zgoraj navedli, je bilo 7.352 komunističnih in le 5.295 socialnodemokratskih glasov; KPJ, ki je dosegla v vsej Sloveniji 7,6% glasov vseh volilnih upravičencev, jih je imela v urbanskih naseljih 21%; socialna demokracija, ki je imela v celoti 13,7%, je imela v mestih le 15%. Komunistična partija je bila med vsemi strankami v večjih urbanskih naseljih na prvem mestu. Obe delavski stranki sta dosegli v teh naseljih 37% ali več kakor eno tretjino glasov vseh volilnih upravičencev in skoraj polovico (46%) vseh oddanih glasov.

Seveda podatkov glede zajetih naselij zaradi drugačnih kriterijev ne moremo povsem primerjati s tistimi iz drugih pokrajin Jugoslavije. Če bi upoštevali le mesta z nad 5000 prebivalci (Ljubljana, Celje, Maribor brez okolice), bi obe delavski stranki dobili glasove 27% vseh volilnih upravičencev, kar daje še vedno v vsej državi najvišje povprečje. Primerjava šepa tudi zato, ker so bile meje slovenskih mestnih občin izredno ozke in so daleč zaostajale za resničnim razvojem mest. Različni tipi mestnih naselij po posameznih pokrajinah in različni načini teritorialnih omejevanj mestnih občin primerjave močno otežkočajo.

Zelo malo glasov sta dobili delavski stranki v nekaterih starih mestih, ki so stagnirala v razvoju in niso imela industrije: v Kranju (o industrijskem Kranju leta 1920 še ni bilo sledu), Skofji Loki, Novem mestu.

Kakor smo videli, je odpadla na delavski stranki v Sloveniji slaba tretjina oddanih glasov. Drugo in sicer dobro tretjino glasov je dosegla klerikalna Slovenska ljudska stranka (58.971), tretjo tretjino pa vse druge buržoazne stranke, ki bi jih na splošno mogli šteti v liberalni tabor (53.444).

Za Slovensko ljudsko stranko, ki je bila pred vojno absolutni gospodar na podeželju, je izid volitev v konstituanto pomenil velik poraz. Klerikalizem na sploh pri volitvah v konstituanto ni naletel na ugoden odziv pri volilcih; to smo videli tudi iz rezultatov v drugih pokrajinah. SLS je bila tudi glavna vladna stranka na Slovenskem, njen zastopnik Janko Brejc je bil za volitev predsednik deželne vlade v Ljubljani. Ne le, da so silno porasle delavske stranke, ampak je porasel tudi liberalni tabor. V njem je zdaj postala najmočnejša Samostojna kmetijska stranka. Kakor je nastanek te stranke — ustanovni občni zbor je bil 1. junija 1919 — povezan s splošnim nastajanjem kmečkih strank po prvi svetovni vojni, vendarle ne gre za povsem novo gibanje. Že v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno liberalni kandidati na kmetih večinoma niso nastopali kot kandidati Narodnonapredne stranke, ampak kot »samostojni kmetijski kandidati« in niso hoteli veljati ne za liberalce

ne za klerikalce, ampak le za zastopnike kmečkih interesov.⁹⁹ Postavljalo se je geslo »kmet za kmeta«;¹⁰⁰ pripravljala se je ustanovitev samostojne kmečke stranke¹⁰¹ in po posameznih predelih so se take samostojne kmečke organizacije že ustanovljale. Prav isti ljudje so se pojavili leta 1920 v novi SKS. Samostojna kmetijska stranka je bila torej kmečka stranka pod vodstvom liberalnih kmečkih veljakov. Ob volitvah v konstituinto je dosegla svoj najvišji vzpon — 33.010 glasov. Na Dolenjskem (v novomeškem, črnomaljskem in krškem okraju) ter v Spodnjem Posavju (brežiški okraj) je bila celo močnejša od klerikalne stranke. Slab odziv je doživela le na Koroškem in v Prekmurju. SKS se je povezovala z izvenradičevskimi kmečkimi strankami v drugih pokrajinah; poslanci vseh teh strank so ustanovili v skupščini Zemljoradniški klub, vendar so poslanci SKS marca 1921 iz njega izstopili, stopili v vlado in ustanovili samostojen kmetijski klub, ki se mu je pridružil tudi srbski zemljoradnik Miloradović.¹⁰²

Demokratska stranka, ki je postala v Sloveniji dedič nekdanje Narodno-napredne stranke za Kranjsko in podobne stranke za Štajersko, združenih junija 1918 v Jugoslovansko demokratsko stranko, je ostala omejena v glavnem na mesta, trge in druga manjša središča. Vsega skupaj je dobila 12.288 glasov, od teh pa je bilo 5.431 oddanih y zgoraj navedenih urbanskih občinah. Pa tudi druge glasove je prejela največ iz manjših mest, trgov, upravnih središč, lokalnih centrov. Od 253 glasov za demokratsko stranko v cerkniškem okraju jih je odpadlo 158 na volišči v Cerknici in v Starem trgu (kjer je volil tudi Lož). Od 461 glasov v kamniškem okraju jih je dobila 275 v Kamniku, Domžalah in Mengšu. Take primere bi lahko naštevali še naprej.

Stranka narodnih socialistov je nastopala kot proletarska stranka, v imenu »narodnega jugoslovanskega proletariata« in govorila zelo glasno proti buržoaznim strankam, pa tudi socialni demokraciji in komunistom kot internacionalistom.¹⁰³ Dobila je vsega 6186 glasov. Širše opore v volilcih torej ni imela. Bila je zastopana predvsem v mestih in nekaterih industrijskih središčih ter drugih manjših centrih: v največjih urbanskih občinah je dobila 2865 glasov ali 8% vseh volilnih upravičencev, torej ne dosti manj kot polovico vseh svojih glasov. V Mariboru samem je bila za socialno demokracijo najmočnejša stranka. Njeni pristaši so bili večinoma iz vrst nižjega uradništva, drobne buržoazije.

V mariborskem okrožju je nastopila na volitvah lokalna Prekmurska gospodarska stranka, v Prekmurju imenovana Domača vérstvena stranka, s Stefanom Kuharjem iz Markiševcev kot nosilcem liste. Profesor Franc Voglar iz Maribora je bil kandidat na tej listi, prav tako pa tudi na listi Demokratske stranke. Zato smo šteli prekmursko listo kot ločeno listo demokratske stranke. Za vérstveno stranko so glasovali liberalno usmerjeni prekmurski volilci tako v mestnih središčih kot na deželi. Zato demokratska in kmetijska stranka nista dobili v Prekmurju skoraj nič glasov. Dasi je bila v Prekmurju

⁹⁹ Glej n. pr. »Slovenski Narod« 6. ali 9. aprila 1904 ali 26. nov. 1913.

¹⁰⁰ »Naš glas« 9. jan. 1914.

¹⁰¹ »Naš glas« št. 1. (pred novim letom 1914), 6. marca 1914 itd.

¹⁰² »Pravda« (Beograd) 15. aprila 1921, »Politika« 29. jun. 1921.

¹⁰³ Prim. Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine, I knjiga, seja 23. aprila 1921, str. 21—25 ali II. knjiga, seja 28. jun. 1921, str. 3—4.

s 1497 glasovi na drugem mestu, je vendarle gospodarska stranka silno zaostajala za SLS, ki je dosegla 5457 glasov. Klerikalna SLS je imela absolutno večino v kranjskem, kočevskem in prekmurskem okraju — v Prekmurju pa je bila ta večina najmočnejša.

XII

Čelotni rezultati volitev v konstituantno so bili naslednji:

	Število kandidat- nih list	Število glasov	Število poslancev	Od tega kvalif. poslancev
Volilnih upravičencev: 2.480.623.				
Udeležencev: 1.607.265 ali 65 %.				
55 volilnih enot, 336 kandidatnih list, 419 poslanskih mest, med temi 88 kvalificiranih.				
Komunistična partija Jugoslavije	54	198.376 ¹⁰⁴	58/59	(10/11)
Za izvoljene je bilo razglašanih 58 (10) poslancev namesto 59 (11); v skupščini jih je bilo dejansko 58.				
Izidi po pokrajinah:				
Srbija	18	50.385	14	(1)
Makedonija	7	40.201	15	(5)
Kosovo, Metohija in Sandžak	4	9.248	3	(1)
Črna gora	1	10.869	4	(1)
Banat, Bačka, Baranja	5	13.955	5	
Bosna in Hercegovina	6	18.074	4	
Hrvatska in Slavonija	9	31.281	7	(1)
Dalmacija	1	8.074	1	
Slovenija	3	16.289	5/6	(1/2)
Socialnodemokratske stranke	17	46.792	10/9	(3/2)
Za izvoljene je bilo razglašanih 10 (3) poslancev namesto 9 (2); v skupščini jih je bilo dejansko 10. Izidi po pokrajinah:				
Banat, Bačka, Baranja	4	6.856	3	(1)
Bosna in Hercegovina	5	2.784		
Hrvatska in Slavonija	5	7.611		
Slovenija	5	29.541	6/7	(1/2)
Centrumaška lista v mestu Zagrebu	1	360		
Delavske stranke skupaj:	72	245.528	68	(13)
Demokratska stranka	75	317.478 ¹⁰⁵	93	(19)
Srbija	26	101.338	32	(6)
Makedonija	9	31.373	11	(3)
Kosovo, Metohija in Sandžak	9	44.139	13	(3)

¹⁰⁴ Skupščinska publikacija napačno računa zraven tudi Radoševićovo listo.

¹⁰⁵ Skupščinska publikacija ne upošteva muslimanske težaške liste v tuzlanskem okrožju, šteje Prekmursko gospodarsko stranko posebej; na drugi strani pa prišteva k demokratski stranki Srečkovičevo listo v niškem okrožju, zanatlijsko listo v Beogradu ter Piletičovo listo v Črni gori; poleg tega navaja v sumarnem pregledu napačno število poslancev.

	Število kandidat- nih list	Število glasov	Število poslancev	Od tega kvalif. poslancev
Črna gora	2	5.550	2	
Banat, Bačka, Baranja	5	18.135	10	(3)
Bosna in Hercegovina	8	19.102	2	
Hrvatska in Slavonija	9	78.406	19	(4)
Dalmacija	1	5.189	1	
Slovenija	4	14.248	3	
Radikalna stranka	64	312.944¹⁰⁶	96	(23)
Srbija	25	113.540	41	(12)
Makedonija	10	27.972	6	
Kosovo, Metohija in Sandžak	6	18.689	6	(1)
Črna gora	1	3.837	1	
Banat, Bačka, Baranja	5	43.850	21	(5)
Bosna in Hercegovina	8	60.198	11	(3)
Hrvatska in Slavonija	8	39.050	9	(2)
Dalmacija	1	6.008	1	
Hrvatska pučka seljačka stranka (samo v Hrvatski in Slavoniji)	9	230.590	50	(12)
Kmečke stranke, katerih poslanci so se povezali v Zemljoradniški klub	53	150.344¹⁰⁷	39/38	(7)
Za izvoljene je bilo razglašanih 39 (7) poslancev namesto 38 (7); v skupščini jih je bilo do 29. dec. 1921 39, nato 38. Izidi posamič:				
Savez zemljoradnika:				
Srbija	16	45.121	14	(1)
Banat, Bačka, Baranja	2	3.016	1	
Hrvatska in Slavonija	1	1.075		
Savez težaka:				
Bosna in Hercegovina	6	54.506	12	(5)
Težačka stranka:				
Dalmacija	1	10.656	5	(1)
Seljački savez:				
Hrvatska in Slavonija	5	2.980		
Samostojna kmetijska stranka:				
Slovenija	2	55.010	8/9	(2)
Klerikalne stranke, katerih poslanci so se povezali v Jugoslovanski klub	19	111.274	27/28	(6)
Za izvoljene je bilo razglašanih 27 poslancev namesto 28; v skupščini jih je bilo do 29. dec. 1921 27, nato 28. Izidi posamič:				

¹⁰⁶ Skupščinska publikacija ne upošteva Srečkovićeve liste v niškem okrožju; šteje posebej nezavisno muslimansko in muslimansko narodno stranko ter nacionalno turško organizacijo; vendar od zadnje mi nimo prišteli radikalom liste Čenana Zaje v bitolskem okrožju.

¹⁰⁷ Skupščinska publikacija šteje zraven tudi muslimansko težaško listo v tuzlanskem okrožju ter Običanovo listo v pančevskem okrožju.

	Število kandidat- nih list	Število glasov	Število poslancev	Od tega kvalif. poslancev
Bunjevačko-šokačka stranka:				
Banat, Bačka, Baranja	2	5.155	4	(1)
Hrvatska pučka stranka:				
Banat, Bačka, Baranja	1	556		
Bosna in Hercegovina	5	20.774	3	(1)
Hrvatska in Slavonija	7	11.871	3	
Dalmacija	1	13.947	3	(1)
Slovenska ljudska stranka:				
Slovenija	3	58.971	14/15	(5)
Jugoslovanska muslimanska organizacija (samo v Bosni in Hercegovini)	6	110.895	24	(6)
Hrvatska zajednica in Hrvatska težačka stranka (Na- rodni klub)	16	64.267	11	(1)
Hrvatska zajednica:				
Hrvatska in Slavonija	9	22.950	3	
Dalmacija	1	2.917	1	
Hrvatska težačka stranka:				
Bosna in Hercegovina	6	38.400	7	(1)
Hrvatska stranka prava (samo v Hrvatski in Slavoniji)	6	10.880	2	
Republikanska stranka	13	18.156	5	(1)
Srbija	8	7.231	1	
Makedonija	3	5.785		
Kosovo, Metohija in Sandžak	1	507		
Črna gora	1	4.613	2	(1)
Srpska ratnička stranka in Srpska narodna organiza- cija	7	8.477 ¹⁰⁸		
Srpska ratnička stranka:				
Srbija	4	2.262		
Srpska narodna organizacija:				
Bosna in Hercegovina	3	6.215		
Liberalna stranka (samo v Srbiji)	4	5.061	1	
Narodnosocialistična stranka (samo v Sloveniji)	5	6.186	2	
Ostale kandidatne liste skupno	11	15.111 ¹⁰⁹	3	
Od tega: muslimanska lista (Čenan Zija) v bitol- skem okrožju		4.158	1	

¹⁰⁸ Skupščinska publikacija šteje zraven tudi Bogosavljevićevo listo v kragujevskem okrožju.

¹⁰⁹ Skupščinska publikacija šteje v skupino izvenstrankarskih list le Lotičevo, Potočnjakovo, Banjaninovo, Trumbičevo in Sauličevo; češko listo šteje posebej; drugih pet pa k demokratski, turški, ratnički in zemljoradniški stranki.

	Število kandidat- nih list	Število glasov	Število poslancev	Od tega kvalif. poslancev
Češkoslovaška napredna kmečka stranka v pože- škem okrožju		704		
zanatlijsko-demokratska lista v mestu Beogradu		384		
ratniška lista (Milan Bogosavljević) v kragujevskem okrožju		222		
Privredno-seljačka stranka (Lazar Običan) v pančev- skem okrožju		657		
vanstranačkog kola lista (Ljubomir Lotić) v kikind- skem okrožju		1.045		
izvenstrankarska lista (Franko Potočnjak) v modru- ško-reškem okrožju		449		
izvenstrankarska lista (Jovan Banjanin) v mestu Za- grebu		555		
izvenstrankarska lista (Ante Trumbić) v Dalmaciji		3.196	1	
neodvisna lista (Spasoje Piletić) v Črni gori		2.405	1	
nezavisna omladinska lista (Novica Šaulić) v Črni gori		1.538		

Razlike med to preglednico in podatki, ki jih navadno navajajo po skupščinski publikaciji ter sem jih ponovil v II. poglavju, so razvidne iz opomb pod črto, pa tudi iz razpravljanj o volilnih izidih po posameznih pokrajinah. Važnejši razliki pa sta samo dve: drugačno obravnavanje radikalno-muslimanskega volilnega sodelovanja v Makedoniji, Kosmetu in Sandžaku ter drugačno število poslancev radikalne in demokratske stranke. Medtem ko sem o prvem problemu obširneje govoril v IV. poglavju, moram o drugem spregovoriti tu nekaj besed.

Sumarni pregled rezultatov v skupščinski publikaciji navaja 92 demokratskih in 91 radikalnih poslancev. Ti podatki so napačni. Če sami seštejemo podatke posameznih volilnih okrožij ali pregledamo v isti publikaciji abecedni seznam izvoljenih poslancev, ki navaja tudi njihovo pripadnost,¹¹⁰ dobimo 94 demokratov, 89 radikalov. Če nato odštejemo od demokratov Piletića, ki ga skupščinska statistična publikacija šteje k njim, radikalom pa prištejemo 7 na njihovih listah izvoljenih muslimanskih poslancev iz Makedonije, Kosmeta in Sandžaka, dobimo številke, ki jih ima naša preglednica — 93 demokratov in 96 radikalov. Te so podprte tudi s časopisnimi poročili. Na kakšen način je skupščinska publikacija dva demokrata v sumarnem pregledu izpremenila v radikala, je težko ugotoviti. Morebiti gre za napako pri preračunavanju; morebiti je sestavljalac upošteval naknadne spremembe, ki jih moremo domnevati, kajti seznam poslancev v »Politiki« 29. junija 1921 navaja med radikali dva poslanca, ki sta bila prišla v parlament kot demokrata.¹¹¹

¹¹⁰ V seznamu sta dve napaki: Pavle Terzin je naveden kot zemljoradnik namesto kot radikal, Dušan Bošković kot komunist namesto kot demokrat; primerjaj podatke po okrožjih ter seznam vseh poslancev v »Politiki« 29. jun. 1921.

¹¹¹ Milan Milovanović (požarevaško okrožje) in Milan Popović (modruško-reško okrožje).

Komunistična stranka Jugoslavije je na volitvah dosegla velik uspeh: 198.376 glasov ali 8% vseh volilnih upravičencev oziroma 12% udeležencev na volitvah. Po številu glasov je bila četrta stranka, po številu poslancev pa tretja stranka v državi. Socialnodemokratske stranke so zbrale štirikrat manj glasov kakor komunisti. Njihovi rezultati so bili: 46.792 glasov ali 2% vseh volilnih upravičencev oziroma 3% volilnih udeležencev.

Če vzamemo obe delavski stranki skupaj dobimo naslednji izid: 245.528 glasov ali 10% vseh volilnih upravičencev oziroma 15% udeležencev na volitvah. Dobili sta 68 poslancev, 16% vseh članov ustavodajne skupščine. Samo demokratska in radikalna stranka sta imeli večje število glasov in poslancev.

Prav bo, če primerjamo volilne izide s številom delavstva v tedanji Jugoslaviji. Po popisu prebivalstva iz leta 1921 je delalo v industriji in obrti 522.091 oseb ali 8,6% vseh zaposlenih. Če upoštevamo še vzdrževane osebe, je živelo od industrije in obrti 9,9% vsega prebivalstva Jugoslavije brez okupirane Dalmacije, kjer se popis ni mogel izvršiti, torej na skoraj povsem istem področju, kakor so ga zajele volitve v ustavodajno skupščino nekaj mesecev prej. Na obrt odpade v tej rubriki več kot polovico ljudi, saj navaja statistika 228.629 samostojnih (to se pravi predvsem obrtnikov z lastno obrtjo, tovarnarjev in podobnih) in 54.198 vajencev in vajenk. Delavstva v obrti in industriji navaja popis 175.582 moških in žensk, v drugih poklicnih skupinah (promet, trgovina itd.) izven poljedelstva 58.760 (v poljedelstvu in gozdarstvu 35.240).¹¹² Po teh podatkih lahko računamo, da je moglo dati delavstvo (brez kmečkega prebivalstva) na volitvah v konstituanto okrog 4% oddanih glasov ali volilnih udeležencev. Po posameznih pokrajinah pa sta delavski stranki skupaj dosegli naslednji odstotek od števila volilnih upravičencev (a), in od števila volilnih udeležencev (b):

Pokrajina	Glasov	a %	b %
Bosna in Hercegovina	20.858	4	6
Hrvatska in Slavonija	39.252	6	9
Kosmet in Sandžak	9.248	8	12
Dalmacija	8.074	9	16
Srbija	50.385	9	15,5
Vojvodina	20.811	14	22
Makedonija	40.201	20	37
Slovenija	45.830	21	29
Črna gora	10.869	25	38
Skupno	245.528	10	15

Glavni uspeh je pri volitvah dosegla komunistična stranka, ki je dobila dobre štiri petine (81%) vseh glasov za obe delavski stranki. Delavski razred se je odločno opredelil za revolucionarno stranko. Socialna demokracija je nastopila na volitvah le v Sloveniji, Hrvatski in Slavoniji, Vojvodini ter Bosni in Hercegovini. Uspeh je dosegla pri tem le v Sloveniji, kjer je bila celo

¹¹² Statistički godišnjak, knjiga I, 1929, Beograd 1932, str. 86 in naslednje; Mijo Mirković: Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958, str. 332 in naslednje.

močnejša od KPJ, toda tudi tu ne med delavstvom. Slovenija je dala celotni socialni demokraciji skoraj dve tretjini glasov (63%) in 7 od desetih poslancev.

V večjih urbanskih središčih je bila Partija v večini države najmočnejša stranka: v Srbiji, Makedoniji, Črni gori, Dalmaciji, Sloveniji ter skupaj s socialno demokracijo v Hrvatski in Slavoniji. »V teh burnih letih, tik po koncu prve svetovne vojne, ko so valovi Oktobrske revolucije preplavljali Evropo, ko je revolucionarna volja jugoslovanskih množic naraščala kot plima, je bilo mnogo ljudi, ko so bili po povratku iz vojne jezni na vladajoče kroge in ogorčeni zaradi njihove nasilne in roparske politike ter so zato postali komunisti. Toda prav tako je mnogo teh ljudi odpadlo od Komunistične partije, ko je revolucionarni val upadel in ko so vladajoči krogi stare Jugoslavije kolikor toliko utrdili svoje položaje, ko so udarili po delavskem gibanju in z Obznano prepovedali njegove organizacije.«¹¹³ Med takimi ljudmi je bilo zelo mnogo malomeščanov, zelo veliko intelektualcev.¹¹⁴

Ogromen del kmečkega prebivalstva (agrarnega proletariata, malih in srednjih kmetov) je glasoval za komunistično partijo v Črni gori in Makedoniji, kjer je bil nizek delež delavstva, pa visok delež glasov za komunistične kandidate. Večji ali manjši del kmečkega prebivalstva je glasoval za komunistično partijo in v večji meri za socialno demokracijo v Sloveniji, za obe delavski stranki v Vojvodini, za komunistične kandidate v Srbiji, v Kosmetu in Sandžaku in v Dalmaciji. V banski Hrvatski, zlasti pa v Bosni in Hercegovini je za delavski stranki glasoval le neznaten del kmečkega prebivalstva. V posameznih predelih, kjer so kmečko prebivalstvo težili ostanki fevdalnega sistema (čitluštvo v Makedoniji, kmetstvo in begluštvo v Bosni in Hercegovini, kolonat v Dalmaciji, veleposest v Vojvodini in Slavoniji itd.) je bilo glasovanje zelo različno. V Makedoniji so dobili relativno večino komunisti, v Bosni in Hercegovini so glasovali kmetje za svoje buržoazne stranke, od katerih je le srbska težaška zveza branila njihove interese; posebej muslimanski kmet, čeprav ga ni begluški sistem prav nič manj težil, je glasoval za reakcionarno muslimansko organizacijo, katere voditelji so branili interese fevdalcev. V Vojvodini in v Slavoniji je precejšen del kmečkih glasov pripadel komunistični stranki in socialni demokraciji, vendar so prevladovale tu na kmetih buržoazne stranke, med srbskim prebivalstvom radikalna, med hrvatskim pa je bilo prav tu področje, kjer radičevci niso imeli večjega vpliva od Hrvatske zajednice in klerikalne pučke stranke. V Sloveniji je v pokrajini, ki je imela največ veleposesti, v Prekmurju, dominirala klerikalna stranka bolj kot kje drugje. Misliti moramo na to, da je v takih predelih, ki so bili dostikrat tudi najbolj zaostali, vladajoča plast mogla izvajati največji pritisk na prebivalstvo, ga obvladati z ekonomsko in drugo odvisnostjo, mogla najbolj izkoriščati gesla o »veri, ki je v nevarnosti« in podobno. Tako stanje se je moglo bistveno izpremeniti v revolucionarnem razpoloženju, pa se znova vrniti na staro po zmagi reakcije. Veliko je bilo odvisno od razširjenosti in dela delavskih organizacij, njihovega stališča do raznih problemov (n. pr. nacionalnega, agrarnega), njihovih izkušenj v boju, od tradicije itd. Tudi praksa izvedbe agrarne reforme, ki je bila po posameznih področjih zelo različna, je nedvomno vplivala na volilce. V Bosni je bil položaj kmetov mnogo ugodnejši

¹¹³ Rodoljub Čolaković: Spomini in srečanja, Ljubljana 1959, str. 47—48.

¹¹⁴ Prav tam str. 9, 97.

kakor v Makedoniji.¹¹⁵ Tam, kjer so ljudje začasno dobili veleposestniško zemljo, je moglo to dejstvo vplivati na padec njihove revolucionarnosti, negotovost, ali bodo zemljo lahko obdržali, pa na njihovo odvisnost od vladajočih strank.

Na vprašanja, zakaj je bila neka stranka močna v teh ali drugih krajih, je skušal moj članek odgovoriti samo ponekod in tudi tam le deloma. Za marsikatero odgovore bi bile potrebne daljše razvojne primerjave in podrobnejše, na ožje področje omejene študije. Manjkajo tudi podatki o poklicni strukturi jugoslovanskega prebivalstva leta 1921 za manjše ozemeljske enote, prav tako popolnejši podatki o agrarni strukturi itd.

Nezadovoljstvo volilcev s položajem v državi in z vladajočimi strankami je bilo videti na eni strani v glasovanju za delavske stranke in buržoazne opozicijske in nove stranke, v veliki meri pa tudi v abstinenci (zlasti v Srbiji in Makedoniji).

Revolucionarni val po prvi svetovni vojni je ob času volitev v konstituanto že nekoliko prekoračil najvišjo točko in pričel padati. Med drugimi nam o tem priča tudi primerjava z občinskimi volitvami marca 1920 na Hrvaškem ter avgusta v Srbiji in Makedoniji. Razmerje glasov za komunistično partijo (in socialno demokratsko stranko v Zagrebu) proti glasovom za buržoazne stranke, računano od števila volilnih upravičencev, je bilo v Beogradu ob občinskih volitvah 27 % : 50 %, ob volitvah v konstituanto 25 % : 52 %, v Zagrebu ob občinskih volitvah 31 % : 46 %, ob volitvah v konstituanto pa 18 % : 45 %.¹¹⁶ Seveda je bil položaj po posameznih občinah različen. Marsikje je delež komunističnih glasov v tem času narastel. Na splošno pa lahko rečemo, da je moč buržoazije ob času volitev v konstituanto že naraščala.

Po volitvah je buržoazna vlada udarila z vso silo; prišla je doba Obznane in najhujšega terorja.

¹¹⁵ Milivoje Erić: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941 god., Sarajevo 1958, str. 179, 370 in naslednje.

¹¹⁶ Rezultati za Beograd po razpravi Milivoje Kovačević: Pobeda komunista na opštinskim izborima u Beogradu 1920 godine (Godišnjak grada Beograda VI, 1959; za Zagreb po »Novostih« 22. ožujka 1920.

ИТОГИ ВЫБОРОВ В УЧРЕДИТЕЛЬНОЕ СОБРАНИЕ В 1920 ГОДУ (Краткое содержание)

На основании официальных данных, сообщений периодической печати и прежде всего издания „Статистические данные о выборах депутатов в учредительное собрание Королевства Сербов, Хорватов и Словенцев в день 28 ноября 1920 года“, вышедшего в 1921 году, автор Василий Мелик рассматривает итоги выборов в учредительное собрание Королевства СХС.

Первый раздел поясняет закон о выборах и его конкретные постановления, как и пр. образование избирательных округов и количество депутатских мест, способ выдвижения кандидатов, особенности голосования и проч. Рассматриваются также недостатки урезанного пропорционального распределения депутатов, элементы национальной предпочтительности с одной стороны и дискриминации с другой и под.

Второй раздел перечисляет источники. Здесь же приведена таблица с итогами выборов в конститuantу, которой обычно до сих пор пользовались и которую автор находит ошибочной и в последующих исследованиях исправляет, чтобы в разделе XII обосновать исправленные и уточненные итоги.

Исследования охватывают одну область (или историческую провинцию) за другой: Сербию (разд. III), Македонию (разд. IV), области Косово, Метохия и Санджак (разд. V), Черногорию (разд. VI), области Банат, Бачка и Баранья (разд. VII) Боснию и Герцеговину (разд. VIII), Хорватию и Славонию (разд. IX), Далмацию (разд. X) и Словению (разд. XI).

В каждом разделе даются развернутые итоги по области в целом. Затем выделяются итоги выборов по городам и промышленным центрам. Таким образом выявлено участие городского населения и в частности рабочего класса. Кроме анализа голосования за кандидатов отдельных политических партий статья за каждую область или провинцию отмечает ей присущую обстановку, учитывая наиразличнейшие влияния, как то революционные тенденции в рядах рабочего класса и крестьянства, национальные противоречия, религиозные различия, действительные феодальные остатки, реакционность национальных буржуазий и т. п.

Особое внимание уделено результатам, которых добился рабочий класс, в частности Коммунистическая партия Югославии. По количеству собранных голосов 198.376 коммунисты заняли четвертое, а по количеству избранных депутатов 58 третье место между политическими партиями всей страны. Коммунистическая партия Югославии была единственной партией, охватившей в действительности все нации, населявшие югославское государство. Она собрала абсолютное или относительное большинство голосов в городах и промышленных центрах Сербии, Македонии, Черногории, Далмации и Словении а в большой мере также в Хорватии и Славонии. Она пустила глубокие корни в ряде крестьянских районов. В Македонии и в Черногории она стала первой партией и собрала наибольшее число мандатов. Эти успехи вывели КПЮ в ряды крупнейших и массовых коммунистических партий Европы. Они были тем значительнее, что были достигнуты в обстановке политической реакции и местами террора буржуазных властей против деятельности коммунистической партии.

Далее имеются данные о социалдемократических партиях. Не в состоянии выставить свои избирательные списки в Сербии, Македонии, Косову, Метохии и Санджаку, Черногории и Далмации, они собрали всего 46.792 голоса — четырежды меньше коммунистов — и то преимущественно в Словении, где процесс дифференциации в рядах рабочего класса по сравнению с подобным процессом в других областях несколько отстал.

Автор выяснил также, почему в исторической литературе встречаются различные данные о количестве коммунистических депутатов в учредительном собрании — 58 либо 59. Выборные комиссии утвердили избрание 58 коммунистических депутатов, которые и заняли свои места в учредительном собрании. Однако, в конце 1921 года комиссия собрания, проверявшая данные голосования по отдельным округам, установила, что коммунистическая партия имеет право на еще один мандат в Словении, который ошибочно был присужден социалдемократам. Это был 59-й мандат. КПЮ этим мандатом не могла воспользоваться, поскольку в августе 1921 года законом об охране государства были аннулированы все коммунистические мандаты в собрании. Поэтому мандат остался за социалдемократами.

Выборы в учредительное собрание выявили, что старые буржуазные партии, за исключением хорватской крестьянской партии (радикалцы), по сравнению с периодом до первой мировой войны, потерпели урон или поражение. Все же им удалось наскрести большинство, принявшее 28 июня 1921 года конституцию, утвердившую реакционный монархический строй и обеспечившую гегемонию сербской буржуазии.